

ЛЕМКІВСКІЙ РІЧНИК

2007

**БІБЛІОТЕКА
БЕСІДЫ - 17**

ЛЕМКІВСКІЙ РІЧНИК 2007

**ВЫДАНЯ ПОСВЯЧЕНЕ
ІСТОРИЇ І КУЛЬТУРІ ЛЕМКІВ**

**ДАНИЙ РІЧНИК ПОСВЯЧЕНИЙ
60. РІЧНИЦІ АКЦІІ „ВІСЛА”**

**СТОВАРИШЫНЯ ЛЕМКІВ
КРЕНИЦЯ – ЛІГНИЦЯ
2007**

© Copyright by Stowarzyszenie Łemków 2007

Загальна редакція:
Петро Трохановський

Комп'ютеровий склад:
Андрій Трохановський

Коректа
AT-IT-AT

Łemkowski Rocznik 2007
укаzał się dzięki dotacji
Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji

ISBN 83-909730-9-X

В 60. річницю

В остатніх роках одступили ми од давної концепції редактування наших річників, з думком випрацувати новий іх образ. З огляду на вічний поспіх, виходить нам тото ріжні, переважні гірше як було. Колиси, в тамти оновлены рокы, несли крыла, гнеска – кед глубше і глубше входить ся в ліс, де веце і веце дерев – мус ступати по землі і покірні піддати ся реаліям.

Для тогорічного альманаху зміст был очевидний. 60. річниця нашого вигнання зобовязувала посвятити го акуратні тым чорним подіям. Кед ходит о саму концепцію добору матеріялу, здецидували ми ся на представління Акції „Вісла” ай часу за ньом шлідуючого очами люди што взяли ся за перо при нагідні, ци тіж тых, для яких писане слово є шувном істотом життя – журналістів, поетів, прозаїків, драматургів, але в обох припадаках – люди што пишут душом, не виконципувано, не академічні, што передают образ тамтого часу виджыньом своїм, барз особистым, найчастійше (хоц не все) східным з виджыньом народа. При чым – до річника ввошли абсолютном більшістю тексти никде ішы не публікуваны, ци тіж (поза єдним припадком) не публікуваны в виданю книжковым.

Быти може, Твоім виджыньом, Чытателю, забракне ту – в сесу 60. річницю – бодай єдного допису академічного акуратні, синкретичного, дайме на то, о кілько при тій темі, і в однесіню до „вины” нашой, Лемків, бесідувати мож – як бы видіти хтіл съвіт – о яким небуд синкретизмі.

Тым способом „Лемківський річник 2007” є лем свого роду літературным альманахом. Але, так направду, не мож преці речы, же неє ту історії. Адже кождій спомнений ден, місяць, рік – котрих од судного дня назберало ся уж шистдесят – є історијом. Записаном – меньшым ци векшым талантом, але все душом – історијом лемківской скриваной і нескриваной слезы, нашого білого болю.

Редактор

Незатерты образы

*До гнеска ся не затерли
В памяти
Образки з тамтых
Нещестных дни*

Стали сме дуже вчаснійше як в попередні нормальны дни. Нянько ставали і лігали в ночы пару раз. Пили зимну воду, без варихы, з відра, беручы го обіруч, якбы хтіли ся отерзвіти, зміцнити і одогнати од себе вшытко, як злий сон. Выглядало якбы чогоси ся обавяли, але з конечности в недовірю і непевности чекали.

Вышол ём з хыжы на двір. На порозі сін привитало ня округле, - здавало ся мі – барз велике, якбы кырвате сонце. Нигда не звертал ём увагы на сходяче сонце, бо нормальным было, же сходило оно, сьвітило і заходило. Того вчасного черв'цового рана стало певні прудше, разом з нами, якбы перестрашене і завстыджене. Вернул ём з порога до хыжы і гварю:

- Няню, гнескы сонце барз велике і червене!
- Здає ся ти, дітино, буде гардій ден.
- Абы лем добрий – рекла найстарша сестра, Анна.

Вшытки уж повставали, навет наймолодша сестричка, шестьоління Парася...

Аж по долгых, минулых роках як споминал ём си туго хвилю, здал ём си справу з того, же онога найбарже нещесного, тілько што стаючого дня 29 червця 1947 рока якісে зло нас окружыло, завісило ся над нами і чыгат, жебы задати нам невылічальне, забійче вдариня – так, жебы сме ся веце не піднесли. Його выполнаня было перemyшлене дуже вчаснійше, заплянуване і з премедитацийом, прецизийні завершене

в опертю о засаду знущаня ся озброєного над безборонним, зо знасильствуваньом вшыткых прав обовязуючых уж втovды в Польщы і на сывіті.

Баба, няньо, старша сестра і старшы братя може і знали або лем пречували, якій то буде ден. Не мали певности і до кінця не вірили, же може ся дашто недобре стати. А може то неправда – вмавляли си, – же нас выженут. Крутили ся по хыжы єдно поза друге, не могли найти си місця, бо нашли ся в немочы – матни, все маючи іщи надію, же розмаіты гудкы доходячы до нашых селян вкажут ся неправдивыма, же може нашы остатні три села лишат. Были так отровлены том повалюючом немочом, як тоты пчолы в улию, коли згыне матка, а іх нападут міцны шаршоні, або впаношаючы ся осы і они в остолпіню лем бренчат насторошены, бо не мают силы нич інчого зробити.

Вшыткы злудны надії пырснули як банька на воді. За недолгій час съвітяче до хыжы сонце заступили польськи војаки на конях, з препасаным карабінами на плечах, бровниками при поясі. В руках мали прутиki, котрыма підганяли коні.

Мали сме щестя до несвоіх коні, бо не так давно, лем два роки тому, на тым самым місци доптали нашу землю коні, што тримали іх за шіст місяци в нашых боісках і досідали гітлерівці...

Няньо вышли пред хыжу, а ту розказ:

– Macie opuścić dom, zabrać ze sobą najpotrzebniejsze rzeczy, załadować na wóz i za dwie godziny być gotowym do wyjazdu. Kto będzie się opierał, tego przekonamy siłą.

Вернули няньо до хыжы і гварят:

– Мусиме ся, діточки, зберати, не маме інчого выходу...

В сусіда Галябурды чути крики і плач, в Трохановских і Воленщака так само, всяди войско. Аж товды перешыл нас вель-кій страх.

Баба: – Та чом? Та де нас выженут?

Анна: — Што з нами буде? Як будеме жыти кед свое вшытко лишыме?

Баба: — Боже, не опущай нас!..

Аж тераз зачал ся плач, лямент нас вшыткых. Няньо — хоц то хлоп войсковий, выслужыл штыри роки в Першій Світовій Войні — гварят трясучым ся, бо жаль і неміч го ламлют, голосом:

— Клякнийме ту, пред образами і просме Бога, жебы нам дал силы пережыти тото нещестя...

Сызы велики грали кольорами при ранішнім сонци, качали ся по лиці Вітця і падали на дылины, враз з выразом, котрий кричал о помсту до Неба за чынену нам превелику кривду, за мозолі вшыткых поколінь. ...А ту, попри тым великым нещестю, ходил по обыстю цілком ішы съвіжий, нияк незагоеній жаль — за Мамом, што лишили Няня молодым вдівцом, а нас — сиротками....

За якысій час зас прилетіли воякы на конях, впарували до хыжы з криком:

— Wychodzić, wychodzić, już, nie ociągać się, ładować na wóz, nie ma czasu. Wychodzić, bo użyujemy siły...

Пішли няньо з Митром, зложыли віз, драбины і зачали класти на не што найбарже потрібне: якысу скриню зо святочном одежом, мисник з ґратъом, постелі, перины, заголовкы, корытце на хліб, ваганы, лопату, кочергу, плуг, плужні колечка, бороны, ціпы, граблі вилы, мотыкы, сокыры, ретязи, косы. Кус компери, кашы, хліба. Вкосили плахту коничу, для худобы і овец. Гвязали за возом коровы, за нима ялівкы і уці. До воза, в ярмах, запряжены были тугы быкы, жебы потягли тот найпотрібнійший добыток.

Дост часто пред очы моі находит тот, найтрагічнійший образ. Як стоіт фура зо малом лем частком добытку найбарже потрібном до напримітивнійшого жыття; при нововыбудуваній, новочасній як на тамтот час, кладеній на сруб хыжы, о повекшенах розмірах, з піднесеным дахом. В стінах, до каждого поміщыня, по два велики выгляды. Велика стайнія з царкамі на телятка і ягнятка, з підношеныма дылями над резервуаром на

гнояницю. Обшырне боіско, плянтро, причолок на сіно, конич і отаву, пелевен на половину і пошлід. Під пелевном колешня – возвовня. Вшыткы части полуцены разом і вкрыты новым гонтом.

З другої стороны подвірця, но і стоячої фури зо зложеним на ній „маєтком” потрібним до розпочаття життя на вигнаню – находила ся глубого копана студня, на корбу, гарді задашена, з чистом, оживляючим водом. Кус дальше стояли в шорі новопоставлены кутці на уці, пацята, куры, качки і гуси. За нима, кусцьок виїжде, на горбку, стояла якбы друга хижка. Был то задашений великий сюс, зложений з тесаного дерева – шваль, на нову хижку для Анны, на сплаток, віно. Доокола будинків засаджених было десятки овочowych дерев. Над забудуваннями, од полудньової сторони красні зеленіли, квитли луки, а дальше за нима Горби – засіяны нашы поля, а ішы виїжде – гора Чершля, пороснена грубым лісом, а в ним 4 гектары нашого ліса. Старчыт пізрити на тото богатство што оставало і видно го было голым оком, як тіж на тото невидочне, што оставало в поміщынях: молоцкарня, млиноквіяк, сусікы на поді, скрині і шафарні в іздебці, млинец, ступа, шлюбанок, стильці, столы, парунадцет кубиків дощок з заміром шалюваня хижы і дуже дрібничных річи – і порівнати тото з том жменьком на возі, жебы одчути гірчыцю кривды.

Штораз барже обнимала она душы, вливала ся в серця газдів, родин, што під багнетом, з призволіня „людовой” власти, лишали рідне гніздо. З невтихающим больом, з неустанным звіданьем: ЧОГО?! ЗА ШТО?!.. Сновигала ся смиренна скарга: Боже! Чого-с нас опустил, чого позваляш нас кривдити? Што сме завинили? Де мы ся подієме? Што з нами буде?.. Пукали з жалю, болю серця людскы, мліли люде на порогах своіх хиж, а проливаны сызы значыли стежкы, дороги, на котры скеруваний был през польске войско выгнанчий віз.

Плакали нашы 88-річны баба, і мы вшыткы внуки, а нянько з застараным выражам невинного сказанца на скупленым

лици опасували ретяском віз, жебы ся ім того што на напоздорындзи взяли не розтратило по дорозі.

Пред вырушыньем в дорогу няньо гварят до нас:

– Діти, наберте воды зо студні, напийте ся, жебы сте не забыли ёй смаку. Влійте до банькы і возте на дорогу.

Сонце піднесло ся дост високо, зачало міцнійше пригрівати, а мы яли опущати наше рідне гніздо, предвічне місце, приспособлене до нового... лішого часу, удосконалене, з выпереджаючом мыслю родичів – забезпечыня діти і своїй старости.

За выгоном одділяючым наш подворец од сусіднього мешкал Поляк Мотыка. Засіл газдівку по Лемку, котрий за агітацийом росийских агентів быв переселений на Україну. Сусід Мотыка мал дівчако – Марисю, в моім віку. Бавили сме ся разом так зажылі, же не хтіл єм іти дому спати. В тото найтрагічнійше для нас передполуднє сусідова родина не виходила з хыжы. През краікы вікна і зза угла кукали, спокійні вызерали як мы ся вариме в тым зрыхтуваным для нас кропі. Як одтинают ся нашы коріння, як корчує ся Лемків племя.

Два ци три дни прудше коло обыйстя сусіда Мотыкы і нашого съюса зо швалями мало місце дост дивне і незрозуміле здариня. Вечерило ся уж. Штоси-хтоси зачало міцно вищати, вывискувати тырвожны звуки. Вылетіли сме віштыкы з хыжы і наслухували одкаль то чути таке дивне вищаня. В тым самым моменті на Черши появил ся оген – поломін стрыгял штораз выжже доторы. Вищаня втихло а в лісі палило ся якбы єдно дерево, од споду по вершок. Оген зачал поволи пригасати, а же робило штораз темнійше, вернули сме дохыж.

За кождий раз, коли в дорослих роках єм о тым думал, все-м доходил до єдного внеску, же быв то знак інспіруваний, даний нашым польським сусідам (бо быво іх уж товды в селі веце), же надышол для них добрий час, жебы бывли в готовности, способны помочы войску; на нас же мал тот „знак“ нагнати боязнь, страх.

Зыйстя з подвірця, доло выгоном, до ріки і камінцями на керу дороги коло Хылячки, тырвало дост долго. Быдлята не знали ходити на вязаню за возом, не хтіли іти, заперали ся, уці цілій час бечали. Треба было жывину єдному тягати за мотуз з переду, другій мусіл підганяти. Зачала ся несамовита морденга, а ішы што кус здогадувало ся нам што сме забыли взяти.

— Няню! — кричыт Анна — Не взяли сме Съватых образив, за дзеркалом остали пінязі. — Митре, верний ся! В іздебці остали тіж моі хусткы і новы керпці...

Митро тримал звязаны коровы і не міг іх пустити. Анна сама ся вернула. Прудко летіла найкоротшом дорожом – през ріку, в місци де прала прайником лахы, през лучку під хыжом, беріжок і попід вікна до сін. Зачудувала ся, бо двери до сін і хыжы были уж поотвераны, а сама йі замыкала. Засува на під тіж була одсунена.

То сусід Мотыка уж престал зза угла вызерати, лем зачал одраз на нашым газдувати. Певні зауважыл Анну през вікно, як вертат, та втюк по драбині на під, бо там го было чути. Не выгринал ани піл годины, зараз взял ся до господарюваня чуджым.

През долгы рокы, і гнес тіж, чытам, слухам выповіди важных люді, влады ріжного щабля, котры твердят, же по Лемкахнич не остало, сама руіна, nibы вшытко было знищене, здеваствуване. Зьвідую: През кого?! Треба было вшытко загосподарювати од нова. Зьвідую: Чого?! Преці Лемкы лишыли вшытко загаздуване. Были вложены, пристосуваны, зграны з горами, природом, знали ся на своій роботі в трудных варунках, любили вшытко што посідали. Чого остали выгнаны?! Днес ся преконує нас, же не треба уж роздрапувати старых ран, лем інтегрувати ся, в домыслі – польонізувати.

На кері, на ліпшій дорозі затримали сме ся, кус оддыхнути, поправити на возі што ся скеружыло, жебы зменчати мозольний

труд в дальшій дорозі. Чекали сме на тету Сандру, же може надыйдуть.

— Ванцю, верний ся там за Трохановского, може буде іх видно, лет прудко і вертай.

Ванцю полетіл, але такої в тым самим часі надлетіли воїкы і кричат:

— Nie zatrzymywać się, ruszać dalej, dołączyć do kolumny! Szybciej!

Од стороны Зелярки чути було зближаючы ся голосы, крик люди, рык быдлят. То газдове з Переліск, спід Бырльова, Чверти, Сохова. Не припоминам си коли і як нашли сме ся медже возами, котрых шор уставил ся з переду, пред нами і за нами. Помалы, в крику і плачу діти, в жестах розпачы старых людь, в смутку і задумі других, в руку і беку звірины, в хмарах пороху і штораз векшій спекоті міняли сме і пращали православну Церков. Остатній раз задзвонили дзвони. Люде зачали на голос плакати, клячали на земли, кстили ся, молили з піднесеныма руками. Звук дзвонів і крики вояків: — Wstawać! Szybciej, szybciej, nie ociągać się — гучали в ухах.

Так минули сме клебанію, школу, цмонтір і станули сме на порозі села, на Болцарках. Во Фльоринці, Кінцльові було уж так дуже возів, худобы і люди, же не було видно ани початки, ани кінця. В обезвlasновільнію і упідлінню дотерли сме на стацию в Грибові.

Было уж далеко по полудни. Спар велика. Сонце пра-жыло. Пращало тых, хыбалъ уж остатніх Лемків барз горячо, ляло своіма променями теплоту на знуреных, вычерпаних, страпеных до остатка, але покладаючых в Бога надію, бо деси глубоко в душы, в підсвідомости, з примусу хоро-ніня найвекшого дару якым є жыття, секундовыма хвили-нами родила ся надія, же Бог доцяп нас не опустит, не даст нам загынути. Чути было урываны бесіды меж сусідами, знаємыма, приятелями: — Бозі надія — так ся потужували.

Єдине Сонце не опуштало ту ту збиту гурму, а по правді — горстку споневераных, уцтивых, спокійных, никому не

ваджучых, покірних люді. Оно перше теплотом пращало, а такої єдним оком квантами вливало енергію в вычерпаны людски істоты – додавало сил, а другим своім оком з безко-нечной высоты уж виділо туту примушену Лемкам поні-мецку землю, но і трудности і наступны несподіванки, якы ждали на выгнанців в дорозі і в місци призначыня.

Ціла природа гірска на свій достойний спосіб пращала своіх голубників. Было так тихо, спокійні, жадного вітрика, листок на дереві ся не рушал, яко бы вшытко замерло, скаменіло на видок тягнучай ся черги возів, рычучых быдлят, бечучых овец і кіз, форкаючых кони і засмученых люді, обляных стікаючым по лиці потом змішаным з гіркима слезами, а вшытко того было оповите в кокон дорожнього пороху, якій не дозвалял свободні одыхати полном грудю.

Природа оддавала чест своїй верхнині, яку творят люде жуючи з ньом і належачы до ней од тисячи років. Лемкы любили і шанували природу, мали для ней велику пошану за дары якима часто обдаровувала іх і утримувала при істніні. Природа была вызначником способу жыття, як бы інспірувала і вымушала захованя ся люді, в скрутных ситуаціях гартувала іх, вырабяла ха-рактер, вчыла пошаны і покоры.

Та смиреніє, якє гнес переживали Лемкы в зною і по-нижыню, в безправным, брутальнym выгнаню не было за-лежне од природы. Было оно залежне од люди, нашых сусідів, котры заховували ся в нелюдскій спосіб. Найперше уложыли в таємниці докладний плян, корыстаючы зо ста-ліновского попертя і в таємниці перед съвітом, з позиції сили тяжкого войсково-убецкого черевіка доконували вар-варского выгнаня, без права обороны, без можливости вы-повідзыня ся і децидуваня о своій долі.

Завершил ся акт, котрого тенденция превивала ся не-престанні в політыці Польши од вік-віка. Нарешті повело ся очистити войсково-адміністраційном, державном силом вражливий терен з безоборонных, обезвlasновільненых лю-

ди, осаченых зо вшыткых сторін неприязнами силами, з ворожим наставлін'ом до них, з безпідставним приліплян'ом ім етикеты бандеровців, бандытів та інчих неприязніх окріслінь, выкривляючих наше добре імено, нашы неосквернены народовы черты.

І так доїзджали наши выгнанці не підозриваючи, же іх так міцно оплюгавили, оклеветали і до остатка не могли си одповісти (а жуючи до днес не можут) на без кінця вертаюче зъвідня: Чого? За що? Чом лишаме рідне гніздо, чого нас женут як найгірших преступців? За чыі гріхи терпиме, преці не зробили сме нич злого. Ми невинны. Чого робят видовиско для своій людности стоячай при дорозі, на стежках, при хыжах і часто выповідаючай ріжны прикры епітеты під нашым адресом, з выражом задовоління і акцептациі на тварях, же pozbyli się wściekłych Rusinów.

Доїзджали сме до пляцу товарової стациі в Грибові. Люди, худобы, возів было так дуже, што totu велику гурму не спосіб было помістити на вyzначенym пляцу, на котрий польськи воякы керували окремы возы. Гідні родин кочувало поза стаційным пляцом.

Воякы што кус приходили з новыми розказами по свого постерунку і оголошували новы наказы:

— Trzeba zgłaszać się do wyznaczonego posterunku, tam zapisać co zabieracie ze sobą.

— Nie wolno rozchodzić się ani oddalać się z miasta, bo będądziemy strzelać.

Люде глядали своіх близьких з родини, знаемых селянів, з мыслю добесідувати ся о спільній помочы при заладунку на вагоны і о спільным бытуваню в вагонах під час ізди — подорожы, што пізнійше вказало ся неможливым зо взгляду на цільове розлучаня родин, селян, з наказу верхніх власти не допущаня до жадного організуваня ся. Як стало пару хлопів до бесіды, зараз приходил вояк і наказувал: — Rozejść się, trzymać się i pilnować swoich wozów, żeby coś nie zginęło.

Старали ся барз о нас і о наше добро што выдатні ся вказало в дальшій дорозі - як витігали мужчын з транспорту і в звірячий спосіб мучыли в Осьвенцімі, Явожні, Кракові і інде.

Вшыткы кочуючы на грибівскым пляцу, Богу духа винны люде цілий час были в напятю, боязни і підсвідомій непевности о пережытая той особливой ночы під голым небом, непевности о заранішний ден, кождый наступний і цілу будучніст. Особливі невісты в ріжным віку, досьвід чаючы той окропечной трагедії, не мали сил стримати гірких слез, бо они самы текли з очи.

Зачали течы в рідній хыжы, на рідным віковым пляцу, в рідnym селі. Текли през цілу выселенчу дорогу, з векшым насиліньем зас на новых понімецьких місцях і течут ішы до гнес. Слезы душы, бо выряджене кривды, так перфідным способом, не дадут ся забыти, а біль не дає ся загоїти.

Мужчынам - газдам тіж трискали серця з безграницнога жалю і смутку, бо рано ішы стояли на власным порозі і мали вшытко што было ім потрібне до нормального жыття, а вечером не мают ужнич. Доробок цілых поколінь остал там - під Зелярком, Банисками, за Убічу, під Чершльом, Кізім Ребром, Кычером...

Там де-с пришол на тот чудовий наш съвіт, де-с першы крошки ставял, де-с навчыл ся трьома пальцями кстити, щыро в Святій Церковци молити і Бога величати, де-с дозерал чередок гусят, теляток, овечок, де-с над річком поливал - выбілял пасы полотна, там де-с збыткувал, катулял ся горбка на долинку і де безкрае небо прикликувало тя до порядку, де-с збивал на каменях босы пальці, де-с робил шперы на ріці, купал ся в банюри, імал плюскаючы ся рыбкы, котры змысні вымыкали ся ти з рук, де-с зберал пахнячы ягоды на смычкы, і малины, і черниці, і грибы в лісі, де-с розпознавал стежкы, доріжкы выдоптаны през твоіх дідів і прадідів, де-с знал річки, потічки, студенкы, но і сусідів загороды, поля, лісы, до которых ёс потім ходил пасти быць-

ки і ялівки, де-с гукал, съпівал, гопкал і танцувал, де-с тужал і мудріл, там, де-с чул ся і быв собом, а не слугом, де-с ся любил і працувал, де-с в зимі на нартах гулял з горба на горб, де-с способил свою душу на съпів птахів, на шум лісів, на красоту царин, лук, біліючих весном садів, де-с зберал осінню іх плоды, де-с жыл вільно і свободні, дыхал полном грудю черствым ранком при росі і на вечер – як змучыня мдзюрит очы...

Часто в трапезі і в роскошах нераз провадил єс своє спокійне, скромне, богобійне жытя, дякувал Богу за ласки, нибы непостережены – а якже велики, неоцінены, чудовы... Але преконуеш ся о них аж – а може уж в перши дни выгнання, як почул єс, же не маш нич, вызули тя зо вшыткого...

Сонце дітхнуло уж горы, за котру все ся ховало. Част выгнанців розсталювана была вздолг колейових торів. Мамы тримали ся близко возів, тулили свої дрібны діточки до поділка а маленьky до груди. Хлопи – газдове забеспечали худобі пожывліня, напавали. Выполняли што кус то новы наказы. Думали, з кым бы ся бывло спакувати на вагоны, котры незнатая коли придут.

Уж на остаточным порозі, рано, зачала ся наша інтеграция. На вертяче каждого, при кождій нагоді, повтаряюче ся звіданя – Чом? Яким правом мя (нас) выгнали? – чуло ся просту, остру одповід:

– Zapomnij o wszystkim, już tu nie wrócisz!

Ци мож так велике зло, такы нещестя, людски трагедиі так легко забыти?

Робило ся штораз темнійше і зимнійше. Позволено розпалити огні, при котryх матери прібували вколысати премучены, престрашены і голодны діточки. Клали іх до возів на солому, перинком вкрывали, до купки стуляли. Самы – ріжні – на стоячы дримали, хвилями сідили і чували, стерегли. Сон не приходил. Выгнала го разпочата гнес нужда, гірка Лемківска Доля.

По двох дňях підопхали товаровы вагоны на торы, в поближу котрых сме кочували. Видок брудных, засьміченых деревяных вагонів, зо засуваныма з двох сторін воротами, без жадного задашыня творило прикре вражыня і взбуджала тырвогу в душах выгнанців. Іхаме в незнане; не знаме як долго, што буде – як буде ляло, як охорониме капку забраного добытку, нашы дрібны діточки, старых і хворых люди??!! Нашы перешлідники ся tym не переймували, реалізували свое, а нас трактували на рівни з худобом.

Єдну ніч в Грибові переночували сме в щырым полі – під голым небом, але було то небо ласкаве, бо іщи наше, лемківське, без хмарки і без вітру, лем земличка сповивала і отуляла над раном кочуючих выгнанців легком гмлом. Люде сцяраны были надлюдським высилком – бы ся поскладати, спакувати на возы і през 10 – 15 кільометрів іти і потігати за собом худобу – і згнубены психічні, моральні, духово вызутъем іх з такої же вшыткых прав і позбавліньом почутя гідности ріжныма понижынями. Будили ся з того оморочыня, бо здавало ся ім, же то лем сон, а не наочна горбата правда. Выпрощали і розтерали затерпнены руки, ноги і привертали ся до жытя по tym парогодинным дриманю – чуваню, а при полний ясности разуму, одчуваню – як бырміє жальом серце і выполнят неєдного незнаным до того дня почутями, больом душы.

Біль тот был гашений, тлумлений потребами наступуючого дня, бо треба было хоц кус подбати о найменшы діти. Векшы мусіли си радити сами в tym параліжуючым страху по жлі переспаній ночы. Старшы змушены были накормити і понапавати ходубу, котра была тепер значучым богатством. Доячы ся коровы давали надію, же малы діти пережыют, але з дня на ден тратили молоко, бо ся не пасли, а не мож іх было накормити до сыта; стресы на жывину діют так само жлі як і на люди. Люди пригнітала што раз то векша тягоба, фізычна і духовая. Уж початок другого і третього і каждого наступного дня поглублял што раз барже негативны пережытия поперед-

ніх, бо не було де вкосити трави. Треба було наражати ся на неприємни в вызиска і проклятства зо стороны грибівських властители. *Wściekły Rusin*, така ци інча *taś* чуло ся кождым кроку і навет тоты люде, котрым колиси нашы бабы, мамы, сестры носили до продажы за піл-дармо молоко, масло, сыр, яйця, ягоды, малины, черниці, грибы, куры, качкы, гуси, а хлопи, газдове – дырва, дерево на будову, звірята на убій ци до хову, гнеска з великом ласком, резервом і обоятністю позвалили набрати си воды для себе ци быдлят. Барз рідко ся трафляло, жебы дахто сам заініциювал спонтанічні поміч, подал воды, ци почестувал ідлом. Діточки – паходялтка маленькы – ціцяли ціцю, груди своіх мам, кус більшы доставали скыбку домашнього хліба, часто витіганого з пеца в остатній минуті пред вышмаріньом з хыжы і капку молока просто од коровы, котры ся в tym тумульті, страху, спекоті, недокормлены і недопоеены, по прейстю кільканадцет кільометрів, преставали доїти, лем ся цямпали і молока не старчыло вшытким в родині. Дорослы перегрызли кавалец сухого хліба, попили водом зо студні, мусіло то неєдному старчыти і за полуденок і за вечерю. В пережываній трапезі не чуло ся голоду. Родителі думали лем о можливости заладуваня на вагоны той, зміщеної на віз або два, часткы свого добытку, худобы і членів своій родины. Трапила іх там мысель з кым будут заладуваны. Наша родина была дост численна бо 8-особова, найстарша баба мали 89-ий рік, а наймолодша сестра скінчыла 6 років. Мали нам приділити двоособову родину Васулів, але до того не дышло, бо няньо, яко дбачий газда задеклярувал, же вшытки своі нарядя газдівськы, вшытко што забрали, змістит до єдного вагону, зато були сме сами в вагоні. Няньо мали на вшытко око. З єдного кінця, барже в куті вагону були поскладаны драбины, підкулькы, колеса, обертні, телігы, розворы, шпідляркы, шниці, кутач, кочерга, лопата до всаджаня хліба, корытця, ваганы, менче корыто до розчынення і загущаня кіста на начынкы, векше корыто до розчынення і загущаня на чорний, штоденний хліб, боденка,

шафлик, діжка, скриня на одежду, постелі, перини, заголовки, мотыкы, граблі, ціпти, ретязи, сокыры, плуг, плужні колечка і бороны; другій кут – „мешкальний” – припал нам, людям. З другого кінця вагона стояло шестеро статку і дві уці. Посередині засуваны ворота, з обох сторін, а над нами безкрає Небо.

В „мешкальній” части вагону няньо зо старшым братями зробили повалу о невелькій поверхні. Використали до того драбини і дошки з воза. Повала заступляла од сонця і забезпечати мала пред дощом, передовшытким дві особи – 89-літню бабу і 6-літню сестру Парасю, окрем того мала хоронити перини, заголовки і одежду.

Пізнійше, як уж потяг був в руху, втігали сме ся оба з братом Ваньом на тот дах з повалы і обзерали сме видокы, які оставали за нами. Цікавили нас міцно деревяны столпы з натягненыма дрітами вздолг штрекы. Вслушували сме ся в звук, який выдобывал ся з тых дрітів по причині міцных подувів в часі ізди потягу. Другим інтересуючым для нас, хлопци, зъявиском – було выбуханя в час ночи снопа дыму з комина паровоза, разом з іскрами. Обсерували сме і рахівали лемtotы, што найдовше сьвітили. Не дала ся жадна зімати, були вільны свободні. То була єдина мила хвилина для нас, 10-12-літніх діти, в котрій на короткій час забувало ся о вшыткých злых дознанях, прикростях, невигодах і тузі за тым, што мушені були сме лишыти і – як ся гнес вказує – без надії, з волі кривдителя, на поверніня.

Вден цікавостком для діти був момент набераня до паровоза воды, котра цюрила з міцним шумом з великої помпы. Потяг дост часто затримувал ся для набераня воды. Вигнанці в тым часі косили шкарпы, фосы, поблизкы луки, носили воду быдлятам. Вымітували гній спід худобы, бо розносилася смрід і докучали мухи. Не було чым стелити, ани можливости змываня вагона.

Мітренга і морденга тырвала цілий тижден, нич довлекли сме ся до Любіна. Ту стояли сме пару годин, бо ПУР-овці не

мали доброго розознаня і визначеного для нас місця, глядали го і спрвджали де мож нас висипати. По тым долгым постою, в пополудньових годинах скерувано нас до Качанова. Постояли сме там до рана, але уж вказаний буł пляць, на котрим вільно було ся виладувати.

Рано вигнанці зачали виносити ся з вагонів. Найперше виправджали статок, котрий в великій боязни, поганяний киями, попыханий, не хтіл выходити з вагонів і ставати на несвоїй землі. (Іщи гірше було при впроваджаню го до вагонів в Грибові. Заперали ся ратицями стары буцелята, фукали, копали і боли. Була то найтяжша част заладунку і розладунку.)

Хто з вигнанци бы дашто „злого” повіл, наклял, або бесідувал о своїй кривді, вигнаню, або был о дашто підозрений ци тіж дахто на него наскаржыл, был міцно перешлідуваний, зарахуваний до небеспечных. Таких затримували, переслухували і найчастійше одсылали до лягру. Спеціяльні везли нас до Осьвенціма, жебы вказати в якій окрутний і звірський спосіб мож люди нищыти. А меже хтіли пострашыти, же подібні може быти з нами. І було. Част хлопів затримувано в Осьвенцімі, переслухувано, прешлідувано, бито. Декотрих випущано в недолгым часі і мусіли доганяти свій транспорт, інчых затримувано і одставляно до Явожна, де піддавано тяжким тортурам і гнобліню. Декотри вертали по двох або трьох місяцях, інчи по шестиох, осмох місяцях ци по році, а були і таки, котри нияк не вернули.

На качановським пляцу з'явил ся по якысъм часi Wójt, котрий резидувал в Пархові. Не памятам його назвиска, памятам зато його спосіб заховуваня ся. Кулял, ходил о палици, на вшыткых цілий цас галякал, немилосерні проклинал і нас вызывал. Мусіл то быти якысий зманеруваний фронтовець.

Выгнанці складали возы, ладували на ні то, што повело ся ім забрати зо свого обыйстя і уставляли ся згідні з розказами ПУР-овци. З Качанова, ідучы в керунку теметова, дорога роздвоює ся, єдна скручат направо, а друга кус наліво. Нам

казали уставити ся на тій направо. Зобрало ся на ній пару-
надцет возів і казали іхати през ліс до села Шронова. Дорогом
том дотягли сме ся до села Чмель, потім през ліс до села
Кузьніце і аж так до Шронова, на другій його конець. Были там
незамешкалы, розшабруваны будинкы. Пізным пополудньом
дотерли сме на місце, де мож було розозрити ся за даяким
дахом над голову.

Векшіст кочуючого табору затримало ся на дост обшыр-
ним пляцу при кері дороги скручаючої до ліва, до одлелгой
о два ци три кільометры сусідньої місцевости Польковиці. Ту
уж конець села. Зышли ся нашы вітцьове, жебы ся дорадити –
што робити дальше, што почати. Од керы головной дороги
одходили дві доріжкы – в право, през мосток над річком, млы-
нівком провадила в поле, зас продолжаюча головну дорогу
вела на подворец понімецького маєтку. Стояло там пару бу-
динків занятых два тыжні прудше през лемківських выгнанців
з Регетова. Позамыкали ся в хыжах, не давали знаку жыття, бы-
ли застрашены, не вільно ся було з никым контактувати. При
подвірци, на кінци той доріжкы, видно було хыжы і стодолы.
Выхід був єден, іти розозрити ся по тых будинках, кед сут
порожні – бо всяди було тихо, не видно було жывої душы,
навет підчас переїзду через так долгє село не дало ся зауважы-
ти мешкаючых в нім од двох років, прибылых ту з Радяньской
Україны жытелів. Люде не вказували ся, виглядало на то, же
ся нас обавляют. Причины способу того заховання выяснили ся
дуже пізнійше.

При спомненій кері стоял великий, долгий будинок,
обшырна стодола і стайнія, а в закутині тых забудувань стояло
під єдним задашыньом десят прибылків. На великій подворец
выложений каменями округляками мож було заіхати з трьох
сторін. Вшытко сьвідчыло о tym, же була ту гостинниця і су-
дити сьміло мож, же остатніма ужытковниками той забудовы
було войско. Перед хыжом ріс великий, з розложеным широ-
ко конарями каштан. Наш выгнанчий драбник стоял праві же
на подвірци, близко каштана, а же наша фамелия була дост

велика і розмаїта віково, од 6 до 90 років, а діти без мамы, узанано же можеме ся ту лишыти і заняти тот будинок.

Підтягли сме totу капинку уміщеного на выгнанчым возі, забраного zo собом добытку під розложистого каштана, здорожені быдлята одвязали од воза і выпрягли з ярма, пак пустили жебы ся кус попасли. По правді, на тых присущеных і поблизким поли не было зеленої, сочистої травы. Стопорчили ся якысы бадылі, яких никто в рідных сторонах не осьвідчыл. Вшытко обче, цілком інче, неприязне, опущене як наше в горах, до того знищене, зруйнуване. — З нашым тіж ся так стане — думали. — Земля ся ту не клит — гварят медже собом газдове. — Пісок обсыпует ся, не ма жадної вільготи, нич ту не выросне, ани зеренце, ани кромпіль — як ту буде жыти? — роздумуют. — Воля Боска, здайме ся на ню — zo смутком і застараньом смотрят на застане поневериско.

Мы входиме до того будинку. Не припоминат нам нашу деревяну, притульну, теплу і милу хыжу; то холодна, тхнуча обчістю, без шыб, декотрык вікен і двери, з розбуреными пецами, поодрываными дошками в підлозі. В поміщињах съмітя, груз, шліды воєнных діянь, певні вдарил тяжкій знаряд і розвалил част даху, урвал кус повалы і стіны. — Принищений і занедбаний чысій добыток, не знатя хто ту мешкал, чым ся занимал, яким был человеком, што ся з ним стало, може не жыс. А кед жыє, то чує ся скривдженій. Выходит на то, же кривда кривдом єст вкрывана і выполняна, з том ріжницьом, же єдна єст завинена, а друга незавинена, але обі мают сходячы ся пункты, сут похідном воєнной заверухы і пожывком того самого съвіта, той самой державы і той самой влады.

Інchy сусіде і селяне чынили тото само, примірювали ся до той новой, трудной ситуациі, до того найтяжшого лемківского положыння, нашого — трудного до понятя трагізму, міряли ся з ним і піднимали нерівну борбу. Лишыти під примусом загосподарюване одвічне свое майно і прити занимати обче — не містило ся в натурі Лемків під жадным взглядом. Вырвати з коренями Богу духа винуватых люди, обдерти іх zo вшыт-

кого, і матеріального, і духового, зневолити і піддавати тортурам в вязницях, цілий час перешлідувати безпідставні – єст варварством найвекшого калібру.

Люде, котрих будинки і поля мы занимали, напевно не доцяп і не вшытки знали, чому і кому ма служыти війна. Мам одчутя, же векшіст пересічных люди єй не хтіло, а попрез приналежніст до державы і народу німецького понесли консеквенції програної війни.

Мы, Лемкы, тіж пережили труды війни, одчули тяжар німецького войскового черевіка, поносили жертвы на фронтах і ляграх. Помимо того, же од довгих віків належали сме до польської державы і числены до єй нації, остали сме очерненые, оклеветаны і невинні выгнаны. Не хотіли сме війни, не розуміли сме чого ся єй провадит, не ішли сме по ничье, хтіли сме жыти спокійні, по своїому і на своім. Наша трагедия потверджат подвійний парадокс – выгнаня люди конкретної державы і приписаня до єй нації, а на домір – доконаня того акту уж по закінчыню нищительской, окрутной для вшыткых людей війни. Лемкы єй не хотіли, політыком ся не занимали, никомунич забрати не мали в заміри, а консеквенції понесли неспілмірно великы, так драстичны, же неправдоподібны. А єднако правдивы. Зас двигат ся звіданя – чого?! За што?!

Мушены были сме входити і занимати чуже, бо нас ту пригнано. Послужено ся нами і братніма сусідніма народами жуючыма при кордоні східньой Польщы як мало потрібным нарядьом, жебы го выкорыстати до цна і знищыти остаточні, абы жаден з них в меншости серед народу польского ся не двигнул, жебы сchez на все.

Мус то великій пан. Штораз полнійше усьвідомляня собі того, же ту, в тым селі треба ся остати, провадило до оправдуваня ся самих перед собом з той децизіі – же-м хвильово, тымчасово, бо векшіст нашых выгнанци не допушала мысли же ту нас долго потримают; може пару місяци, но, найдовше рік і нас цофнут на свое, або сами вернеме. Так бесідували

медже собом і потужували ся взаімно. Уж на тым першым кроці на чужыні узмыслювали сой штораз выразнійше, же не час ляментувати і боліти. А мысли і так навертали - свое лишыли сме заоране, засіяне, обсаджене. Зеленіло, росло, красніло, давало надію піднесіня повоєнного ущупленого быту люди, а ту висипали нас на висушені піски і шутер, де трава не ма свого кольору, на полях не росне жадне зеренце ани комперик, сонце не так сьвітит, навет ворона інакше кряче. Зас вертали зъвіданя - як ту будеме жыти?! Што з нашыма діточкамі?! Як си порадиме?! Тоты мысли і зъвіданя не давали спокою. Жаль, невыображенна туга, настрій апатіі і злости шарпал душы і серця выгнанци. Лишены забудовы, царини, сады, луки, лісы, пути, выгоны, рікы, річки, потічки, студенкы, навет прилісовы закутины а і стайці, і прокінчата, котры не все дали ся заорати, вyrastали до неоціненых вартости. Мали сме вшытко што было потрібне до жытя, мали сме радіст, вільніст, а ту не мameнич, вызуто нас зо вшыткого вікового - прадідівскога, а што найприкрайше - старано ся обдерти нас з чести. Замыслено забрати нам вшытко і зробити з нас выробників і слугів до найгірших і найтяжшых робіт.

— Skurwysyny banderowcy, macie za swoje, szlag was trafi — верещал війт як приїзджал на контролю до села. — Jakby nie UNRA to bycie pozdychali — кричал як роздавал кашу і муку, бо інчы асортименты не дотерали до нас, гынули по дорозі.

Страх і непевніст о заранишній ден, о діти, о старых люді збуджал самозахавчы, оборонны одрухы. Не даме ся, не можеме ся піддати, мусиме робити в тых обставинах так, жебы не дати ся цілком здоптати. З мысьлом тымчасовости — неяко самооправданьем — нашы селяне занимали засьмічены, загрузуваны, порозвалюваны, розшабруваны будинкы. Шабру доконували переселенці зо сходу і інчы злодіє, котры добраляли ся на війні і вывозили што ся дало до центральной Польшы.

Наша фамелия осталася під тым розложистым каштаном. Наньо обышли і обізрили в середині стайню, стодолу і меш-

кальний будинок. На подвірці під стодолом высмотріли же-лізний трояк, на котрим воякы в полі варили істи. Придал ся тепер нам, бо в тот вечер зварили сме на ним в желізняку чы-ру, котрым, з капком молока, повечеряли сме.

Кус річи познимали сме з воза. Вечер был теплий, над на-ми безхмарне небо. Надходила ніч. Няньо выняли ікону Божой Матери з Ісусом Христом на руці, повісили на каштані і при догасаючым огни, кляучы молили сме ся на голос, як дома в Болцарсьові.

Ніч перешла, в нашым понятю, без додатковых клопотів. Люде старшы, хоц барз змучены, страплены, вычерпаны зо сил до границь можливости, побуджены до максимальных емоцийных станів, в новым, обчым терені, без жадной сторо-жы і опікы, зданы на ласку Божу, предназыння - до пізна не могли заснути, дримали, присыпляли і чували. Єдині короткіст зачынаючого ся літа приходила з помочом выгнанцям кочую-чым перед порогами німецьких, обчых нам хыж.

По долшым часі выявило ся, же мали сме опіку і в тоту першу ніч, і в наступны ночы, бо оселенці „ zza Буга” - східня-кы, котры ся в ден не вказували, в ночы вартували з сокирами в боязни „żeby ich ci strasznie niebezpieczni ludzie, banderowcy nie pozabijali”. Так были наставлены през товдышні власти. Неприхильніст, ворожіст дало ся одчути на кождым кроці. Зо злым наставліньом смотріли на нас єдны, коли зо смутком лишали сме рідны землі, помимо же оставал ім вшыток добы-ток вельох поколінь наших предків і з вельком ворожістю од-носili ся на стрічы з нами други, уж на німецькій земли, де ничего од них не жадали сме. Они пришли в векшости до полных, не ограбленых хыж, мали можливіст выбору вшыт-кого, чого на сході ани не виділи, в опіці і прихильности вла-сти.

Наступил долгій ден бо люде вчасно повставали. В немо-чы і нужді яка іх зжерала, зачали порядкувати поміщиця занятых будинків; выносили груз, замітали дылі, вносили своі річы, забезпечали вікна, двері, поправляли пецы. Зачал ся

новий, чысто інчий спопіб жыття. Кінчыли ся скромны запасы ідла, якы забрали сме з рідной хыжы. Не было де впечы хліба ани чым попити обаряны, ци впечены в огни на подвірци кромпелі. Баба Параска забрали з дому зеренця кмину і головку честку завинены в дзьопці. Казали заварити воды в горчыку, шмарили на кроп пару зеренцят кмину, стручок честку, кус посолили і казали тото пити, жебы не боліл бріх. Люде переносили ріжны болячки без ліків і масти. Спаня на возах, одкритых вагонах, під голым небом, без окрытия, помимо вродженой і набытой одпорности Лемків, провадило до перестуджынь, которых скутком, по кількох тыжнях были вышмарены по тым ропны чырякы, трудны до загоіня.

По парунадцетох днях східні переселенці – забужане, зачали ся кус інакше односити до нас Лемків, бо переконувалися, же неє згідности медже тым што ім о нас бесідували представителі гміны і повіту, а тым што они наочні обсерують і сами ся переконують, якы мы люде. По правді бесіди з нашыма людми провадили спілпрацовники УБ і МО в цивілю. Вшытки нашы выгнанці зъвідуют ся о роботу і глядают можливости заробліня пожывы. Котрысого дня, хтоси приносит відоміст, же в сусідній місцевости єст маєток і потрібуют люди до роботы. Мож робити за продукты до ідла од вчасного рана до пополудня. Пішло пару хлопців, пішли тіж нашы няньо зъвідати ся ци приймут до роботы. Приняли. Роботы в маєтку было штораз веце, бо зачынали ся жнива. До роботы пішла сестра і оба старши братя. В жнива платили ім зерном, за выкопкы кромпелями, понадто на полуценок доставали зупу і през ден чорну каву до питя. Нам, дітям, приносили по кавальчику хліба, а часом даякій овоч.

З нами, в тым самым будинку замешкала супружеска пара, сусіде з Воленщаківки, котрым нянью на весілю старостили. Сусід Гнат был найліпшим гудаком в нашій Білшареві і знаний в окличных селах. До його хыжы сходила ся челяд на музыку, тацні і съпів. Діточок ся ішы не дочекали, мали лем слугу, старшого мужчыну, котрий дозерал стайні і быдлят.

Під його надзором пасли сме худобу на луках, котры належали до того маєтку в Польковицях, де нашы робили. На тоты луки, до нашого приїзду, ніхто не мал одвагы вступити. Вказало ся по препасіню нашыма коровами, же сут там копы ріжных мін, гранатів, амуніціі, од дрібной до барз векикой, но і інчого ріжного оружъя. Ніхто нас не остерюг о небезпеченстві якє на нас чыгало. Быдлята пасучы ішли штораз дальше, а мы, діти-пастухы, за нима, без обавы, в добрій вірі, бо не мали сме понятя чым то грозит. Східнякы-забужане, як пізнійше ся признали, не выходили в часі нашого пасіння з хыж, бо ся бояли, же вшытко выбухне (они были упереджены о небезпеченстві) і нас змете з того сьвіта, а іх може покерешувати. Допуст Божий был інчий, нич никому злого ся не стало. Вертали сме кождого дня зо статком ціли і здоровы. При головній дорозі до Польковиц і бічных, польowych доріжках, на полях і в поблизкым лісі, стояло десятки німецкых авт товаровых і особовых, векшых і меншых о ріжным назначыню, моторів з причепами, стояли противльотничы каноны, машиновы карабины, тасьмы з амуніциjom, арматкы, бойовы возы, шломы, порозмітуваны черевікы, части мундурів..., вшытко стояло якбы замерле, якбы сперед пару дни, а то уж было понад два рокы. Побойовиско того тягло ся ппонад 5 км. Ніхто ту не мал одвагы кроchnuti, аж Лемкы оживили того місце своіом несьвідомом одвагом.

Літо зачало ся коротити, газдове аж тераз доставали зозволіня і зачали косити на кузьніцкых луках траву, жебы запезпечати сіно на зиму для худобы, орали тіж поля положены найближше хыж, сіяли зароблене в маєтку жыто, кромпелі призначыли до ідла на зиму.

Пришло завідомліня од війта, же треба записати діти до школы. Ніхто ся не ухылал од того обовязку. В Шронові школа была на другым кінци. Треба было перейти ціле село вздолж, жебы дойти до школы. Были дни, же тяжко было нам, лемківским дітям, свободні перейти тоты два одтинкы дороги до і зо школы. Были сме обмітуваны каменями, треба ся было

мати на бачности. В школі тіж давано нам одчути же сме не свої. Учитель, старий фронтовець, о скерешуваній тварі, нічого не вчил, лем робил гімнастику, найчастіше го не було, все було підпитий. З його сторони обороны не мале сме жадної.

Не мали обороны тіж нашы дорослы дівчата. Мешкал в Шронові молодий діяч-суспільник, тиха міліційно-ubeцка влада сельска, Куцай, котрий допустил ся, мі знаных двох гвалтів на наших дівчатах, чул ся незагрожений. По якісім часі зникнул зо села – бесідувано, же взяли го на перешколіня і скрували до назначених шкіл. Виділ єм го лем раз, деси по 40 роках, выповідал ся в справах Уряду Безпеки в Польщі.

По кількох місяцях егзистенції, декотры нашы болцарівяне доходили до съвідомости, же тата тымчасовіст замешканя по дві а навет по три родини в єднім будинку передолжат ся, а можливіст на єй конець штораз барже меншат ся. Зачали думати барже перспективно.

Звернули ся до війта і органів повітових о позвоління гляданя самодільних хыж в сусідніх селах, жебы не жити тымчасово на не до кінця розпакуваних скринях і мышліньом, же ся недолго вернеме, лем зачати жити полнійшим жытьєм з можливостями самовыстарчального газдуваня, жебы не ставати ся дачыіма выробниками. Пішли зас хлопи ся розозріти і дашто одповіднійше найти для своіх фамелій. Был з нима і наш нянько Владимир. Нашли вільны, незамешканы хыжы в тым Чмелю, през котрий переїжджали пару місяци тому по розтранспортуваню іх на стациі в Качанові. Заняли забудуваня вільного маєтку до котрого весном і літом 1948 рока спровадило ся вісем білцарівських родин.

MARIAN JANIGA

Los człowieka – jednego z wielu

**Akcja „Wisła”
w powiecie gorlickim,
pamiętniki Andrzeja Żurawa
(ur. 30 lipca 1927 r.) z Gładyszowa,
aklimatyzacja i przystosowanie
społeczne Łemków na Ziemiach
Zachodnich po wysiedleniu
w 1947 roku.**

Tekst ten postanowiłem opracować z kilku powodów: pierwszy to ten, że zawiera mało znane lub nieznane gorlickie regionalne fakty historyczne, nieznane już piosenki polskie i łemkowskie, po drugie ukazuje stan świadomości człowieka w sytuacji wygnańca, przesiedleńca i szukania ratunku w polskiej społeczności często nieprzyjaznej mniejszościom narodowym (wysiedlonych Łemków niekiedy na Ziemiach Zachodnich nazywano banderowcami, utrudniano im integrację i kultywowanie własnej kultury narodowej) Dziś na szczęście jest to już przeszłość historyczna. Zaś dla młodzieży jest to tekst do refleksji nad tolerancją i poszanowaniem mniejszości narodowych. Tekst został opracowany z niezbyt czytelnego rękopisu, dlatego zwłaszcza wiersze mogą mieć pewne błędy słownikowe. Miałem do wyboru, albo wrzucić materiał do kosza, albo opublikować być może z jakimś błędem, który jednak dla zrozumienia całości tekstu nie będzie miał większego znaczenia.

Wielu Rusinów (Łemków) po dramatycznej dla nich Akcji „Wisła” w 1947 roku sięgnęło po pióra, aby po wielu latach od tamtych dramatycznych i stresujących dla nich przeżyć opisać je

i niejako tym sposobem odreagować je w sensie psychologicznym. Tak powstała m. in. książka „Czy to tęsknota, czy nadzieję - Antologia powysiedleńczej literatury łemkowskiej”, Stowarzyszenie Łemków, Legnica 2002 r. Książka ta jednak nie zawiera wielu prac drukowanych wcześniej jak np. ciekowej wspomnieniowej książki Romana Chomiaka z Wawrzki koło Ropy i Florynki pt. "Nasz łemkowski los", Nowy Sącz 1995. Są też jeszcze nieopublikowane wspomnienia jak np. kilkustronicowy pamiętnik Andrzeja Żurawia z Gładyszowa zamieszkałego po wysiedleniu w miejscowości Kostomłoty w pow. Środa Śląska koło Wrocławia. Autor tego pamiętnika przebywając w sanatorium w Krynicy napotkał w kiosku książkę Władysława Boczoniego „Za ziemię ojców”, Nowy Sącz, 1989 i nawiązał z nim korespondencyjną znajomość.

Maria Boczoń żona Władysława Boczoniego (1923 - 2001) znając moje zainteresowanie Rusi nami (Łemkami) z naszego gorlickiego powiatu udostępniła mi tą korespondencję w dniu 8 lutego 2006 roku podczas wizyty u niej. Kiedy żył p. Władysław odwiedzałem go w jego ulubionej bibliotece i napisałem o Nim kilka artykułów w gorlickiej prasie regionalnej. Tym bardziej ta korespondencja mnie zainteresowała.

Andrzej Żuraw w liście do Władysława Boczoniego w dniu 27 marca 2002 roku pisze (tekst spominiv - dalej):

Од Редакції:

Спомини Андрия Журава надіслав нам до „Бесіды” п. Яніга, для котрого були они тільки цінны, што і „нормальны”. Та ми не могли ся нияк здецидувати на сесу публікацію. Дакус ганьбили мы ся - в народним сенсі - представлена та життєвой поставы пред лицем нашої найвекшої трагедії. Та, конец-кінцем, поставы бывають ріжни. І сеса, ачий, буде прекрасним приміром - што з нами вчynил съвіт. Буде прекрасним приміром - якима вывьюл нас з Вітчизны на выгнаня съвіт мнімых авторитетів, яких життєвом максимом было: „це все одно” - „to wszystko jedno”. Буде нагодом до рефлексий. Кой стати нас ішы на ні.

Wspomnienia

Ja siódmego czerwca 1947 roku miałem już dwadzieścia lat i naszym koniem i furmanką wiozłem wojskowych oficerów i szeregowych do Żdyni i Koniecznej. Oni spisywali z metryk tamtejszych mieszkańców, w Żdyni na plebanii a w Koniecznej u sołtysa. Jak wracałem z Koniecznej do Gładyszowa żołnierze zatrzymali się jeszcze w Żdyni u sołtysa Pawlikowskiego na poczęstunek. Jego syn był milicjantem na posterunku w Gładyszowie. Ten syn sołtysa to był tęgi chłop. Sołtys odczuwał przyjaźń do wojska polskiego. Ze Żdyni wyjechaliśmy około godziny pierwszej w nocy a do Gładyszowa przyjechaliśmy około drugiej w nocy. Zauważałem, że żołnierze już okrążają Gładyszów. Nie wiem czy już wtedy doszło do mojej świadomości, że to wysiedlenie. Czy może pomyślałem, że to ćwiczenia wojskowe. Przyjechałem do chyzy swojej i położyłem się spać. Około godziny czwartej nad ranem słyszałem jak w mojej chyzy żołnierz mówi: "Zabierać się stąd, będziecie wysiedleni na Zachód". I stało się. Poskładaliśmy na wóz drabiniasty co ważniejsze rzeczy i za dwie godziny stajemy w kolejce za innymi wozami. Za wozem matka prowadzi dwie krowy. Kto nie miał konia to wojsko dawało samochody lub podwody. Ten transport posuwał się bardzo wolno tak że w niedalekiej Sękowej byliśmy dopiero po południu. Pech chciał, że mi jedno koło wysiadło u wozu. Żołnierz w randze kaprala wezwał rolnika tamtejszego, żeby dał koło do wozu, że my musimy jechać do stacji kolejowej w Zagórzanach. Rolnik zgodził się z konieczności i dał koło. Jak koło założyliśmy to ja mówię do kaprala, że samochody jadą w stronę Gorlic to niech pan siada w samochód i jedzie do Jednostki.

Ja mówię jemu, że ja nigdzie nie ucieknę, mama i siostra już poszły, poprowadziły krowy a my tu z dziadkiem nigdzie nie uciekniemy. Przekonałem kaprala i pojechał sobie okazją samo-

chodem. Jedziemy pomału, konik kasztanek już jest zmęczony. Konik hucuł, którym spręgaliśmy się z innym gazdą. Przez Gorlice jechaliśmy już po godzinie pierwszej po południu. Lipy pachną, czasem kotek przeleci przez ulicę. Boże jak mi się żał zrobiło, gdzie my jedziemy. Koło Urzędu Bezpieczeństwa zatrzymał się wartownik i powiada, że w nocy nie wolno jechać. Musicie tu na dziedzińcu poczekać do szóstej rano. Może i dobrze, gdyż my już byli tą podróżą zmęczeni idąc piechotą. No i kasztan pojadł sobie podczas tego postoju. My czekaliśmy na poczekalni, odpoczywając. Nowy dzień nastął siódmego czerwca 1947 roku. Rano wyruszyliśmy w kierunku Zagórzan. Tam w parku hrabiego Skrzyńskiego gładyszowskie wozy i krowy oczekują na dalsze polecenia wojskowych. Zaczął padać deszcz, chowamy się pod wozami, krowy i konie marzną na deszczu. Stefan Syrotiak daje miód dzieciom, ażeby się nie przeziębiły. I tak czekamy od 9- tego do 11- tego czerwca. Dnia 10 czerwca oficer zrobił zebranie i powiedział: „Jutro wyruszy pociąg z wami i dobytkiem, tam będziecie mieli lepszy niż tu w górach spokój, zajmicie gospodarstwa na lepszej niż tu w górach ziemi. Wojsko będzie zbierało wasze zboże”. To nasza strata. Oficer dodał: „Wy tam na Zachodzie otrzymacie rekompensatę”. Jak my przyjechali na Ziemie Zachodnie to dawali nam mąkę, kukurydzianą mąkę (z tej mąki dobre placki piekły kobiety, pamiętam, że smaczne były). Dawali też po kilka razy po 600 zł. na jedną rodzinę. Dawali też jakąś odzież, ale ludzie tego nie chcieli, bo wiele rodzin otrzymywało odzież od krewnych w paczkach z USA. Jeszcze wrócę wspomnieniem do tej podróży koleją. W dniu 11 czerwca 1947 roku załadowaliśmy do pociągu na platformy rozebrane wozy, skrzynie i inne rzeczy. Konie, krowy i inne zwierzęta hodowlane umieszczono w wagonie towarowym, przeważnie po dwie rodziny. Całe szczęście, że na wierzchu nakrytego wagonu były deski w poprzek, więc my młodzi siedzieliśmy sobie ubrani w płaszczach i chociaż mieliśmy świeże powietrze. Pociąg jechał wolno, nawet bardzo wolno. Gdzieś tam daleko nasze góry i lasy, widzimy jak nasze koła z wozów fruwają do potoku. Nie wiem czy to ktoś

zgłosił wojsku? Z tymi kołami co je zrzucili z platformy nieznani nam sprawcy to tylko pamiętam jak się niektórzy martwili na czym ja dalej będę jechał jak nas z wagonów wyładuję. Ale tu na Zachodzie przyjechali po przesiedleńców. Ja mam napisane trzy kartki maszynopisu o naszym życiu w Gładyszowie. Antoni Kroh z Nowego Sącza w 1995 roku, który pomógł napisać wspomnienia Romanowi Chomiakowi „Nasz Łemkowski los" kazał mi spisywać takowe wspomnienia, ale nie mam kogoś drugiego ażeby wspomnienia były bogatsze. Może zgodzi się jedna pani z USA, będę dopiero do niej pisał w tej sprawie. Tam też jest moja siostra. Mój ojciec przebywał w USA od 1928 roku, bo chciał poprawić sobie i nam życie, bo czasy były wtedy ciężkie. Później bo w 1933 roku zapoznał inną kobietę i z tamtą przebywał, a nasza Matka męczyła się z teściem i teściową i nas dwoje małych dzieci. W 1945 roku w październiku my się rejestrowali w Starostwie w Gorlicach jako rodzina obywatela amerykańskiego czyli mama nasza i my dwoje dzieci. Ja nie otrzymałem obywatelstwa amerykańskiego, kiedy się o takie starałem. Ja napisałem do Starostwa w Gorlicach w lutym 2002 roku list z zapytałem, czy jeżeli my trzy osoby rodzina obywatela amerykańskiego, zarejestrowali się w październiku 1945 roku w Starostwie w Gorlicach, podałem w odpisie treść rejestracji Mamy to zapytałem: czy wojsko miało prawo nas wysiedlać? Przecież wojsko na pewno otrzymało odpisy, wszystkich zarejestrowanych się obywateli amerykańskich i ich rodzin. Na moje zapytanie w tej sprawie nie otrzymałem żadnej odpowiedzi? A tak się cieszyłem, że mamy w Gorlicach Starostwo. Tu mam ogólną prośbę do Was Panie Boczoń czy jak wam zdrowie pozwoli czy moglibyście w dogodnym czasie dla was zapytać się w Starostwie w mojej niejasnej sprawie. Czy wojsko otrzymało wykaz obywateli amerykańskich i ich rodzin. W Gładyszowie w czasie Akcji „Wisła" trzy rodziny pozostały z tego powodu i nie zostały wysiedlane, że miały obywatelstwo amerykańskie. Czy nasza Matka pokazywała wojsku te zaświadczenie, tego nie wiem.

Dobrze pamiętam lata przedwojenne w Gładyszowie kiedy to wszyscy żyli w zgodzie. Ks. Dziekan to był Ukrainiec Andrij Złupko. Nauczyciel Polak Marian Girczys, może tylko nazwisko litewskie? To był wielki patriota polski. Wszystkie pieśni legionowe nas nauczył: „Legiony to żołnierska nuta” - „Idzie żołnierz borem lasem” itd. Na pewno był w wojsku, znał wszystkie te piosenki wojskowe. Inne przedmioty też dobrze uczył. Organizował wycieczki m. in. w dniu 11 listopada w Dzień Wyzwolenia Polski organizował wycieczkę na cmentarz na Magurę Małastowską. Nasz uczeń Piotr Wirchniański dobrze się uczył więc w klasie deklamował wiersz o 11 - tym listopada, a to taki:

„Zagrajcie nam dzwony, wesoło rozgłośnie
Bo dla nas listopad podobny jest wiośnie,
Bo choć mgły jesienne, wiatr polem przegania,
Ten dzień dla nas jasny Polski Zmartwychwstania!”

Może ten wiersz jest dłuższy, ale go już do końca nie pamiętam. Więc my dzieci szliśmy parami na Magurę, w rękach mieliśmy chorągiewki, szliśmy śpiewając te wyuczone piosenki. Przed wycieczką była „Służba Boża” - msza św. sprawowana po cichu. Ks. Dziekan chciał ażeby żony policjantów śpiewały polskie pieśni kościelno-religijne w czasie Służby Bożej. Najbardziej pamiętam na ostatku Mszy „Boże coś Polskę przez tak liczne wieki, coś ją otaczał tarczą swej opieki...” Tak samo było 3 Maja. Też było nabożeństwo w nowej cerkwi. Tak samo były śpiewane pieśni religijne. Dzieci z chorągiewkami, akademia, śpiewy stosowne do uroczystości: „Witaj Majowa jutrzenko, świeć naszej polskiej krajinie”. Pamięta się dużo. Pamiętam też jak nauczyciele organizowali „Święto pieśni”. Kierownik szkoły zapowiedział że idziemy na piechotę do Żdyni na próbę śpiewu, trzy szkoły, bo z Koniecznej dzieci też przyszły. Kierownikom szkół na pewno ciężko było prowadzić śpiew, bo tak dużo było dzieci. Kierownik z Koniecznej zaintonował taką piosenkę:

„Płyń piosenko nasza nad ojczyste łany,
pływ z falami zbóż,
idź no tam wśród kłosów jako zdrój wezbrany,
muszkom polnym wtórz”.

Któryś z nauczycieli nauczył nas mazurską piosenkę, trochę ją jeszcze pamiętam:

„Hej Mazury hejże ha, póki wiosna trwa,
póki serce żywo bije, poty szczęścia człek użyje,
hej parobki dalej w kopki, gdy muzyka gra,
już nam dumny zabrzmiał bas, dalej bracia dalej wraz,
albo myśmy nie w chłopa chłop, dalej podkówczki hop!
dalej, dalej, dalej patrzcie jak się Mazur bawi,
bo Mazury lecą z góry, aż przejmuje strach!..”

Może coś z tego przekręciłem, bo to już dawna historia. Po takiej próbie wracamy do domu. Nasz nauczyciel skorzystał z okazji, gdyż Okal Stefan z Gładyszowa odwiózł drzewo do tartaku w Ługu. Wracał późnym wozem do domu. Nasz kierownik Girczys siadł z Okalem i jadą dryndem do Gładyszowa. My dzieci też chciłyśmy jechać, kierownik wziął bata od furmana, odpędził nas. My biegliśmy za wozem, ja jako że zawsze byłem i jestem słaby, dostałem zapalenia płuc. Matka w domu poprosiła sąsiadkę, ażeby mi postawia bańki. Kilka dni leżałem i przeszło. Na święcie pieśni w Gładyszowie nie byłem z powodu tej choroby. Przykro mi było, że nie mogłem posłuchać i oglądać tego przedstawienia. To święto odbyło się albo w kwietniu albo w maju. Było na pewno też święto Lasu i Święto Górz. My ówczesni uczniowie nie mogliśmy przewidzieć, że będziemy po kilku latach na Dolnym Śląsku urzędnikami jak ja po siedmiu klasach i Oświacie Dorosłych. Każdy z nas wyobrażał sobie, że będzie „Gazdą” na swoich ośmiu lub dwunastu hektarach ziemi w Gładyszowie. Wojna wszystko zmieniła. Wielu tu na Zachodzie naszych Łemków dorobiło się. Pokończyli szkoły o jakich nawet

tam w górach im się nie śniło. Były możliwości duże. Moje cztery córki mają maturę. Te dwie najstarsze co są w Austrii to jedna tam lubi być a druga nie. Nie wyszły za męż, boją się, bo tam różny naród. Dwie są we Wrocławiu też nie zamężne, po trzydziestce. Mają pracę tylko dorywczą, mało płatną. Odwiedzają nas rodziców raz lub dwa razy w miesiącu. Najmłodsza z matematyki w klasie była pierwszą i ładnie rysuje. Musi teraz pracować w sklepie z używaną odzieżą za marne wynagrodzenie. Ten sklepik ktoś podpalił, właścicielka ledwo żyje. Do Wrocławia czuję przyjaźń. Tam byłem na kursach pocztowych. Jeździłem po zakupy i załatwiał różne życiowe sprawy. Podobno w roku 2010 ma być we Wrocławiu europejski zjazd. Coś podobnego do targów w Poznaniu, ale to jeszcze jest niepewne czy Wrocław wygra, tak mi opowiadały córki.

Chyba w klasie II jak byłem w Gładyszowie rozpoczęli do żywianie w szkole. Nosiliśmy pół litrowe garnuszki na pasku przytroczone do torby, dawało się łyżkę i to się trzymało. Ku-charką w szkole była Rozalia Fiedorko, kiedyś ona była w Ameryce. Pamiętam jak smakowały nam pęczaki (kasza jęczmienna) maszczone słoniną, knedle, makaron. Nie wiem kto finansował to do żywianie. W klasie II uczyono nas języka łemkowskiego po 1 godzinie tygodniowo. Był Bukwar (elementarz) i czytanki. Inicjatorem uczenia tego języka był nauczyciel z Krynicy Metody Trochanowski (ur. 5 maj 1885 Binczarowa - zm. 1947 Wrocław). Pytał się młody ksiądz nauczycielkę w Żdyni, jak idzie jej nauka z dziećmi języka łemkowskiego, a ta odpowiedziała: „*Nasamprzód od dzieci słyszę mowę, a później ich uczę*”. Na pewno nauczyciele byli na kursie, a później nas uczyli. Nasz kierownik szkoły dobrze sobie z tym radził. Taką piosenkę nas uczył:

„My Tobi służymie myła Łemkowyno
y Tebe lubyme ty ruska rodyno,
bo Ty nasza Maty i nasza poticha
Tebe szczyro lubyt każda ruska stricha
Tebe szczyro lubyt chto jest twoim synom,
Ne dast sia wyrwaty chocby jakim czynom”.

*My Tobie służymy miła Łemkowyno
i ciebie kochamy ty ruska rodzino
bo Tyś naszą matką i nasza pociecha
Ciebie szczerze kocha, każda ruska strzeka
Ciebie szczerze kocha, kto jest twym synem
Nie da się wyrwać choćby jakim czynom.*

Ja nut nie znam wiec nie mogę podać jaka to była melodia.
Nauczył nas jeszcze taką piosenkę:

„Diwca, diwca biwa róża, ne treba ty bywo muża,
ani muża, ny fraira, bywo chodyc jak lełyja".
(dziewczę, dziewczę biała róża, nie trzeba ci męża,
ani męża, ni frajera(kochanka), bo chodzisz jak lilija)

A później się śpiewało:

„Ne chtiwa ho żena wdowa łem Marysia Kowałowa".
(Nie chciała go kobieta wdowa, lecz Marysia Kowalowa).

Był też w czytance taki wiersz:

„Zyszlysia z ciłoho kraju puty zeliznicy, Hde zeszlysia tam
w Warszawi, w toj naszej stołyci. Tam naroda jak pcził w ulu, tam
kujut dla ridnoho kraju dolu najsylniszi muzi. Tam w pałati
Belwederi sred hardoho parka żyje, żyje Pan Marszał. Trudytsia
w brami wirna warta. Ydut tady w szkolu dity, wartu wydiat
w brami, może y nas do warty pokłyczut młodu hromadu. Wy-
rostajme y wczymesia wszytky mudrym rady, może y nas po-
kłycze młodu hromadu.”

Marszałek Piłsudski zmarł w maju 1935 roku. My uczniowie
(ja miałem wtedy 8 lat) nauczyliśmy się takiego wiersza:

„Gdy Komendant w Belwederze nocą umierał,
plakał gorzko ukochany jego generał,
(chodzi o Wieniawę Długoszowskiego Bolesława, 1881 - 1942) - M.J.)

We łzach stali ministrowie wsłyszeni {wsłuchani - M.J.) w ciszę.
Rozpaczały żona, córki i Polska cała,
bo nikogo tak dotąd Polska nie kochała.

Przylecieli w noc majową i usiedli nieruchomo przy jego głowie.
Miły Wodzu! Tobie także odpocząć trzeba,
zabierzemy twoją duszę prosto do Nieba,
żeby równa była słońcom na mlecznych drogach,
żeby lśniła jak diament w koronie Boga.

W 1938 roku odbywały się w nowo zbudowanej cerkwi Misje święte. Sąsiad Kobani kilka lat starszy ode mnie mówi, że cerkiew budowali polscy majstrowie a kierował robotą pan Moskal pochodził chyba z Gorlic. Misje to wielkie wydarzenie w parafii. Było dwóch misjonarzy redemptorystów ze Wschodu ze Stanisławowa. Podaje z książki którą napisał ks. Mitrat Stefan Dziubina. Jeden nazywał się Kowałyk, drugi to holandec (holender) o. Wan de Male, dobrze mówił po ukraińsku, widocznie dawno służył w tym zakonie. Tego ojca Kowalika bolszewicy rozpięli na desce lub na krzyżu. Tam gdzieś na Wschodzie. Tak mówił nam w cerkwi nasz dziekan Złupko. W okresie Misji kupowaliśmy różne pamiątki. Koło cerkwi postawili krzyż drewniany. Dużo ludzi przystąpiło do spowiedzi i stołu Pańskiego. Na wsi czasem ludzie są zaniedbani i trzeba im było takich Misji. To jest też prawda, że do cerkwi mieli dwa kilometry piechotą i z powrotem dwa. Gładyszów ciągnął się 4 km. Bartne jeszcze większe, bo 7 km. Wydaje mi się, że w 1938 roku odbywały się manewry wojskowe. Konie cztery stały i w naszym boisku, w którym młociło się zboże w listopadzie i w grudniu cepami. W czasie okupacji i my młócili zboże przy napędzie kieratu, czasem motoru spalinowego, a ostatni rok to nawet 4 osoby obracali koła młockarni. Byli we wsi biżency (uciekinierzy, uchodźcy), trzeba było dać im zarobić zboża. Matka nasza miała paperosy, co dawali Niemcy jak się dało krowę na kontyngent. Po obiedzie dala mu paperosy. Ten biżeniec był od Brodów z żoną. Byli to ludzie wysokiego wzrostu, mocni. Mówił tak: „isty dały, ta szczej zakuryty” (daliście już zjeść to jeszcze

zapalić dajcie - M.J.). Jeden biżeniec był od Kijowa (być może, że chodzi o przysiółek Uścia Ruskiego - pomyślałem najpierw - uwaga w nawiasie M. Janiga, ale potem doszedłem do wniosku, że od stolicy Ukrainy), ładnie koszyki wyplatał z łoziny. Chodzili od domu do domu, ludzie co jedli to im dawali. Znalazł się nieuczciwy gazda, który powiedział jemu, że Moskala nie będzie karmił. Ten biżeniec poskarżył się ks. Dziekanowi. W czasie kazania w cerkwi ks. Dziekan tak mówił: "Płakał na plebanii biżeniec, szczo odyn ne chocze podilyty sia z kawalkom chliba, z bidnym czołowikom z Ukrainy, a związki ty znajesz szczo ty sam ne budesz prosyty kawałka chliba? A szczo ty sobi dumajesz, win toże maw kowociu i kawałok pola, wijna jeho zniszczyła! (płakał na plebanii uciekinier, że jeden nie chce się podzielić kawałkiem chleba z biednym człowiekiem z Ukrainy, a czy ty wiesz czy i ty nie będziesz prosił kawałka chleba? A cóż ty sobie myślisz, on także miał kawałek pola i krewę, ale wojna jego zniszczyła!). Pamiętam że ten biżeniec w cerkwi płakał. Wszystkim nam było przykro. U nas był chyba dwa tygodnie i tak do mnie mówił: „Andriju prynes dowhoi łoży ja wam koszyki popletu. (Andrzeju przynieś wikliny ja wam koszyki powyplatam). I wyplatał. U nas sadzili ziemniaki czerwone, tak o nich mówili. Matka dała mu jeść te komperi z mlekiem, on mówi: „Ti kartoszky taki smaczni", (te ziemniaki są takie smaczne). Najwięcej sadzili tam tych „czerwonych". Na wiosnę za wczasu sadzili te wczesne. One były rzadkie, nazywali ich amerykany albo nowitny, rodziły się duże i podłużne.

W Gładyszowie mówili na ziemniaki komperi, w Banicy i w tamtych wsiach obok - bandury. A tam skąd moja żona w Czyrnej blisko Krynicy to grule. A w innych wioskach może jeszcze inaczej. Jak chodzili delegaci namawiać na wyjazd do Rosji, mówili: „Tam zażywesz charaszo, a tu kuszajesz, rano komperi, w południe kartoplu, a wieczoram bandury. (Tam użyjesz dobrego a tu jesz tylko ziemniaki cały dzień. Tylko rano, w południe i wieczorem inaczej się je nazywa: komperki, kartofle, bandurki). Z Gładyszowa wyjechało na Wschód 25 rodzin. Niektórzy mieli mało pola, niektórzy mieli dobrze. Ich zbałamucono i oszukano. Mojej

żony rodzina z Krynicy, mieli dobrobyt, sklep, chłopy jeździli w lecie fiakrami, w zimie sankami z panami, wczasowiczami. Dobrze zarabiali w uzdrowisku, gdzie jest dobre powietrze Żyli jak w raju. Pan Bóg ich pokarał. Pojechali na Wostok (Wschód), sami nie wiedzieli co pozostawili. A powinni byli wiedzieć, że tam zniszczenia straszne po wojnie. Dali ich jak zwykle do kol-hospu (kołchozu) pracować końmi, za łyżkę lichej strawy. Zastali w domu dziurawy ganek i drewnianą łyżkę A tym ich żonom i córkom to się w głowach pomieszało i niedługo ze zmartwienia i głodu zmarły. Niektórzy piszą tu do Polski, do „Naszego Słowa” kalendarzy, książek, „Karpatskoe Rusi”. Piszą takie wzruszające wiersze. Oto jeden z tych wierszy Iwana Syrodiaka z seła (ze wsi - M.J) Wołowiec na Łemkowyni, teraz na Ukrainie Stałynskoj oblasti (okręb).

Hory moy, hory zełeny, - góry moje góry zielone
w prekrasny winoczok spleteny, - w przepiękny
wianek splecone szolkowom trawyczkom
pokryty, - jedwabną traweczkom pokryte
Rokamy, wikamy zabyty. - Latami, wiekami zapomniane

Hory moje, hory prekrasny, - góry moje góry przepiękne
Jak na nebi zorońky jasny, - jak na niebie gwiazdeczki jasne
Jak w haju róży czerweneńky, - jak w gaju róże czerwoniutkie
Tak wy momu serciu mylenky. - tak wy memu sercu milutkie

Hory moy, hory prekrasny Karpaty,
- góry moje góry przepiękne Karpaty
Doroższy jak zołoto, dukaty, - droższe niż złoto, dukaty
Mylijszy, jak wyhody swita, - milsze jak wygody świata
Cne mi sia za warny od lita. - tęsknię za wami od lata

Hory moy, hory skalisty, - góry moje góry, skaliste
Aż popid nebesa falisty, - aż popod niebiosa faliste
Swoymi biłymi Tatramy, - swymi białymi Tatrami

Pomiszany czasto z chmaramy. - *pomieszane często z chmurami*

Magurycz s Magurom w winoczku, -

Magurycz z Magurą w wianeczku

Kolanyn s Mereszkom pry boczku, -

Kolanyn z Mereszką przy boczku

Kyczera, Homola zo Szczobom - *Kiczera, Homola ze Szczobom*

Szepoczut, durkoczut zo sobom. - *szczepoczą durkoczą ze sobą*

Potoczky s bystryma riczkamy - *potoczki z bystymi rzeczkami*

Sławytsia czystyma wodamy. - *sławią się czystymi wodami*

W perebizky płynut dołamy - *w przebłysku płyną dolami*

Na wiky proszczajut sia s warny. - *na wieki żegnają się z wami*

Nad hirkom, pod lisom w Karpatach, -

nad górką, pod lasem w Karpatach

Tam moja rodneńka chata, - *tam moja rodzinna chata*

Tam moja myła rodynońka, - *tam moja miła rodzinka*

Y tam luba diwczyna mylenka.- i *tam umiłowana dziewczyna moja*

W lisach ptaszky pojut choramy, - *w lasach ptaszki śpiewają chórami*

Witer ych pisniu nese werchamy, - *wiatra ich pieśń niesie wierchami*

Łemko stał taj dumku dumaje, - *Łemko stał i myśli, przemyśla*

Sumuje, zalije, ze doli ne maje. -

przemyśla, żałuje że nie ma przyszłości.

Odpisałem z takiego kalendarza - książki z 1958 roku. Redaktorem tego Łemko-Sojuza jest Mikołaj Ciślak z Uścia Ruskiego (Gorlickiego). Widziałem jego w Uściu jak rozmawia z prof. Romanem Reinfusem, który napisał książkę w 1990 roku „Śladami Łemków” i inne.

Z tego wiersza można zrozumieć ile goryczy ci ludzie przeżyli, którzy tam na Wschód pojechali. Na pewno mieli żal do tych delegatów którzy ich namawiali na wyjazd. Z Gładyszowa wyjechało 25 rodzin. Byli to ludzie małorolni, ale byli też i dobrzy

gospodarze. Nasz sąsiad wyjechał z żoną i dwoje dzieci. Jedna córka panna pozostała na ojcowiznie. We wsi - gminie powstała nowa władza: wójt mgr Fydryk, w czasie okupacji był dyrektorem tartaku w Ługu-Żdyni. Komendant Milicji Obywatelskiej sierżant Krężel, zastępca kapral Baniak Milicjanci to dwóch naszych Łemków, obywatele Hyra i Pawlikowski ze Żdyni. Na sali wiejskiej odbywały się często niedzielne wieczory (zabawy taneczne). W kapeli grało 6 muzykantów, przeważnie ze Żdyni, ale dyrygentem był z Gładyszowa. Mychalak Michał kawaler, który uczył się trochę we Lwowie na diaka (diak to w cerkwi śpiewa wraz z księdzem w czasie nabożeństw, na Łemkowszczyźnie mówi się żak). Po wojnie przebywał we wsi radziecki kapitan. Na zabawach tanecznych lubił tańczyć w takim chodzonym tańcu „kartusze”. Dobrał sobie partnerkę naszą dziewczynę Marysię Mychalakową, chociaż Marysia miała narzeczonego. Ten narzeczony musiał się z tym pogodzić, że jego Marysia często tańczyła z tym kapitanem. We wsi trochę kwaterowało wojska, którzy to żołnierze chętnie brali udział w tych zabawach. Jeden żołnierz chętnie śpiewał na scenie solo z orkiestrą. Milicjanci byli obecni na tych zabawach, pilnowali porządku, gdyż uczestników było sporo. Jak orkiestra przestała grać, dziewczyny nasze chętnie śpiewały różne piosenki, często wojskowe jak np. ta: „A ostra kula hrud mu probyła o piw do druhoj hodyny”(a ostra kula pierś mu przebiła o wpół do drugiej godziny), no i Katiusza na pierwszym miejscu, i różne, różne. Chętnie wspominam te powojenne czasy.

W szkole podstawowej kierownik Ludwik Pudło w roku szkolnym 1945/46 zorganizował wieczorowy kurs dla dorosłych. Na kurs uczęszczali młodzi ludzie różnego wieku od 16 do 30 lat. Byli też pracownicy Gminy oraz osoby, które w czasie okupacji byli nauczycielami w szkołach ukraińskich. Takie szkoły były prowadzone w czasie okupacji. W okresie nauki dla dorosłych kierownik przed Bożym Narodzeniem i Wielkanocą nauczył nas śpiewać kolędy i pieśni Wielkanocne. Na święta przyjeżdżała ks. Dziekan rzymsko-katolicki z Sękowej sprawować msze święte w naszej cerkwi grecko-katolickiej. W czerwcu w szkole odbyły

się egzaminy z kursu Oświaty Dorosłych. Przyjechał z Gorlic inspektor z pomocnicą. Kierownik szkoły poprosił do pomocy dodatkowo nauczyciela i egzaminy trwały. Jak opowiadała żona kierownika szkoły wieczorem wpadli do szkoły partyzanci UPA, przedstawili się, że oni są prawdziwi. Zapytali czy uczą w tej szkole po ukraińsku. Kierownik szkoły był niemile zaskoczony wizytą partyzantów UPA, gdyż byli w szkole inspektorzy na nocleg. Czy otrzymaliśmy zaświadczenie o zdaniu egzaminów z nauczania 7-mio klasowego kursu Oświaty Dorosłych, tego nie pamiętam. Jedno jestem pewien, że mnie i wielu innym z nas ten kurs na pewno dużo pomógł w życiu. Posiadam na pamiątkę z tego kursu zeszyty, na których notowaliśmy dyktanda pana kierownika Ludwika Pudły pochodzącego z Sękowej. Kierownikowi czasem pomagali nauczyciel Furtak i młoda nauczycielka p. Niedziela. Kierownik to był wysoki mężczyzna około 2 m wysoki, blondyn, łysina nad czołem, lat około 35. Żona jego dość wysoka, szczupła. Mieli dziecko, które pilnowała nasza dziewczyna Melka Żyła. W lecie w 1946 roku partyzanci UPA spalili budynek gminy, posterunku i szkoły. W czasie strzelaniny poległ oficer UPA oraz komendant Posterunku MO sierżant Krężel. Został też zastrzelony kapral MO Salitra. Wielka szkoda dla naszej Gminy. Mieszkańcom Gładyszowa było bardzo przykro po tych wydarzeniach we wsi. Wójt mgr Fydryk wyjechał na Ziemie Zachodnie z rodziną. Nowy wójt Józef Tokarz z Sękowej zarządził m. in. ażeby pozostawione chyże (chałupy w Banicy, z których gospodarze wyjechali na Wschód), wójt zarządził do rozbiórki na opał dla szkoły. My gospodarze z Gładyszowa byliśmy wyznaczeni do przewiezienia drzewa z rozbiórki do szkoły, w Gładyszowie. Teraz zastanawiam się czy to była dobrze przemyślana decyzja pana wójta? Czy te chyże nie były potrzebne dla osadników, którzy za kilka lat przyjeżdżali na nasze wioski? Przed wojną było w Banicy około 50 gospodarstw. W 1943 roku zostało zabitych przez Niemców w Jaśle 13 mężczyzn za przynależność do PPR. Razem Łemków straciło życie 67 osób. Jak napisał Władysław Boczoń w książce „Za ziemię ojców” m. in. z Banicy był zamęczo-

ny w Jaśle nasz kuzyn Andrzej Gbur lat około 23. Nie zapomnę do śmierci jak wieźli na saniach Andrzeja z kajdankami na rękach eksportowany przez dwóch uzbrojonych „siczowykow” (ukraińska służba pomocnicza Niemcom). Jak przyjechali do Banicy zaaresztować Andrzeja to cioci się wydawało, że oni przyjechali żeby Andrzej pojechał do komendanta Niemca, gdyż był za tłumacza potrzebny policji. Ciocia przygotowała posterunkowym ciepłe śniadanie, ale nie dało im sumienie spożyć, gdyż wiedzieli że Andrzeja biorą na śmierć. Ojciec Andrzeja udał się z tą smutną sprawą do naszego księdza dziekana. Ksiądz powiedział ojcu Andrzeja: „Oni to są kaci, oni nikogo nie posłuchają”. Matkę Andrzeja puścili do niego jak był zatrzymany na posterunku. Andrzej do swej mamy powiedział, że będzie bardzo cierpiał. Po przesłuchaniu na posterunku zabrali więźnia do Jasła. W Jaśle męczyli ludzi aż do śmierci. Organizacja PPR widocznie nie była na tyle silna ażeby ich odbić, jak kiedyś to organizacja odbiła więźniów radzieckich. Faszyzm źle z narodami postępował, dla tego wojnę przegrał, przeto i swojemu narodowi niemieckiemu uczynił dużo szkody, na całe pokolenia tracąc duże połacie swojego Vaterlandu. Polacy i my mniejszości narodowe dużo musielismy pokonać trudności zanim się tu my osiedlili i przyzwyczaili. Polacy byli tutaj pierwsi. Ja pamiętam jak my z Gładyszowa przyjechali tu do Kostomłotów 16 czerwca 1947 roku. W Kostomłotach osiedlili 12 rodzin, a 8 rodzin o 3 km w Wirchowie. Ludzie tutejsi patrzyli na nas jak jechaliśmy wozami drabinastymi koniem lub dwoma końmi. Za wozami uwiązane były dwie lub trzy krowy. W Gładyszowie prawie wszyscy gazdowie uważali konie jako siłę pociągową. Niemcy uciekając 16 stycznia 1945 roku zabrali z Gładyszowa 25 koni, to była duża strata dla ówczesnego gospodarowania. Nam też zabrano naszego „karego” z uprzężą, chociaż miał już 17 lat, ale pracował na 12 morgach naszej ziemi, no i u wujka Stasiaka na 5 morgach. Całe szczęście, że tata był w USA i przysłał nam 80 dolarów, wiec kupiliśmy „kasztanka” (kucyka) po znajomości pokrewnej od Łozyniaka ze Smerekowca. To był dobry konik, ale do orki trzeba się było sprzągać

z innymi gazdami. Wówczas dolary były drogie tak że kupiło się koni i uprzęż, bo teraz za 80 dolarów to kupi się tylko cielę. Tak że jeszcze w Gładyszowie ten kasztan pracował około 1 rok i spręgaliśmy się. My 8 rodzin mieszkaliśmy w Wichrowie 9 miesięcy, gdyż tam powstał PGR. My przeprowadziliśmy się do wujka Stasiaka do Kostomłotów. Ich los był gorszy gdyż objęli dobre budynki w Bogdanowie, ale za dwa lata trzeba było je opuścić, gdyż tam powstawał PGR. Co za pech! Przeprowadzili się do Bukowa do wolnych zabudowań plebanii. Tu też nie było dobrze, bo ksiądz chciał mieć na plebani wolne, gdyby doszło do powstania parafii. Więc ci ludzie zmuszeni byli ścieśnić się z trzema rodzinami w jednorodzinnym domu w Paździornie. A tu się mówiło że za pozostawione w Gładyszowie gospodarstwa i budynki otrzymacie na Ziemiach Zachodnich takie same lub nawet lepsze. Wszystko co się nadawało do zamieszkania to już było pozajmowane. Ci ludzie co tyle przeżyli upokorzenia zapadali na zdrowiu i wykończyła ich ta wysiedleńcza poniewierka. Znam ich, niektórym pomagałem koniem i wozem przeprowadzać się z Bogdanowa do Bukowa. I po co było ludzi męczyć zbiorową odpowiedzialnością, jeżeli nie było już tu na Ziemiach Zachodnich możliwe względnego miejsca zamieszkania i działki rolniczej. Kogoś pchać na siłę do PGR. My Łemkowie żyliśmy z Polakami w zgodzie. Służyliśmy razem w wojsku w Pułku Podhalańskim. Jeden żołnierz Teodor Szmajda nocną porą przebiegł 50 km ze Sącza do Gładyszowa, ażeby się pokazać narzeczonej, jak on pięknie w mundurze wygląda. Nocną porą wrócił do koszar w Nowym Sączu. Na pięciu poborowych z Gładyszowa stawiło się w maju 1947 do Wojskowej Komisji Poborowej w Gorlicach. Nie wszyscy służyli gdyż rocznika 1927 nie trzeba było dużo i dużo puścili do domów jako jedynych żywicieli rodzin. Tak było ze mną i jeszcze jeden taki co był żonaty, jeden wiem, że wysłużył. Ja przystąpiłem od 20 października 1949 roku do służby w resorcie Łączności więc tak mi dali w kość, że w wojsku nie było by mi gorzej. Z czasem musiałem się przyzwyczaić do pracy w łączności. Po 8 miesiącach pracy doręczyciela poczty skierowali mnie

na kurs I stopnia na dwa tygodnie w Dyrekcji Okręgu Poczty i Telekomunikacji. Potem pracowałem jako naczelnik poczty aż do emerytury do 30 lipca 1992 roku. Jeszcze wróćę do Andrzeja Gbura. Przed wojną jakiś czas uczył się zawodu kowalskiego u mistrza kowala w Siarach kolo Gorlic. W Banicy kolegował z młodym nauczycielem Andrzejem Gwiążdżem. Szkółka w Banicy zbudowana była na placu Gbura Grzegorza ojca Andrzeja. Ja do Gburów przyjeżdżałem w sprawach gospodarczych, gdyż mama Andrzeja to była moja ciocia Katarzyna. Pochodziła z Kseniczów z Koniecznej (starsza siostra naszej Mamy). Oni Gburowie nam pomagali więcej, gdyż u nich było dzieci sześcioro, nas było tylko dwoje rodzeństwa. Jak była młocka maszyną to oni przyjeżdżali nam pomagać troje ludzi. My mieli w Gładyszowie 12 mórg z lasem, a oni w Banicy około 24 morgi. Przed wojną większa część gospodarstw przeszła z wyznania grecko-katolickiego na prawosławie. Wujek Gbur i jeszcze kilku zostali przy dawnym wyznaniu greko-katolickim. Prawosławni pobudowali sobie „Czasownię”, świętynię prawosławną. Wieś Krzywa otrzymała pozwolenie na budowę cerkwi grecko-katolickiej. W 1933 roku wybudowali taką cerkiew z drzewa dość dużą. Do Krzywej do nowej parafii należała jeszcze wieś Jasiunka (Jasionka), no i część tych gospodarstw z Banicy. Nasza wieś gminna była cała grecko-katolicka. W 1935 roku w Gładyszowie została wybudowana z drzewa cerkiew w stylu huculsko-ukraińskim. Cerkiew budowali polscy cieśle-majstrowie. Cerkiew teraz służy obu obrządkom rzymsko i grecko-katolickim. Jakiś czas po wojnie były tam nieporozumienia, ale ostatnio zwyciężył rossądek słowiański. Wiemy jakie były nieporozumienia w Przemyślu. Już kilka lat sprawuje w Przemyślu urząd Metropolity ks. Jan Michalik podobno pochodzący z Siar. W Przemyślu panuje zgoda chrześcijańska. Bardzo dobrze pisał w swojej książce nasz krajan ks. Mitrat Stefan Dziubyna, jako wikariusz generalny obrządku grecko-katolickiego, który współpracował w latach 70-dziesiątych z Prymasem św. pamięci Stefanem Wyszyńskim. Ja po rodzinach jestem grecko-katolikiem. Po przyjeździe na Ziemię Zachodnią chodzę do kościoła. Na większe święta grecko-katolickie wchodzę też

do cerkwi we Wrocławiu czy Legnicy posłuchać, przypomnieć sobie jak śpiewał chór w cerkwi w Gładyszowie. Chór prowadził student Seminarium Duchownego we Lwowie. Ks. Dziekan Andrzej Złupko, powiedział o śpiewie chóru: „ Tii spiwy prekrasni" (te przepiękne śpiewy). Już jest w 2002 roku 55 lat jak my wyjechali z Gładyszowa, a w uszach jeszcze szumi mi śpiew „Jednorodny synu", „Otcze nasz"(Ojcze nasz) „Wiruju w jedenoho Boha Otca" (Wierzą w jednego Boga Ojca), „Iże Cheruwimy tajno obrazujeszczę" (My, cherubinów tajemnie sobie przedstawiając). W 1957 roku dozwolono w niektórych kościołach sprawować „Służbę Bożą" (Msze św. po starorusińsku) a kazanie po ukraińsku. Byliśmy na Służbie Bożej w Legnicy w obecnej katedrze. Było tam grekokatolików około trzech tysięcy osób. Chór amatorski śpiewał pod prowadzeniem pana Hojniaka, gdyż on znał się na tym dyrygowaniu. Ci ludzie pierwszy raz od czerwca 1947 roku byli na nabożeństwie. Widziałem, że niektórzy płakali ze wzruszenia. Później były te nabożeństwa w kościele Św. Jacka i to w każdą niedzielę o godz. 13. Uczęszczało tam dużo ludzi z tych pobliskich powiatów. W czasie większych świąt obrządku wschodniego to PKS dawał dodatkowe kursy jazdy, tak żeby każdy mógł dojechać. W latach 70-tych pracował w tym wyznaniu grekokatolickim młody ks. kanonik Jan Martyniak obecny ks. Arcybiskup Metropolita. Jan Martyniak, obecnie rezyduje w Przemyślu jako Metropolita Przemysko-Warszawski. Przewodniczy grekokatolikom, których jest w Polsce trzysta tysięcy. Drugi biskup „Episkop" to Wrocławsko-Gdański ks. Juszczak. Wierni obrządku grecko-katolickiego podlegają do Watykanu. Kongregacja Wschodnich obrządków. Zaraz po II wojnie światowej na Ziemiach Odzyskanych odczuwało się brak kapelanów rzymskokatolickich więc bardzo dużo księży obrządku wschodniego pracowało na parafiach rzymsko-katolickich. Niektórzy księża grekokatolicy byli żonaci więc zostawiali rodziny i udawali się tam gdzie było zapotrzebowanie na księdza. A były i takie wyjątki, że rzymsko-katolicki ksiądz pomagał grecko-katolickiemu. Ja chociaż po rodzinach grecko-katolik ale do kościoła chodziłem co niedziela

więc parafianie wybrali mnie za skarbnika w komitecie parafialnym na 18 lat. Dla parafian którzy mnie wybrali na skarbnika to była dlatego wygoda, że byłem pracownikiem poczty i rolnik wpłacając należności urzędowe jednocześnie wpłacał na remont kościoła. Składki parafian były lokowane na książeczkach PKO więc oni wiedzieli, że ja jako pocztowiec wiem kiedy dopisać % do książeczek PKO. Ks. kanonik przypominał czasem: „Wasze wkłady na kościół są w dobrych rękach”. Skarbnikiem byłem też jednocześnie w Komitecie przy Zbiorczej Szkole Gminnej. Dla mnie też było ważne i to że jak przeprowadzała Poczta ocenę pracy pracowników więc w rubryce działalność społeczno-polityczna wpisywałem, że pracuję społecznie, gdyż do żadnej partii nie należałem. Przepracowałem do 65 roku życia i miałem 42 lata stażu pracy pocztowej. Dłużej nie można było pracować, bo inni czekali na moje stanowisko i mieszkanie w budynku poczty. Na emeryturze nie nudzę się dlatego, że żona ma działkę rolną ponad dwa ha. Jest krówka, parę prostąt. Wypada pomóc w robocie żonie. Więcej korzyści nie ma z takiej działki, gdyż trzeba wynajmować do obróbki pola, ale jest swoje mleczko i produkty żywnościowe, no i kontakt z przyrodą dla zdrowia. Mam troszkę wolnego czasu na oglądanie programów TV, na czytanie książek i czasopism. Czasem się choruje w tym wieku. Tutaj powietrze na Dolnym Śląsku nie jest najlepsze. Mieszkam 500 m od autostrady. Kostomłoty to miejscowości gminna, mieszkańców liczy około 900 osób.

Tu na Śląsku koło Wrocławia ziemia jest urodzajna. Były takie czasy, że rolnicy się na produkcji rolnej wzbogacili, ci którzy mieli zdrowie do pracy i głowę na karku. Siali buraki cukrowe, rzepak i inne rośliny, które się opłacały.

W roku 2002 była rocznica „55 akcji Wisła” (wysiedlenie - 1947 r. ludności ruskiej, ukraińskiej i mieszanej wzdłuż pasa granicy polsko - czechosłowackiej, polsko - ukraińskiej na Ziemi Zachodnie i Północne). Ludzie pracy, inteligencja cywilna oraz księża grekokatolicy i prawosławni byli zabierani do Obozu Pracy w Jaworznie. Dużo ludzi tam zmarło, bo były tam nieludzkie warunki

pracy i żywienia. Ludzi aresztowano bez podstawy. Księżom mówiono: „Nam wystarczy, że jesteś księdzem**. Znany nam ksiądz dał znać do parafii rzymsko-katolickiej w Gorlicach, że jego aresztują prosząc o koc i środki utrzymania czystości. UB-owcy ostrzegli tych rzymsko-katolickich księży ażeby nie wtrącali się do ich pracy. Wstyd co się działo! Boże odpuść im, bo nie wiedzieli co czynią z bratnim narodem, który pomagał Polakom w czasie okupacji walczyć z okupantem. Jak pisze w książce „Za ziemię ojców”, którą to napisał Pan Władysław Boczoń z Gorlic, pamięta te czasy mrocznej okupacji. Wielkie dzięki należą się Panu Władysławowi Boczoniowi za tę książkę i wszystkie inne. Za książki o Gorlicach w 1918 - 1990. Książka „Żołnierze”. Może i inne, których jeszcze nie znam. Książkę „Żydzi Gorliccy” też mam od Pana Władysława Boczonia. Bo to dobrze, że Pisarz staje w obronie ludzi mniejszości narodowych, którzy walczyli o Polskę Demokratyczną, która była i jest Matką wszystkich jej mieszkańców, różnych narodowości. Wszyscy mieszkańcy Polski pracowali dla Polski, pracują dla Polski, bronili i bronią w razie potrzeby. Tak nam dopomóż Bóg! Słowianom różnych wyznań i orientacji politycznych. Nam mniejszościom narodowym zależy na tym, ażeby w Polsce były rozstrzygane różne sprawy sprawiedliwości, dotyczące wszystkich obywateli. Ażeby kiedyś dzieci i wnuki decydentów nie musieli się wstydzić za sprawy, które ich dziadkowie i rodzice załatwiali w sprawach dotyczących przerosznych ważnych spraw państwowych. M.in. spraw zwrotu zajętych lasów i pól łemkowskich i innych. Stare przysłowie powiada: „ludzka krzywda nie grzeje”. Rząd Rzeczypospolitej Polskiej, Prezydent RP, Kościół i cały Naród Polski zaprosili Ojca św. do odwiedzenia Ojczyzny w sierpniu 2002 roku. Wiemy też wszyscy, że św. p. Mamusia Ojca Św. Jana Pawła II była grekokatolicką, gdyż takich małżeństw było dużo, jest i będzie. Zwróćmy uwagę na mieszane małżeństwa, jakie zdolne dzieci rodzą się w tych małżeństwach. Daj Boże tak dalej! Oglądaliśmy w Polsce w TVP Jego Świętości jak był zadowolony, że do-

szło do tej wizyty na Ukrainie. To są sprawy przecudne w życiu obu Narodów!

Jak też przyjemnie popatrzeć jak Prezydenci Polscy i Ukrainy pięknie współpracują ze sobą. Narody w Polsce często się obrażają nawzajem. Przytoczę tylko dwa przykłady: Pan Stefan Hładyk z Kunkowej, po rodzinie wygrał w Sądzie Administracyjnym w Warszawie 7,5 ha lasu i kilka ha pola. 1 X 2001 roku bardzo dużo o tym mówili w środkach masowego przekazu informacji. Moja siostra z USA przysłała mnie wycinek z polskiej gazety „Nowy Dziennik” jak to poważnie patrzy sędzia na Pana Hładyka. Widoczna też jest ręka wyciągnięta w stronę p. Hładyka, na pewno gratulacje obrońcy? Pan Hładyk uradowany, że nareszcie sprawę wygrał. Nie odszkodowanie ale las gdyż mieszka na razie w Bielance. Później widzimy w TVP że Nadleśnictwo w Łosiu z Ministerstwem Rolnictwa nie dopuszcza do zrealizowania tego postanowienia Sądu Administracyjnego. A już ludzie myśleli że i oni będą mogli się ubiegać o swoje lasy i czasem kawałek pola. Łemkowie - Rusini i inni myśleli że w Polsce po tylu wizytach Ojca Świętego nastają czasy sprawiedliwości społecznej. Na razie jest po staremu.

Pisałem kiedyś w lutym 2002 roku, że ja na Ziemiach Zachodnich otrzymałem około 4 ha ziemi. Przystąpiłem do pracy 20 października 1949 roku w Urzędzie Pocztowo-Telekomunikacyjnym, gdyż czasy były nieunormowane w pracy na roli. Czy tą różnicę 4 ha będę miał zapłacone, bo w Gładyszowie mieliśmy 8 ha. Z upoważnienia Starosty Gorlickiego odpisała mi p. mgr Krystyna Jeleń-Niezgoda, że trzeba złożyć wniosek do Wojewody Małopolskiego, Wojewódzkiego Wydziału Nadzoru Geodezyjnego i Nieruchomości, Oddział Zamiejscowy w Nowym Sączu. Jest takie powiedzenie, że Pan Bóg posmuci, ale i pocieszy. My w życiu też mieli takie przykro niespodzianki, odejścia naszych krewnych. 24 stycznia 1964 roku zmarł nam Ojciec w USA mając 59 lat na atak serca. Było to w czasie gdy już miał opłaconą podróż do Polski samolotem dla 5 osób w tym troje dzieci. Kosztowało to 792 dolary. Sprawa z wyjazdem przeciągała się gdyż ojciec Stefan

kazał mi się upomnieć o obywatelstwo amerykańskie po nim. Byłem w tej sprawie w Warszawie w Ambasadzie Amerykańskiej wiec oni uważali, że jeżeli ja pracuję na państwowej posadzie w Urzędzie Pocztowym to ja jestem partyjny. Ja im wyjaśniam, że Poczta nie żąda ażeby ja był partyjny, gdyż mało płacą to oni są zadowoleni że się za te pieniądze pracuje. Oni w Ambasadzie nie chcieli mi wierzyć, a mogli się spytać w Dyrekcji Poczty i Telekomunikacji w Warszawie., ale im się nie chciało. Wiec przysłali później pismo, że dlatego żem podjął pracę w polskim biurze to nie mogę otrzymać obywatelstwa amerykańskiego. Chociaż teraz znów napisali, że jeżeli mam metrykę urodzenia Ojca to sprawę będą rozpatrywać.

Szwagier, siostry mąż Tadek Pupa zmarł w USA 27 lutego 1978 roku. Miał 48 lat. Siostra jest wdową już 24 lata i ma 73 lata. Mieli 3 dzieci. Najstarszy Stefan ma żonę Zosię z Kurpiów obok Warszawy. Mają dwie dziewczyny Stefan też coś nie ma zdrowia. Marysia ma męża z Kostomłotów i nazywa się Żyla Olek. On tu z naszych Rusinów. Mają dziewczynkę Kasię 11 lat a małżeństwem są od 20 lat. Najmłodsza córka Tadka Irena nie wyszła za mąż. Tadek pochodził za Buga. Bardzo dobry człowiek, ale w ich rodzinie wszyscy czegoś nie dożywali starości. Z listu do Marii Boczoń: Św. pamięci Władysław Boczoń pisał kiedyś do mnie i przesyłał pozdrowienia z Magury i Rotundy a ja jemu ze Ślęży i Wrocławia, gdyż jak mi pisał 10 lat mieszkał we Wrocławiu. Mam te jego listy. Jak Pani może to proszę jeszcze przysłać mi „Gorlice 1918 – 1990” i „Za Ziemię Ojców” też, gdyż tam na str. 92 jest nasz kuzyn Andrzej Gbur z Banicy, miał 23 lata, Formacji PPR Jasło. Tę książkę zamierzam wysłać do siostry Stefanii w USA a może ona wyśle na Ukrainę do trzech sióstr Andrzeja, gdyż ja nie chcę sam wysyłać, bo oni będą płakać. „Za ziemię Ojców” pierwszy raz zobaczyłem w Krynicy w księgarni 6 kwietnia 1992 roku jak byłem w sanatorium. Książkę o Gorlicach też chcę wysłać siostrze, gdyż ja już mam jedną od ś.p. męża Władysława. Te książki lubię czytać, bo przypominają mi życie tam w Gorlickiem. Szkoda, że ta Akcja „Wisła” musiała nastąpić. Powiat Gorlicki

przyjął do siebie tych ludzi, zdaje się około 250 rodzin. Chwała Wam za to. W tym roku obchodzimy 55 rocznicę Akcji „Wisła". Już wyszły książki, prasa na pewno o tym napisze. Wspomnienia z Gładyszowa mam spisane. Jest tego 3 strony maszynopisu a napiszę jeszcze ze 3, bo opiszę o naszym zagospodarowaniu się tu na Ziemiach Zachodnich. Piszę te wspomnienia na takiej starej maszynie do pisania i tasiemka coś mi źle odbija.

Куба

Было то весном 1948 рока. Яр на новым місци нашого перебиваня пришла вчас і була цілком інча як там в горах. Сьніг, што го в зимі було невельо, зышол скоро і пригрівало спрагнене нами сонечко. Доокола розтігала ся монотонія скоро паруючих на сонці піль і декотри – тепер нашы – сусідове, Забужакы, запрігали свої понімецькы, расовы коні і ішли в поле орати. Порыхтували і няньо плужні колічка, витягли з колешні навпіл деревяний плуг з чепігами, запрягли до ярма нашы коровы – жывительки Лысаву і Стияну, што сме іх привезли з Гір і поіхали дост далеко на приділений нам кавалец піскуватої землі під лісом.

Я, што-м мал товды осмий рік, мал єм перший раз в жытю поганяти, бо мама мусіли остати дома і опікувати ся паромісячным моім братом. Орало ся нам незле, бо земля – хоц пару років лежала одлогом – в противности до гірской - була ту легка. Коровки, што-м іх од маленькости в горах пас, слухали мя, ішли просто не задаючи мі дуже труду. Скыбы выходили ріvnіцько. Няньо були задоволены, але мі бракувало жайворонка што-м го барз любил в горах слухати, а ту лем час од часу вороны скракали. І вшытко на позір було бы в порядку, але в єдній хвили газдове – Забужакы, што орали на поблизких полях, зышли ся гу єдному, што робил найближше нас, штоси медже собом розправляли, реготали ся і вказували на нас пальцями. Съмішыло іх ачий токо, же мы орали коровами, а няньо ходили за чепігами. Бо преця они тепер були газдами полном паром. Каждий з них мал пару (а трафляло ся же і дві) доборowych кони, а плуга не треба ся було ани тыкати, бо то були желізны двоскыбовці приспособлены спеціальні до тутышньої землі. Та на коні кричали «года-год» што выдатні съвідчыло о тым, же попередньо коні

тоты мали інчых властители і небарз розуміли што то „вісьта” або „гейта”. А заміст „вйо”, днес тоты, так важны газдове, бе-сідували до кони «ге!», што зас съвідчыло о tym, же колиси – як і мы – робили коровами або быками, та днес высьміувалися з нашой недолі. Мусіло тото няня барз вразити, бо хоц беспосередньо нич не одповіли нашым „сусідам”, то моркли під носом: «Як я фирманил кінми, то вы сте ходили обвязаны повереслом. I як бы сте пішли до Камеры або до Глубокого тягнути дерево, то нашли бы сте ся в потоці разом з вашым доброворым кінми і там был бы вам конец!»

Мушу ту повісти, же няньо були великим любителем кони і знали ся на них як мало хто. Бо дома в горах пред війном моі дідо Петро, а нянів отець, што були ветераном I съвітової війни і поберали високу войскову ренту, мали гарду і велику газдівку з семома гектарями ліса, то і коні на тій газдівці все були добри, а няньо були шумним фурманом. Потім пришла II съвітова війна і Німці заняли вшытки коні, та аж до нашого висеління в 47 році не остал ся в селі ани єден. З той тыж причыны газдове хтіли ци не хтіли, були зданы лем на коровы, бо і о быкы трудно было, бо Німці брали вшытко на контигент, а решту доконали шабровничы банды наших „сусідів” зза меджы. Та был щесливий тот, што мал хоц лем коровы.

Минул нецілий іщи рік од нашого ганебного выгнання з рідных гір, з нашой коханой отчызны Лемковины. Мешкали сме товды в великим о кількасот нумерах, понімецким селі Пархув в повіті любінським вроцлавського воєвідзтва, недалеко місточка Хоцянув. Початково тото місточко называно Качанув а село Пархочін, лем же потім чомси тоты назывы змінено – невідомо чом? Mi особисто тоты першы назывы барже ся подабали, а уж сама назва села не коярила ся так барз з пархами – брыдком і заразливом звірячом хворотом. Лемкы зрештом іщи долги рокы окрісляли тото місточко як і село старом назвом. Зима, хоц ту на заході була невелька, дала ся нам барз во знакы, бо мешкали сме в старій зdevастуваній

понімецькій хыжы, котру съміло мож було назвати рудером. Бо хоц мурувана і колиси напевно выглядала гарді, то тепер, коли нас там закватерувано, остали ся властиво лем самы муры а і тоты в вельох місцях были потрісканы, а на даху крытым дахівком трудно было ся дорахувати дір. Был то шлід, же і тади перешла війна. Але того, же не было ани в єдним поміщицю підлогы, двери, вікен - што были повыриваны навет з футринами - а пец в кухни розвалений был до половины, то уж не війна зробила. То был шлід по шабровниках, што - осідлены ту вчасніше перед нами - ходили по тых незамешкальних іщы хыжах і заберали што ся дало а решту нищили. Нянько двоіли ся і троіли, жебы даяк біді зарадити, бо не было што ани до гамбы вложыти, ани быдляткам - нашым двом коровкам - дати істи. Не мали сменич, бо іщы в Грибові - де сме през три дни вегетували на стациі колейовій чекаючи на транспорт в часі выселяння - до іменту нас окрадено. Остал ся нам лем 40-кільовий мішечок вівса што го не встигли злодіє забрати. На домір злого, то я ся чул винний тій нашій родинній трагедії, бо нянько з мамом пішли глядати вагона, а мене лишили пильнувати добытку. Але злодіє то цванякы: Пришол якысий чловек, котрого-м ани не міг добрі зрозуміти, бо не бесідувал по руски, і гварит мі же родиче моі сут там а там і же нянько казали мі натыхміст прити, бо мают мі штоси барз важне повісти і вказал руком на другій конец стациі. Та я, ледво 7-ліній дітвац, чул ём барз велькій респект пред няньком і ём дурак тому повірил. Очвидні, находил ём ся медже великим толпом люди і родичів ём не нашол. На домір злого, сам ём ся стратил і не міг нияк трафити до місця одкаль ём пришол. На місце нашого постою припровадил мя якысий колєяр што мя встиг пірвати з торів перед надізджающим паровозом, де ём си сіл змартвлений і заплаканий, та Божого съвіта не виділ. Нянько і мама были уж на місци і ляментували над страченым безповоротні добытком та і не знали де я ся поділ.

Жебы нас ратувати перед смертьом голодовом як зме пришли на Захід, няньо з місця імали ся ріжних робіт заробковых. Найчастійше за пару кіля зерна денно в забужанських „богачів”, што то пришли о два роки од нас вчаснійше на готовий німецькій добыток. Та не треба тлумачыти никому – тымбарже Руснакам, што перед війном праві масово бывали (в тым двократно і мої няньо) на заробковых роботах в Німеччині – як високо стояла німецька господарка. Праві кожде понімецкє господарство што го обняли Забужаки задбане было в комплет машын рільничых, на полях готовы урожай а в стайні нерідко худоба з дойными коровами і кінми. Хыжы умеблюваны, што аж очи боліли – знам бо-м виділ – нерідко з пяніном ци навет фортепіяном, бо Німці дбали і о культуру. Тепер то прихідці зза Буга били панами і съміяли ся з „бандеровцув” што іх оселено в зdevастуваных будах, часто без средств до жыття. Та не буду описувал геенны, яку сме переходили зараз по выгнаню нас з гір. Може даколи – як іщи пожью – поведе ся мі того зробити. Спомну лем, же в тым часі найчастійшом нашом пожывывом на полуденок был вар з капусты і комперями што іх няньо заробили, без жадной омасты о котрій мож было лем помрияти. Та съніданя і вечері тыж били хоц-якы або жадны.

По тым нашым інциденті з ораньом, няньо ходили якысы задуманы і мрияли о тым, жебы найти даяку добре платну роботу, жебы сме ся могли дакус „одкути”. І видочні добрий Господ Бог над нами чувал, бо онедолга така робота ся няньови трафила. А было то так:

Медже Парховом а поблизкым селом Нова Весь – де мешкали сами родины мішаны з-за Буга і єдна лемківска – ріс собі може од 400 років перекрасний дубовий ліс. Трудно мі днес докладно окрислити – бо-м го не мірял – але было того ліса напевно парудесят гектарів. В кождым буд разі – як ся ішло з Пархова до Нової Вси, то през два кільометры тягли ся самы дубы, а шыроцыны тыж было не меньше. Німці видочні барз о тот ліс дбали, бо то был правдивий парк природы. Праві

кажде дерево было высинь, здорове і так грубе, же треба бы кількох люди жебы го обняти. Вартало аж пристанути і застановити ся - як природа потрафила такы крас овочы выдати.

Немале было няньове заскочыня, коли в осени того самого 1948 рока появил ся в нашій хыжы лісничий і повіл ім, же будут тяти дубовий ліс коло Нової Всі і глядают робітників, а чул же няньо на лісовій роботі ся знают. Повіл же робота буде добрі платна і ждал на няньову згоду. Та першы няньовы слова были: чым тоты дубы замірюют тяти? - Бо моторовых пил ту ішы не было а обычайном пилом ручном долгости до пілтора метра тяти было неможливо, бо переважні тоты дерева мали тівко прорізу, а были і такы што доходили до двох метрів. Лісничий одповіл, жебы няня о тото голова не боліла, бо спровадят специальны долги пилы. Але няньо вяжучой одповіди одраз не дали лем повіли же ся над тым застановлят і дадут одповід як найдут одповідного спільника, котрий ся тყж на тій роботі знає. Та як лем лісничий вышол з хыжы то одраз до мамы повіли, же тот хто зарядил вытяття того ліса не повинен нияк вийти з креміналу. Бо хоц він, тот ліс, не был нянів, - бо іх ліс там в Білщареві заграбили власти як діда з родином в 1945 році вигнали до Савітського Союза (няньо в тым часі были на війні) - то был то обычайний одруж Руснака на знищыня того што пожыточне і крас. Бо маючи своі лісы, Лемкы знали іх шанувати і кед не заходила конечна потреба, то здоровых дерев нияк не тяли. Хыбаль же як ся дахто будувал, робил ремонт, або треба му было конечно гроша і не мал нияк одкаль взяти, то часом продал пару штук до трача але і товдys роблено тото барз обережно і масowych зрубів - як тото пізнійше робили ПРЛь-овски власти - не было нияк. Та - што ся тычыло вытяття тых дубів - відомо было, же як бы ся няньо не згодили, та на іх місце власти нашли бы дакого інчого і свое бы і так зробили, кед так задумали. І няньо были задоволены же ся ім трафила робота, хоц тяжка і небезпечна,

бо треба было направду знати як ся за такого дуба взяти жебы го повалити на землю.

В горах трафляи ся тыж не менышы буки, та ту о тівко было выгіднійше же на рівнині. То і згварили ся няньо з Миколайом Чепцьом – тугым і міцним парібком, выгнанцьом з Полян, што мешкал тыж в Пархові. Въострили си порядно сокири і зголосили ся до роботи. Там в Надлісництві іх і ішы пару охотників – а були то дивним трафом сами Руснаки – обдарувано долгима, понад 2,5 метровыми ручными пилами які спроваджено спеціально аж з заграниці (правдоподібно зо Швеції) і так въпосажнені рушыли до роботи. Од листопада до марця через цілу зиму од світання до змерку няньо з Миколайом працували в лісі. Робота була барз тяжка, бо такого єдного дуба треба було тяти цілий ден, та бывало, же оставало ішы на другій. Повідали няньо, же як дуб падал, то земля аж стукала, якби ся пращала зо своім плодом.

Тепер в нашій хыжы зачало ся діяти кус ліпше. Хоц дальше сме мешкали в оплаканых варунках, але сме принаймі не голодували. Бо вродило ся кус зерна, з чого хоц половину треба було оддати за піл дармо на обовязковы доставы державі, то все кус остало. Мама доховали ся кур і качок, а няньо в другим кінци хыжы, де були два здевастуваны покоі і комірка, запровадили кролі, які скоро розмножыли ся так, же о недолгій час було іх парудесят штук. Та варунки мали знамениты, бо в жадным з тых поміщиць не було підлоги то поробили собі норы в землі і там ся на ніч ховали а през ден цупкали і гасали си по тих порожніх покоях. Моім обовязком було тоты кролі ховати. Каждий ден мусіл ем зберати свіжу траву жебы іх накормити. Зауважыли сме єднак же штоси, ци хтоси, нам тоты кролі підкрадат, то няньо мусіли забити віконны отворы старым дошками і од товдь был уж спокій. Тепер в неділю ци при векшым святі могли сме ся уж посилити кавальчыком мяса ци зісти яйце або даяку яшничку та і няньо мусіли взяти до ліса кус ліпшу меріндю, жебы при тяжкій роботі не вистати. Інчого мяса ци омасты наразі сме не

мали. Хоц вправді ховало ся пацятко в кучы, але було іщи ма-
ле. Для мене 8-літнього хлопця што потрібувал роснути і на-
берати тіла, кавальчык мяса буł правдивым раритетом. З той
причины виникла в нашій хыжы така анекдотка: Раз в неді-
лю мама зварили мясо і дали росіл на стіл. Я зіл зо смаком,
повтерал гамбу і гварю: — Мамусь дайте мі крыло, бо барз
люблю. Нянько ся зсьміяли, а мама гварят: — Йой Яросю, та од
коли то кролі крыла мают?. I так на дост долгы рокы остало
при мі крыло з кроля.

Кажду місячну выплату нянько приносили домів, одкла-
дали пару золотых на найпильнішы потребы, а решту ховали
не выявляючи наразі никому на што складают. Штоправда
в однесіню до той роботы яку нянько виконували, тата вы-
плата повинна була быти хоц трираз векша, але — як на тамты
часы — було то і так дост дуже пінязи.

Робота в лісі ся уж кінчыла, надходила весна і треба було
думати о яруваню. В котрисий мар্চевий ден нянько уж до
роботы не пішли, лем вышыкували си ровер што го поскла-
дали уж дост давно з понімецкых части. Тай вечером прим-
кнули двери од непожаданого гостя і вытягли вшыткы при-
складаны пінязі — доробок іх цілозимового труду. Была того
дост значна купка, котру докладно перерахували і выявили
нам ціль своіх замірів: — Не буду я бівше дзядувал — гварят до
мамы — іду купити коня. Доброго коня! — зазначыли — бо ко-
ровы сут по то, жебы давали молоко, а не тягали в ярмі... Ма-
ма зачали кус нарікати: — ...Ta кін бы ся барз придал - гварят -
але підеш по съвіті з тилькома пінязми і іщи ти дахто дакым
кырмаком по голові даст! Не барз были ради, же нянько сами
выбирают ся в таку дорогу. Але нянько до боязливых не на-
лежали, были вперты і што задумали то мусіли виконати.
Поховали си пінязі по кількох кышенях, добре іх запняли, тай
на другій ден рано сіли на ровер і поіхали.

През цілий ден чекали сме на них з „душом на рамени”,
але як уж ся змеркло і заходил пізний, мар্চевий вечер а ня-
ня дальще не было, то сме ся зачали барз непокоїти. Мама

крутили ся коло пеца шыкуючы якысу вечерю, але єй не подавали, бо сме чекали на няня і ся нам през то ани істи не хтіло. Были маркітны і од часу до часу отерали фартухом очи. Та я прібувал ім розгваряти, жебы ся барз журили, бо як няня так долго неє, то коня напевно припровадят! I як бым в щесливу минуту выповіл тоты слова, бо за недолгу хвилю муры нашой буды, котры фактычно лем же ся тримали, якбы легко задыржали а на дворі почул ся якысий рух. Вылетіл єм з хыжы як опарений, а мама взяли лямпу (нафтovу, бо сьвітла іщи товды не было) і вышли тыж за мном на двір. Няно зсідали акурат з коня. Было нам чудні, де поділи ровер, але были сме щесливы, же вернули. То сме ся тішыли і початком на коня не звернули велької увагы. Была зрештом уж темна ніч, а при нафтовій лямпі не дуже видно. Та і кін был цілий чорний, лем на челі мал гарду білу звіздку. По обrysах єднак видно было, же до малых не належал. Выникнул проблем, де го „закватерувати”, бо в невелькій стайни стояли коровы і было мале пацятко, та – од біды – было іщи тівко місця, же невелькій кін міг ся помістити. Але тот, при ближших оглядинах, выявил ся правдивым велетньом – та мі товды навет здавало ся, женич не меньший як наша гора Чершля в Білцареві - і няньо навет не прібували го там впровадити, бо занял бы піл стайні. По друге, заходила обава же нашы милы коровky, котры інтрузив не зносили – хоц мене, а тымбарже няня слухали як вояк капраля – могли так власно коня потрактувати і ужыти своіх острых як багнеты рогів, то і няньо наразі не хтіли ризикувати. Тымбарже, же Стияна – наша молодша корова – мала уж на своім конті єдну офіру – вовка, котрого в горах пробила рогами, як тот прібувал пірвати малого цапка што ся коло ней пас; а діяло ся тово на моіх очах. Та пізнійше Куба – бо так ся тот кін звал, а властиво то няньо го так назвали – і так стоял в тій стайни разом з коровами, як уж ся до него призвычайлі. Наразі єднак не было го де дати. То няньо привязали го до якысого скобля в подвірци і пішли прирыхтувати місце до єдного з поміщынь де були кролі. I ту зас вышол проблем, бо

як Куба піднюс голову то сігал високо понад двери. То няньо повіли нам жебы сме ся тихо зховували, а уж – не дай Боже – дачым не чеберкнули, бо кін tot, хоц потульний і спокійний, барз боїт ся галасу, чым маму не на жарты выстрашили. Но бо што з такого коня, як він ся вшыткого боїт? Але няньо скоро додали, жебы сме ся нич не бояли, бо они си дадут з тым раду і пізніє нам выяснят в чым річ... Та ани я, ани мама, не вірили сме, же Куба до того поміщыня даст ся впровадити? Бо найперше треба було гвойти з ним до сін, а потім до покою през други двери? Але няньо пішли наперед, взяли Кубу за кантар, потягли го легко і повіли лагідним голосом: „Под, Куба, под”. А Куба як баранок, схилил голову і пішол за нима без найменьших опорів на місце, де мал стояти. Принюс єму зараз сіна, котрим хыбаль ся барз втішыл, бо отер ся своїм головом о мене, же мало мя не звернул і хрумцал си весело, озераочы ся од часу до часу на нас.

Был то кін крас! Великий, карой масти, мускулярной будовы, котром припоминал кус понімецкы коні што іх мали Забужакы. Але тамты коні были тугы, повільны і ногы при копыті мали барз грубы та волохаты, што деформувало кус іх будову. Натоміст Куба ногы мал надзвичай зgrabны але мускулярны, што знаменувало о великий його силі. Та выстарчыло на нього посмотрити, то одраз було видно, же не є то кін повільний, лем має в собі велику енергію. При кантари мал допяты якысы дивны зубадла, што окрем той части яку давало ся коньови до пыска, заходили аж на нозгри. Няньо пізніше нам выяснили, же є то тзв. «мунштук», што ся го стосує для тых кони што сут барз міцны, жебы дати рады нима керувати і – в разі чого - втримати.

До днес виджу як сьвітло лямпы, што єй мама тримали в руках, одбиват ся в блискучий серсти Кубы а білий квіток-звізка, што єй мал на челі, блискат коли кыват головом, хрумцат сіно і озерац на нас. Забыли сме о ідлі, о вечери, і так зме стояли і подивляли нашого, уж коханого, Кубу. Бо сме го одраз вшыткы полюбили. Припомнул нам о тім допіро мій

маленькій, несполна пілторарічний брат Петрусь, котрий спал собі спокійно в колысці, але обудил ся і зачал сковынчати як бы тыж хтіл Кубу видіти. Та няньо не омешкали скочыти по Петруся, жебы му не лем Кубу вказати але і посадити го на його хырбеті, што Куба приняв з выражним задоволінью, бо пару раз весело форкнул, а Петрусь не тівко ся не вистрашыл а зчал го тармосити за гриву і ляпкати по карку, бо чул ся безпечний, підтримуваний няньковыми руками. При добрій вечері - бо мама подали што мали найліпше - няньо тримаючы Петруся на руках, оповідали вшытко од моменту як виходили з хыжы на ровери.

Обіхали пару сел, довідуючы ся за коньом до продажы. Але тото што обзерали якоси ім не підходило. Та деси уж під вечер заіхали до Яблонова - села што было одлегле о 8 км. од Пархова - і ту одраз скерували ся до єдного газды што го знали з виджыня, бо ту до Яблонова часто ходили до роботы при жнивах в ріжных газдив, зараз по нашым оселіню на Заході. І не припадково нашли ся в того газды, бо того карого коня Кубу няньо обсерували од долшого часу і барз ся ім подабал. Газда єднак початково не был заінтересуваний продажом, та може лем удавал. Бо хвілю подумал і повіл же продаст. Повіл єднак барз високу ціну, а няньо тівко пінязи не мали. Зачали ся єднак торгувати, але як гвошли з газдом до стайні де кін стоял, то стала ся річ дивна. Бо як кін взріл газду то зачал преберати копытами, опер ся о стіну і цілий ся тряс. Няньо одраз ся звідали, чом він ся так боїт? Та газда выяснил, же є то понімецкій кін войсковий што в часі війни довозил амуніцию до армат і як наступил якысий выбух то зостал легко ранений. Та од того часу стал ся барз полохливий і боячий. І додал, же як няньо слабы в руках, то ліпше жебы го не брали, бо має він велику силу і не дадут си з ним раду. Але няньо підишли, поляпкали легко Кубу, погласкали і кін якбы ся успокоіл; на заднім лівым клубі фактычно мал дост долгу - тепер уж зароснену серстю - шраму. Та коли ся зближыл газда, то кін зас зчал ся непокоіти і трясти. І няньо зорэнту-

вали ся, же тот кіньській страх то не лем причына выбуху, але є ту ішы і інча якыса поважна причына, котрой няньо уж не доходили. „...І хто зна ци бым был не сіл на ровер і не поіхал домів, – передолжали няньо свою оповіст – але як сме уж выходили зо стайні, то Куба візрил ся, посмотрел на мя своіма карыма очамі, як бы мі хтіл повісти: воз мя од того проклятого садисты, бо ту долше не выгтримам - аж мя деси коло серця зкололо. То-м ся уж торгувал до остатнього. Але і так мі пінязи бракло, то-м за бракуючу квоту лишыл газдови в розчисліню ровер. Газда мі не радил на коня сідати, але же мя ноги болят – бо сме оба ветераны военны – том сіл і Куба з копыта пішол з подвірця, якбы уж николи того газды не хтіл на очы видіти. Кус ём ся зострашыл – континуували няньо – бо як ём ся ту нюс на нім, то появило ся на дорозі авто і боял ём ся жебы не скочыл зо мнем дагде в бік, і ци го дам рады втримати. Але Куба нич си з того не робил і ішол спокійно як бы сме ся знали уж роками. Як будеме го шанувати і добри ся ним опікувати то будеме мати хыбаль з него великій пожыток, бо видит мі ся, же кін не так боїт ся машын і гуку – бо на війні был хыбаль до того призычаеній – як люди *што* ся з ним зле обходили. Был правдоподібно барз битий (!) – кінчыли няньо свою оповіст... І фактычно, о якысій час няньо цілком припадково довідали ся од інчого газды з Яблонова, же тот што попередньо Кубу тримал был пияком і страшым садыстом. Як пішол до ліса, то за піл літры горілкы вшыткым возакам вytігал Кубом дерево з найгірших місц. А же не все си з ним міг дати рады – бо Куба был барз міцний в пыску, ходил на мунштуку - то го бил не лем бичом, але і орчыком. Зато ся го так кін боял!

Куба будучы в нас долго ішы переходил стрес. Старчыло як бы дахто несподівано гвошол до поміщыня де він стоял, то зрывал ся нервово, але як уж виділ котре небуд з нас, то был потульний як баранок. Примилял ся, отерал головом, легко форкал, або реготал. Навет мама, што ся го початково кус бояли, ходили коло него як коло коровы, а він навет не щулил

уха. Я Кубу страшенно полюбил і хоц няньо заборонили зближати ся мі самому до него, бо як гварили: „кін то все кін і не відомо што ся му може звидіти”, то я носил му сіно і пересіджувал нераз долгы хвилі при нім. Гласкал єм го, ляпкал, а потім єм зауважыл, же як єм му дітхнул легко котрой небуд ногы коло копыта, то Куба підносил копыто доторы, тримал хвилю а потім обережно – як бы знал жебы на дакого або на дашто не станути – клал ногу назад на землю. Нераз для фантазії – як няньо не виділи – переходитил єм му попід бріхом. Та Куба нич си з того не робил і выглядало то скорше так, як бы то він мном а не я ним ся опікувал.

Няньо шыкували одповідній віз, бо тот деревяний, приспособлений для коров, Куба бы не мал што тягнути ани за огоњом. На віз з گумовыми опонами – як то уж мали декотры Забужакы – няня стати не было. Але же були колодійом – хоц самоуком – то зрыхтували си солідний віз на желізных осях, хоц кола були деревяны лем добри окуты. Потім долгы рокы Куба го за собом тягал.

На штоден Куба был барз спокійний і приязний до худобы і вшыткых зъвірят што ся по подвірци плянтали. Тоты нервовы трикы, што іх з початку мал по тым страшенным битю, перешли му цілком, бо никто го в нас николи не вдарил хоц бы навет легком голузком. Куба того не зносил, то і бича няньо не ужывали нияк. Але як го запрягли до воза то преберал нервово ногами і як му лем кус ліцы попустили то рушал з копыта як бы го дахто з процы выстрылил а віз – хоц дост тяжкій – лем підскакувал і треба ся было добри тримати, жебы з него не впасти. З часом няньо порыхтували місце в стайні, бо коровы обі – хоц були в тот час високо тювны – Кубу заакцептували а з часом призвычайлі ся до него так, же хоц в стайні было кісно, то съміло іх можна было там разом лишати.

Єден раз вишли няньо до стайні і застали Кубу як лежал, а при його брисі в найліпше спало си наше мале пацятко. Было ім видочні тепло, бо жадне не мало заміру вставати. Та

Куба то на няня, то на паця лем ся озерал, але не вставал. І няньо ся навет встрашыли ци абы не захворил, бо то не стрічане жебы кін не встал як чловек гвойде до стайні. Але Куба зорвал ся натхміст аж як няньо взяли од него веприка. Обсмогтили няньо кутец, але не бывал нигде ушкоджений. Видочні ся веприкови самому в ночы сприкрило, то перескочыл през верх – бо кутец бывал невисокій – і пішол си спати гу Кубі. На другій ден істория ся зас повторила. То няньо взяли і підбили кутец выжше. Але як веприк підріс, то зас бывало того само і так ся властиво тот вепер при Кубі выховал. А Куба вставал все обережно, жебы го копытом не завадити.

Я в тот час ходил уж до школы, до другой клясы. До школы мал ём барз близко, бо лем сто метрів од хыжы, – в противности до декотрых нашых, других діти што ходили до школы з інчых сел і по шист кільометров – то міг ём все дакус родичам помочы. З рана нич ём не пішол до школы, мусіл ём напасті коровы. По школі – як родиче ішли до роботы – опікувал ся Петрусьом, дозерал кроли, порядкувал в стайні, а пополудни треба бывало зас гнати коровы на пасвиско, чого ём не любил, бо то бывало барз далеко од хыжы, з чого такой два кільометры битом дорогом, шосом. Та бывал ём щесливий як ём міг брати зо собом Кубу, бо то бывала для мене велика фрайда.

Няньо часом – як не бывало роботы в полі – позваляли мі го зо собом брати, але мі остро наказали, жебым припадком не прібувал на него сідати, бо си думали, же як го буду лем провадил а кін бы ся сполошыл або што, то найвыжше ся мі вырве і нич ся не стане, бо він бывал такий же од статку нигде не одышол. Але я - хоц ём добри знал няньову тяжку руку а особливо іх войсковий ремін, котрий бывал немилосерно твердій – як ём лем одышол кус за село і мал ём певніст же няньо не видят, провадил ём Кубу до найвыжшого придорожного каменя, на котрий ём выходил і одтамаль на него сідал. Іхало ся на Кубі як на канапі і выдавало мі ся же до правдивого козака мі лем шаблі бракує. Та лебо яким патыком воліл ём

над Кубом не махати. Зо сходжыньом векших проблемів не было, бо як лем Куба схылил голову жебы ся пасти, то я зіджал по його карку як зо стырты і уж єм был на земли. Долший час было вшытко в порядку. Але видочні Кубі тото мое входжыня на него з каменя ся оприкрило. Потля был спокійний і терпливийнич єм го не припровадил і не вишло на камін. Коли єм єднак піднюс ногу жебы на него сісти, то Куба ся одсувал а я тратил ривновагу і копырдал ся на землю, а Куба стоял дальше спокійно і якбы ся з мя съміял. Не міг єм поняти што ся му звиділо, же мя не хце носити, циж бым был для него з тяжкій? Але потім видало мі ся, же то сам Куба видумал інчий спосіб сідання на него, бо котрисого часу як сме уж вишли за село, схылил голову, як бы ся хтіл пасти на придорожній фосі, а його леб сігал мі по пазухы. Та я не дуже мыслячи скочыл єм му на тот леб, а він піднюс го wysoko догоры і уж єм был на нім. Куба уж ся не пас, лем ішол дальше спокійно за коровами. Од того часу цілковито сме ся зрозуміли.

Дальше Кубанич нового не видумувал бо вшытко было в якнайліпшим порядку. Як єм вертал назад з пасвиска домів, то не мусіл єм дост далеко провадити Кубу до дороги і там сідати на него з каменя, лем єм сідал одраз на пасвиску, а перед селом смыкал з него на землю і припроваджал гречні домів. Нашу таємницю знали лем мы оба, хоц няньови часом чудні было як мі давали Кубову ліцку до рук – коли єм ішол пасти – чом то Куба схylят леб долину? Та я был товды щесливий, же Куба не зна гадати. Але як повідат барз популярна пословиця – же „доталь дзбанок воду носит, докаль ся ухо не урве”, так было і зо мном.

Памятам, то было деси в червци або липци і напевно в неділю. Няньо збудили мя дост пізняво – деси коло піл семой годины – бо в неділю тыж єм мал право кус долше поспати, тай выправили мя пасти, де взял єм зо собом Кубу. Сами зас пожычыли си одкальси ровер і выберали ся на Службу Божу до одлеглой такой двадцет кільометрів Бучыны, де была уж

товдыш – єдина хыбаль в околици – наша церков, што містила ся в приватній хыжы. І вшытко было в порядку. Погода була гарда, пригрівало ранішнє, тепле сонечко і на пасвиско вигнал ём коровы – очывидні на Кубі – без проблемів. Як доходила година 11-та, вертал ём з напасенъима коровами домів і – як звичайно – нюс ём ся на Кубі. Та як ём уж вигнал коровы з бічной, польової на головну дорогу, нагло з за закрута напротивко – а стоял там ішы при дорозі понімецкій, млинській вітрак – вискочило тягарове авто што зближало ся з великим прудкістю і чути было ни то съпів, ни якысе галляканя і як бы хтоси лупотив дошком о бляху. Виникало з того, же шофер што провадил того авто був хыбаль пяний. Втікати дагде на бік було уж запізно, хоц коровы і я на Кубі ішли сме – на щестя - крайом дороги. Та як ся тот шалінец за көровницьом до нас зближыл то зачал переразливо трубіти а зо заду за автом перхала в повітри не запнята пляндека і лупотіла о желізну скриню авта. Якбы того було мало, то коли нас минял, то ішы ся штоси по хамски на мя здер. Коровы розперхли ся на бік, закрутили огоні і моментальні – бо коровы гірськы то не якысы там повільны красулі – були дома. Та видочні і Куба мал того дост, бо скочыл зо мном через придрожню фосу, дал ногам знати і просто через поля гнал як ошалілій! Боял ём ся барз, але-м знал же як ся буду міцно гриви тримал то напевно не впаду, бо Куба не скакал на боки лем гнал до переду, што аж вітер в ухах свистал. Молил ём ся лем о то жебы не вчанул зо мном до стайні, бо міг бым ся забити о одвіря. Коровы пірнули одраз до стайні, а Куба влетіл зо мном на подворец, кус погарцувл доокола студні, котра була посередині подвірця, форкнул пару раз і цілковито ся успокоіл. Та я смыкнул зnego і полетіл ём гу мамі, котры были акурат перед порогом хыжы і як виділи што ся діє, то мало не зомліли. Мали до мя великий жаль, же ём самовільно одважыл ся на Кубу сідати і повіли мі же тот кін має бівшє розуму як я! Але виділ ём по іх очах же уж застановляют ся як бы totu справу залагодити перед няньком. Бо все в таких ситуаціях

коли мі ся шыкувало велике ляня ставали в моїй обороні. Знали тыж, же того моего поступку скрыти ся не даст, хоц няня товды дома не было, діяло ся токо акурат о тий порі як нашы сусідове Полякы вертали з костела і вшытко виділи, та напевно не омешкают нянькови повісти.

І фактычно, як нянько вертали, то уж по дорозі ся вшыткого довідали, а тот што ім здавал реляцию ішы што-небуд додал і нянько не были певны ци я абы цілий і здоровий? Але як виділи же ся мінич не стало, то хоц мя остро збештали та мя не били. Впекло ся мі певно лем зато, же акурат вернули з церкви, но і мама кус справу залагодили - же, што правда, Куба прилетіл зо мном на подворец кус зострашений, але же ся зараз успокоіл інич такого ся не стало. Та я мусіл вшытко оповісти, но і были цекавы яким способом я на Кубу выходил? Бо то был кін высокій і нянько сами мали проблемы жебы на него сісти, та не пришло ім нияк до головы, же я ся дам рады на Кубу вдрапати. Але як єм ім ішы оповіл як мя Куба сам навчыл як на него сідати, то не могли вийти з зачудуваня.

Літо минуло скоро, бо было дуже роботы в полі, а зерно, што го го нянько засіяли, навет дост гарді обродило. Але што з того, же обродило, же зме ся наробыли, як осіню пришли убецкы урядники і праві вшыткы забрали. Акциі такы товдышиналасти організували зато, же люде не хтіли оддавати зерна за піл дармо на обовязковы доставы. Тай зараз по омолочыню ховали вшытко де ся дало і повідали же ся не вродило. Моі родиче старали ся вывязати зо своіх достав, а решту не ховали ани - правду повісти - не мали де сховати. Та інчы газдове - праві вшыткы - з тых достав не вывязували ся нияк. А же забудуваня мали порядны то выдумували найперемиснішы сховкы, такы, же не все урядникам удавало ся тово зерно найти. І як уж была така акция, та хоц дахто зерно здал, а забракло му лем пару кіля, то был уж претекст жебы забрати вшытко што нашли. Притрафило ся таке і нам, бо як нянько завезли зерно на ту доставу, то ім забракло зо трид-

цет кіля, што мали обовязково довезти. Але не встигли, бо зроблено акцію і забрано нам праві вшытко зерно што сме мали. Не помогли тлумачыня родичів, же праві зо вшыткых достав сме ся ввязали, же мают худобу і коня, котры мусят накормити, же самому треба о чымси жыти, і так дале. Забрали і конец! Выходило на тово, же в зимі зас будеме голодувати. Та веприка - тепер уж вепря, што мал грубо понад двіста кіля, што зме го ховали на забityя, родиче мусіли продати. З чого я был навет задоволений, бо для мене не до подуманя было, же веприка што ся разом з Кубом ховал і разом з ним спал даколи треба буде забити. Хоц там - деси і так го такий льос не оминул, але я принаймі того не виділ. Та треба было гроша, жебы мати - як повідают - на „чорну годину”. Няньо мусіли купити зерна, жебы мати што дати коньови. Бо хоц Куба - як на його постуре - направду аж такій жырний не был, то не заміряли го голodom морити, бо вшыткы трактували сме го такой як члена родины, бо тепер він праві найвеце на нас робил і вартал жебы му дати істи.

Та трафило ся деси під осін, же няньо робили ним штоси в полі. А сусід - тот сам што ся з нас съміял разом з другыми як зме орали коровами - возил паром тугых кони з поля лубін. Та відомо - же лубін тяжкій як олово. Наладувал на фуру дост гарді, тай при выїзді на дорогу деси ся згапил і въенкал єдным колом до фосы. А же было то по дощах, та земля была ішы кус вільгітна а фосом текла вода. Тай біда! „Гекал”, „вйокал”, а фура як стала, так стоіт! Пришли інчы його приятеле, прібували пхати, а як не помогло, то приводили ішы єдну пару кони. Шарпют, пхают, літают доокола, галякают, та фура як заклята - нияк не хце з фосы выйти. Няня заінтересувало што они там так «года-годакують» і медитуют? Тай ввязали Кубу до дерева - бо робили під лісом - і пішли гу сусідам зазрити. Образок што го взрили, был небарз веселий. Бо єдно переднє колесо было в фосі, праві по головню в болоті, а під пілвозятом выроблены дві велики жомбы як віз ся цофал. Тай коні - хоц тугы - тягли не рівно і

што кус шарпли, та віз ся цофал, а колесо входило штораз глубше в болото. Няньо ствердили, же тот віз годен витягнути єдном паром кони, лем треба фурмана а не дзяда – хоц ім того не повіли. Тай гварят сусідам, жебы одопняли єдну пару кони а они, няньо, ім тот віз витягнут. Але дежбы! Преця то не гонір быв, жебы „якісь пжыбленда з тур” вчыл іх як фурманити! Та ішы зачали докіряті: „A może ten wóz swoimi krowami wyciągniesz”? Тай няньо подумали си: - „Не мій віз, не мій кін – мордуйте ся дальше!” I уж мали іти, але штоси іх тхнуло – подумали хвильку і гварят ім, же як хцут, то ім тот віз витягнут своім коньом – лем же буде іх того коштувало літру горілкы!? Запанувала констернация, бо тоты посмостили на няня як на бортака. I о диво, згодили ся! Та відомо, лем зато, жебы ся потім з них посміяти. А няньо як задумали, так зробили. Пішли по Кубу і казали ім одопняти свої коні. Запняли і рушыли раз, але не пішло. Значыло того же як за Кубом не іде, то є барз тяжко. Газдове-сусідове зачынали уж триумфувати, моргати до себе і підсъміхувати ся. Але няньо незражены, ввязали ліцы до кланиці, так жебы не были напружены, тай пішли поглядати величного каменя. З тым каменьом пішли зо заду воза і цморкли легко на Кубу. Як Куба кус підорвал, то шмарили камін під заднє колесо, так же ся уж віз не цофнул. Куба зачал ся уж озерати, думаючи певно: што то таке, же за ним не іде? А няньо як стояли – не беручы навет ліц до рук – крикли на Кубу: „Но, Куба давай!!!” А Куба як вырвал, то мало тоты „оловяны” снопы не попадали! „Та йой, та кжыч бо уцекнє!”. „Не бій ся, не втече! Пыррр...!” I Куба стал, задоволений як бы му хто мірку вівса дал. Забужакы не годни были вийти з зачудування! Коментували і розправляли, і трудно ім быво того зрозуміти, же они штырйома кінми не дали рады, а ту непозирний, гірскій чловек таку фуру з багна єдным коньом витяг. Был то довід: же трудно ся низовому фурманови ріvnati з гірским, на котрого в горах на кождым кроку чыгала небеспека і, наприклад, при роботі в лісі треба

було знати як ся за діло взяти, жебы не зробити кривду собі і жывині.

Няньо не були пияком і хтіли ім тогу горлку дарувати. Бо і так мали величезну сатисфакцію, же дали теперишнім іх сусідам порядну научку, жебы ся другій раз з тяжко покривдженого человека не съміяли! Але тоти чути о tym не хтіли і вечером вшытки разом з няньом тогу горлку выпили. Мало того і другу добру сторону, бо од того часу вшытки няня полюбили, а братя Опальські, што мешкали недалеко нас в сусідстві, навет ся з нами барз заприязнили.

Доокола місточка Хоцянова росло дуже гардых, понімецьких лісів - переважно соснових - які ся тягли аж до Згожельца при німецькій границі. А же державі пришло тогу вшытко дармо, то тяли кілько влізло і де попало. (На жаль, тогу само діяло ся і в горах, де правом кадука занято нашы лісы, а в Репеди коло Сянока держава выбудувала навет фабрику до переробу дерева.) Няньо там на выгнаню в кожду зиму брали сокыру і ішли сами або з коньом на заробок до ліса. Бо хоць вынагороджыня з тогу роботу було марне, то в хыжы кождій грош ся придал. Тамтой осени пришол до нас лісничий і гварит няньові же треба возити дубы - што іх попередньої зими тяли - а він чул же мают доброго і міцного коня. Та няньо повіли, же пішли бы, чом бы ні - бо при транспорті мож було значно бівше заробити - але ім власти забрали вшытко зерно, а голодним коньом таку роботу не дадут рады выполнити. Лісничий тогу зрозуміл, подумал хвилю та повіл няньові, же постарат ся жебы Надлісництво дало ім специальній приділ вівса для Кубы, лем жебы ся няньо згодили. Бо хоць Надлісництво утримувало кілька пар тяжких коні і мало своїх сталых робітників, то до вожыня тых дубів якоси нихто ся не понаглял. Такым способом няньо спрягли ся зо своїм кумом - нонашком мого брата - што мал тыж доброго, хоць кус слабшого од Кубы, коня і цілу зиму возили тогу дерево на стацию колейову до Хоцянова, одкаль ішло деси в сьвіт. До транспорту тогу дерева Надлісництво

вытрісло одкальси специяльний, желізний на широких баграх (тыж хыбаль понімецкій) віз. Бо хоц дубы тоты были потяты на 5-6-метровы кльоцы, то і так була то величезна тягарота. Завдякы тій роботі, та няньови і Кубі, в ту зиму якоси сме не голодували. Та і в хыжы было тепло, бо няньо навозили з ліса дерева а до опалення дуже не было, бо сме мешкали лем в єдным поміщыню, котре служыло нам за кухню і спальню, бо решта не надавала ся ани до ремонту.

Недалеко нас, в сусідстві, в рудері ішы гірший як наша, мешкали моі тета Александра (няньова сестра) з мужом і родином. То сме си все взаімно помагали, - в біді і в роботі - особливо товды як було дуже роботы в полі. Нераз в неділю, як була гарда погода, няньо запригали Кубу до воза, на котрым садовили нас і тетину родину і іхали сме до церкви в Бучыні або - тыж одлеглым коло двадцет кільометрів - Міхалові, де уж тыж була зорганізувана наша парафія. На такий виїзд домовляли сме ся уж в суботу, бо хтоси все мусіл остати дома, жебы пильнувати добытку, накормити або напасти худобу і поробити што треба було. Дижуры тоты все выпадали раз на дакого з нашой, раз на дакого з тетиной родины. Вільны од того були лем няньо, што мусіли фирманити, но і мій маціцькій брат Петрусь. Та частійше іздили сме до Міхалова, бо по дорозі могли сме одвиджати мого уйка Владіміря (маминого брата) з родином, што мешкали в одлеглым о вісем кільометрів Тжмелю. Я был щесливий як мі родиче позволили зо собом іхати, бо за уйком і их родином мі ся барз цло, - бо там ішы, дома, в горах, в Білцаеві барз сме ся любили і шанували - та і в дорозі няньо давали мі часом ліцы до рук і я ся чул барз важний, же можу Кубом фирманити і везти цілу родину.

В тетиній родині тыж не було за весело, бо не дост же хыжа була в оплаканым стані а стодола зо стайнью на піл розвалены, то тетин муж (дідо - бо так звали в Білцаеві) були хворовиты і на полі што ім власти приділили, небарз було кому робити. А дві дівочки Оля і Настя - моі двоюрідны

сестри і ровесниці - були іщи малы. Дідо Штефан - як і мы перше - робили коровами, бо коня не мали, то ім няньо нераз хоц-што Кубом помагали. Грошика жадного тыж не було одкаль взяти. Але же мешкали зараз при школі, то з часом теті удало ся вкрутити до той школы до роботи, де іх затруднено яко возьну і од того часу було ім уж кус ліпше. Ниже нас і тетиних збаудувань при битій дорозі в невельким зграбним будиночку мешкал міліціянт Юлек. Чиста омерза, што ся нераз дал вознаки не лем нам але і інчым людям. Та нераз в нашій обороні ставал сам комендант постерунку, котрий вказал ся цілком людським чловеком, але назвиска його - што було чисто не польське - не виміню хоц добри памятам. В кінци міліціянта Юлька перенесено на інчий постерунок і будиночок што складал ся з сіни, малой кухні і тріох невельких покоїків стоял вільний. Та тета розпочали стараня жебы ся до того домку перенести. А же зо своїх обовязків в школі вивязували ся належыто, то мали попертя власти школы і комендант постерунку тыж не малнич противко тому. Але війт гміны - барз брыд чловек, о чым даколи може іщи напишу - нияк не хтіл ся згодити. В кінци теті удало ся якоси (кус при няньовій помочы) тоты трудности поконати і замешкали з родином в будинку по бывшым міліціянті, уж в дуже красных обставинах. Та мы вегетували дальше, што ся уж нам барз сприкрило. Бо стайння була мала, під єднм дахом з хыжом, а стодолы і інчых забудувань господарчых не було нияк, то сіно і зерно треба було упыхати по подах, або класти до стырти. А на подвірци не було ани тівко місця, жебы побудувати хоц даяку шопу. В додатку тот подворец були так усьтууваний, же си люде - іщи перед нашым ту прибытьом - зробили стежку і ходило през него піл села і праві вшытка дітвора што ішла до школы. В таких варунках не годно было дальше газдувати. И няньо роззерали ся жебы змінити місце замешканя. Але в самym Пархові уж жадных надаючых ся забудувань не було, а выїзджати дагде дальше і лишати саму тету з родином з тым чужым елементом, няньо не хтіли, бо

тета ся барз бояли. Та при нагоді побыту в уїка Владиміря, в Тжмелю, няньо довідали ся, же єдна Полька – вдова, што походила деси з центральної Польщы, продає газдівку в тым селі, бо хце вертати в рідны стороны. То няньо пішли обізрити і довідати ся о варункы. Были то забудуваня в середині села і 12 гектарів поля. Та не были то жадны кокосы. Бо будинок – хыбаль з XVIII століття – надавал ся скорше на музей як до замешкання і wymagal ремонту, де під єдним дахом містила ся тыж невелька стаенка. Стодола была мурувана, хоць не барз велька, де в єдним кінци была тыж невелька стайні. Та усытууваня той газдівки было добре. Было дуже місця в подвірци, а векшіст поля таягла ся в єдній смузі просто од хыжы аж під ліс. В тых дванадцятьох гектарах містило ся поле орне, два гектари лук, пасвиско, а навет зо 60 арів дорослого ліса. І тото ся родичам сподабало, бо варункы до газдуваня были непорівнані ліпши як в Пархові та і ціна одступного, што си „властителька“ жадала, не была выгорувана. Хоць – як ся потім оказалось – поле было марне, бо лем сама V і VI кляса землі. Преважала ішти тата сторона, же ту была наша близка родина і мешкало ішти пару інчых родин выгнаних з Білцаревы та єдна родина з Полян (акурат тепер нашы пришли сусіде), што ся тыж перенесла з Пархова. Та і до Пархова не было барз далеко, де сме од часу до часу могли тету одвиджати. Взагалі тото невеличкє – бо лем 28 нумерів – село Тжмель было уж товды якби малом лемківском енклявом. Бо – як відомо – выселенчий наказ власти был такій жебы – в ціли скорого вынародовліня Лемків – оселяти іх не бівше як по дві-три родини в єдній місцевости. І наприклад село Білцарева, што перед выселінью рахувало понад 140 родин автохтонных його мешканців выселене было в бл. 65% до Сovieцкого Союза, по ріжних областях України, а решта нашла ся в кілька-надцятьох місцевостях розшмарена по заході Польщы. Подібний льос стрітил автохтонных мешканців цілых Бескідів під пануваньом Польщы. Та по нашым прибытю на Захід, в Тжмелью был вільний ішти цілий понімецкій фольварк, якій нашы

називали «маєтком». Та хоц забудуваня були добри, - було навіть двір, „палац”, як ми го називали – та видочні з Забужаків нихто ся ту не квапил, бо була планна земля. Село зас замешкуване було прпадково (бо нпр. наш пізнійший сусід – Поляк вернул з Франції) през кільканадцет польських родин, родом з ріжних сторін центральної Польщі. Але хоц tot маєток – як сме звали – був вільний долший час, то якosi никого з наших там не оселено, бо видочні власти узнали же сут за добри будинки і не надають ся до закватерування там „бандеровцув”.

По выгнаню Лемки виділи величезну загрозу для нашої народової і культурової тожсамості, та зараз по оселінню на Заході думали о tym, жебы ся сходити до купы, што не было таке просте, бо на кажду зміну побыту – tym барже сталого замешкання – треба було мати зозвоління влад. А тоты переважно ся не згаджали і треба було ужывати переконуючих аргументів, часто переказуваних „в натурі”, жебы свого доконати. Нераз пересеління вимагала сътуация мешканьова (по пару родин закватеруваних в єдній хыжы), материяльна як і вороже наставління декотрих інчых мешканців до наших люди. Наприклад моего близко 70-літнього уйка – што іх початково оселено в великим селі Собін, тыж в любінським повіті – в білий ден на дорозі (як вертали zo склепу) зневажено і споневерано через зграю парунадцетлітніх підростків, а старшы ся тому призерали і нихто не зареагувал, не стал в іх обороні, лем іщи ся съміяли. Таких припадків знам десятки, та було іх сотки, а може і значно бівше. Сам єм зрештом одчул нераз того на своїй скорі, як малий іщи хлопец.

До Тжмеля вирушыли з родином і оселили ся там (в „маєтку”) - бодайже першы – уйко Владімір, а за нима пришли други Білцарівяне, што ім надокучило сіджыння по інчых закутинах і оселили ся в tym понімецьким фольварку. Було іх разом з уйком вісем родин. Та хоц будинки, так мешкальны як і газдівські, мали вспільні, то жили в згоді і помагали си взаімно потім през долгі роки. А же було то кус з бока од

села, то ніхто – поза дозором влади – не втручал ся ім в іх справи. З часом, кількох ішы господарів – Поляків зо села виїхало в свої сторони, а на іх місце приходили нашы лемківськы родины. Так же з часом тото невелик€ селечко було піл на піл польско-лемківське. Та нашы – хоц переважні мали кус підлійши землі – вели прим в господаруваню як і во всяких інчых ініціятивах.

По штыриох роках „газдуваня” в Пархові перевезли сме ся до Тжмеля. I ту зас нашым неоціненым опертьом выявил ся Куба. Бо хоц мебли сме вельо не мали, – кед назвати меблями пару найденых, хвіючых ся понімецьких кресел, такій сам стіл, позбиваны напрудко з дощок постелі, зроблену през няня Петрусьову колыску і піл кредитса (друга половина – верх – осталася в горах, бо сме єй не змістили на віз) – то того господарского нарядя ся і так кус наскладало, бо товды на газдівці вшытко ся придавало. А було до перевезіня кус зерна, сіно, солома, компери і інчы землеплоды. То Куба ся „кус” натягал а і находил, бо векшіст треба було возити до Тжмеля битом дорожом доокола, 16 кільометрів, через Хоцянів. Бо, на примір, фуру сіна ци компери трудно було влечы на желізным возі пользовыма і лісовыма дорогами (хоц то було лем вісем кільометрів) і навет Кубу мож бы було замордувати. То няньо возили тото вшытко цілу осін через Хоцянів, лем на порожньо вертали коротшом дорожом.

Ту в Тжмелью чули сме ся значно ліпше, бо не лем варунки до газдуваня мали сме кус ліпши, але жыючы близко родины – патриотичной родины, бо уйко все таким были – і своїх селян, не мусіли сме ся уж крыти зо своіма обычаями і тихо по свому бесідувати. Хоц няньо – правду повісти – і там в Пархові ся не страхали. Гірше було з тетом, котры были так перестрашены тым нашым „выселіньом”, же будучы на Заході, долгій час в дакым місци публичным, ци навет на власным подвірци по свому бесідували лем шептом а і там озерали ся ци дахто не слухат, за што нераз отримували од няня остру

реприменду! Та і так (ци добрі же так ?!) до кінця своїх дни не навчали ся коректні по польськи бесідувати.

В Тжмюлю було значно весільше, бо було ту кус дорослой і дорастаючої молодежы, котра в свята ци неділі сходила ся в „маєтку“ ци в наших сусідів Дорчаків (бо іх дім буł по-німецьком корчмом) і забавляли ся в ріжны гры. А же медже Білщаривянами - як і взагалі Лемками - добрых съпіваків не бракувало, то tota молодіж гарді съпівала найрозмаїтшы пісні, якы хто знал. Припадок тыж справил же мешкало в „маєтку“ триох братів Галібурів з давной білщаривской капелі, што гарді грали на гушлях, то і гулянки нераз молодіж уряджала. А же в тамтих часах було то річом нечуваном, то білщарівска (і не лем) молодіж, што була розметана по ріжных закутинах вроцлавского і зеленогірского воєвідзтв довідала ся і зъїзджала до Тжмеля, де разом ся вшытки - часто з участю старших і молодших газдів - гостили, забавляли, жартували, съпівали і танцювали нераз до білого рана. Веселий настрій падал аж як ся треба було розыйти, бо ся вшытки барз любили і шанували. Я - што-м од наймолодших років переявлал величезне замилуваня до съпіву і музыки - все єм ся мусіл медже тоту молодіж вкрутити, котра мя толерувала хоц єм буł іщи дітвак. I як єм лем в неділю на вечер пригнал з поля коровы, то мя і тівко дома виділи. Коли єм вертал в ночы коло дванадцетої - а часом і значно пізнійше - з „душом на рамени“ домю, то няньо нераз на мя чекали. А же ремін мали дост твердий, то і спало ся мі по тым барз міцно! I снили ся мі нераз гушлі з білом плямом каляфонії під струнами а часом - уж товды - што гардши, нашы дівчата. Та рано треба булостати до школы, з котром уж єм не мал такої выгоды як в Пархові. Бо в Тжмюлю іщи основной школы не було - хоц будинок по бывшій німецькій школі стоял іщи порожній - та треба було ходити штыри кільометры до школы в сусідніх Шклярах Дольных. Было то велике і гарде село - бо і земля була там дост добра - де мешкали сами Забужакы, та і школа була велька, 7-клясова.

І так в Тжмєлю – де на щестя було кус лісів і було на чым очи сперти – проходило мое дітињство. Та ци було оно ще сливе? Трудно повісти же ні. Бо мал єм преця дім, родичів, коханого братчыка, котрого єм барз любил, не ходил єм голодний, хоц з одіньом і обутьом було уж кус гірше, бо родичам ся не переливало. Та трудно повісти тыж – же так, бо мучила мя туга за втраченym районом – мойом Білцаревом і кохаными горами, котры ся мі снили ночами, як і тоты гушлі што мі іх родиче не мали за што купити. Люде повідали, же з Тжмеля мож було видіти горы, як була гарда погода. І фактычно, як буł гардій ден, выходил єм часом на під нашої хыжы – што дах мала трираз векший як стіны – і одтамаль – особливо полудньовом пором – через мале окенко мож було видіти цілком выразно гору Сынєжку в Судетах. І мі ся здавало же то наша Дзелярка в Білцареві, же то не є аж так барз далеко і же мушу там даколи вернути.

Бывали дни же не знал єм што зо собом зробити, не міг єм знести той монотонії піль і думками все єм буł деси далеко. В тоты сіры дни єдином розрадом було для мене того, як мі нянько казали брати зо собом разом з коровами Кубу. Товды уж цілком офіціяльно сідал єм на него в подвірци – знаным способом – і гнал єм коровы на поле пасти. Та пасвиско мали сме дост далеко – бо близко єдного кільометра од хыжы, так кус медже лісами, за ріком Шпротавком, што плынула тыж через Пархів і дальше аж до Шпротавы в вой. Зеленогірським, де впадала до векшої і грозної – знам бо там мешкала тыж част нашої родини і кількох Білцаrivянів – рікы Бобр – лівой притоки Одри. Был то цілий великий комплекс пасвиск што го тримало зо семох газдів. Та хоц земля там була певно найліпша, то го звали з німецка «Найгут» (недобре поле). Недобре оно було лем зато, же як пришли розтопы то tota – на позір невелика – річка Шпротавка виливала і все на яр – а часом і в інчых порах – затапляла праві ціле поле. Зато предназначено го – ішы за Німци – на пасвиска, бо хоц було сухо, то трава була там все жива, зелена і статок мал ся де напасти.

Та трафляло ся нераз, же як мі було смутно на душы, то як єм уж выгнал коровы на пасвиско то-м ся пообзераць ци нихто не видит і інчых пастухів на полі не было - жебы не повіли няньови - і фольгувал си на Кубі. А же простір була дост велика, то Куба гнал як ошалілій, - як бы розуміл мою тугу і чул што ся в моїй душы діє. Було то може кус - напевно (!) - нерозумне з моїй стороны, бо Куба був нароблений, але він барз любил літати і по таким переїзді робил нвет вражыня як бы був задоволений, же мі міг таку приємництв спровадити. Потім уж пас ся спокійно, а коло него все вшытки коровы і телята, бо узнавали го за неквестионованого проводцю стада. Товдys уж мож було спокійно іти навет домів. Часом єм ся бавил з дітми - інчими пастухами, а часом ловили сме рыбы в Шпротавці, котрих ту було моц. Плоти, оконі а навет щупаки. Та з Кубом пережыл єм іщи єдну вельку пригоду.

А було то уж пару років по тым як зме приїхали до Тжмеля: Гнал єм - як звичайно - пасти на поле коровы і нюс ся на Кубі. Та од хыжы на пасвиско треба було перейти праві през піл села, потім перегнати коровы через дорогу асфальтову, де одбывал ся нормальний - хоц товдys іщи невелькій - рух, на піл польову, піскувату дорогу, - што провадила власно до Пархова і інчих сіл - пак уж zo 300 м. на пасвиско. Та зараз за асфальтом при тій піскуватій дорозі мешкал неякій Йойко, што мал дост гадатливу - а часом і сварливу - жену. А нашы коровы і інчи быдлята ходили все люзом. І як ем іх гнал коло той хыжы, то Йойканя вішла лахы з праня. Але котрисе теля скубло жмыт вівса што ріс при дорозі. Та Йойканя зачала ся дерти і як тримала в руках якисий патык так трисла ним Кубу по заді. А же Куба не зносил битя, то скочыл як ошалілій і - як бы Йойкани на зліст - просто през єй овес, жыто і інчи плодды што росли на полі, гнал гу ріці, за котром було наше пасвиско. Mi ся зачало іжыти волося на голові, але-м го уж не сперал, бо єм си подумал же можеме рунути оба до рікы, хоц і так єм не вірил же так ся не стане. Тримал єм ся єднак міцно, бо як бы ся Куба наглі пред ріком затримал то я

бым ся сам там нашол. Але Куба – як бы нигла, нич – прескочыл собі туту – было не было – понад 6-метрової шырокости – річку, зробил крас рунду доокола пасвиск і затримал ся на нашым, схыляючи леб долину, а я смыкнул долов його карком на землю. Та Куба ся візрил на мя, як бы мі хтіл повісти: „Видиш, якого-м ій фігля высругал?”. Коровы здивлены што ся стало, прилетіли з телятми дорогом гу Кубі на пасвиско. Вечером Йойканя пришла ся оповідати, але же я перед тым вшытко няньови оповіл, то няньо єй іщи обшторцували. Та Йойканя, - котра так направду николи не була до нас ворожко наставлена – признала няньови рацию, бо не треба было коня бити.

Куба, - мож так сьміло повісти – були нашым жывителем, бо оброблял не лем вшытко поле, але зимом робил іщи з няньом в лісі, з чого все было кус пінязи на найпильнішы потребы. Ту в Тжмєлю няньо робили в лісі переважно з моім стрыком а іх двоюрідним братом, Митром Демчаком, которых єм барз любил бо все жартували. Был то хлоп – як повідають – на схвал! Высокий (бл. 190 росту), пристійний з вічним усьміхом на твари. През то бабы – а і дівки – нераз на них позерали. А же стрыко мали непосполиту силу і були надзвичай робітны – бо там іщи в Білцареві іх няньо Орест належали до найліпше в селі просперуючых газдів – то і ту на выгнаню давали сой раду, бо знали ся добри на газдуваню – були зрештом потім долгы рокы в Тжмєлю шолтысом – і всякий інчий роботі, яку треба було на газдивці выполнонати. Та були тыж стрыко надзвичай добрым різником. Бо як забили паця і зробили выробы то уж самым запахом мож ся було наісти. До днес ся мі сніє іх кобаса, шынка, кашанка ци паштетова, бо таких выробів єм уж потім в жытю николи в ғамбі не мал. Стрыко мали два малы але жававы і міцны коники, гуцульской расы, на которых я тыж часом мал нагоду си поїздити. Особливо любил єм сідати на каштанка што был округлий як бобалька а през хырбет мал долгу, сымішну, чорну пругу. Был надзвичай жирний, то і все выпасений і сі-

дило ся на нім як на перинці. Мал єднак дивне усposоблення, бо як ся го попустило, то з початку ішол крочком, потім трухтом а як уж „влучыл” - як в японським мотоциклю - „п'ятий біг” то треба ся було бояти, бо як дакого не знал, то ставал наглі і потім ся уж летіло, але в повітрю. Ми якоси ся того не трафило, але декотри пастухи того одчули, хоц - на щестя - нич ся никому не стало. Я воліл єднак іздити на Кубі, бо хоц - в разі чого - не було силы го сперти інакше як лем персвазиєм, то чул єм ся на нім цілком беспечний, што виникало з неєдної ситуації в якій єм ся з ним нашол і ніколи ся мі нич не стало.

Та оповім ту таку съмішну історийку што ся тყчыт непосполитой силы мого стрыка Митра: Отже робили няньо разом зо стрыком в лісі, де зрывали дерево, як тыж ладували на возы і транспортували на стацию до Хоцянова. В разі тяжкого тяганя - бо трафляли ся ту сосни што доходили до пілтора, а часом і двох кубиків - спригали ся разом в tot спосіб, же няньо давали Кубу з єдной стороны вагы а стрыко своі оба малы коники з другої. Та хоц Куба нераз обох цофнул до заду, то були єднак добры коники до тяганя і не давали ся. Та раз няньо зо стрыком сіли до полуденку а коням дали обрік. Куба стоял си спокійно і хрумщал овес, але стрыковы коники - рухливы як мурянки - крутили ся, крутили і заплянтали ся в пушоркы і ліцы так же трудно було розплянтати. Бо хлопи ся кус загадали і з початку того не зауважыли. Та стрыко прібвали розплянтати, але же коні ся дальше крутили то знерували ся - што в стрыковым припадку трафляло ся рідко - і при словах: „Не бу я ся ту з вами патычкувал”, взяли і повытігали оба коні за огін з той плянтины ліц і пушорків, чым няня вправили в такій съміх што аж іх бріх боліл, а і не могли вийти няньо з зачудуваня. Бо хоц знали окропечну стрыкову силу - о котрий наочні ся могли нераз переконати як стрыко єдном руком двигали за крису 50-літровий анталок пива на стіл - але кін, то все кін - пару метрив вагы має! То няньо си жартували потим зо стрыка:

„Шкода, же ты Митре не вродил ся коньом, бо был бы спокій зо сприганьом ся з Кубом”.

А з тым сприганьом – наприклад при кошыню – фактычно был все кус клопіт. Бо треба было або перебивати вагу – што належало зробити так, жебы розложыти рівно силу обох коні – або припинати з другої стороны пару слабших – як стрыковы – коні. Та в спорадычных припадках, жебы не тратити часу – як было недуже до роботы – нянько припинали смого Кубу навет до косяркы. Єднак на долшу мету то было за тяжко навет для такого, міцного коня як Куба, а мі го все жаль было як мусіл тяжко тягати. Та є приповістка, же вшытко што добрe, ся кінчыт.

Надышол ден, же мій съвіт завалил ся цілковито! Бо приплянтал ся до нас якисий вагабунда, - лісовий фурман – што глядал доброго коня до роботы в лісі. Заоферувал добру ціну, та нянько взяли і Кубу продали. Мама ани чути о тым не хтіли, а я тряс ся од плачу. Але нянько аргументували, же кін є уж старший і перше ци пізнійше, продати го треба буде та потім не вельо за него возмут і поставили на своім. Ходил єм осовілій може з місяц і думал єм лем о тым як ся там деси в обчых людях Кубі поводит, ци має што істи, ци го не бют, ци ся му за нами не прикрит? Та раз як єм пас коровы і сідил такий кус задуманий, наглі-м почул як Куба ся регоче, бо його характерыстычний регіт все єм познавал навет з далека, бо не быв то регіт голосний, лем такій niby тихій але доносний. Зорвал єм ся на рівны ногы але-м нич не міг видіти, бо дорогу асфальтову з пасвиска заступлял акурат наш ліс. То єм полетіл на мосток одкаль взріл єм выразно як дорогом перед селом Куба з другим коньом тягнут величезний віз дерева а на верха сідит фурман і вымахує бичом. В парунадцет секунд был єм уж на крижівці при дорозі, де фурман акурат доізджал. А Куба як мя взрил, то як-бы одраз повеселіл і зареготал ся тихо. Та я ішол кавалец крайом дороги і бесідувал єм до него, Куба, Куба, мій коханий Кубусь! А він в кінци шарпнул до переду – што аж ся тот другий кін цофнул – як бы хтіл дати до зро-

зумліня, як бы мал жаль до нас, же зме го позволили до такої тяжкої роботи запрячы, бо фура што єй тягал була переладувана до границь можливости. Од того часу все єм було при дорозі і витал ся з Кубом, але з дня на ден Куба були штораз біднійший і худший та в очах мал якисий непоятий смуток. А були дни, же фурман не іхал і мі товды тыж було барз смутно і жлі! Раз чекал єм при дорозі а Куба з другим коньом тягнула туту гору дерева але було уж барз выхуджений, голову нюс низко, а з очи ляли ся му слезы. Та мі ся го зробило окропечні жаль і штоси-м до него повіл. Але фурман - як бы спеціяльно хтіл мі на зліст зробити - триснул Кубу з цілой силы бичом по заді! І я уж того не витримал та здер єм ся на цілий голос: „Ти хамє, садисто, барбажыньцо – не відзіш же он цьонгнє цали вуз разем з тобом і твоїом шкапом, а ти го єще бієш?!...” Фурман замахнула ся бичом, але мя не достал і рушыл ся як бы хтіл скочыти з воза, але видочні поміркувал же з моїма ногами не выграт, бо дал спокій, лем мі погрозил пястуком! А Куба як бы повеселіл, візрила ся ішы і якбы смутно зареготал. Товды виділ єм го остатній раз. Выходил єм ішы гу дорозі і з дальша обсервувал - жебы ся фурман не помстил на мі - але на місци Кубы тягнула уж якисий інчий кін.

О пару тыжни довідали сме ся, же Куба захворіл і здох, што в моїм одчувству значило - же вмер! Вмер може з тяжкої роботи, може з занедбаня, але мі ся видит - же хыбаль му три-сло серце з жалю і розпуки...

Лемковина – Білянка, січен 2005 рока.

A Wisła dalej płynie

(urywki)

*Sąsiadom naszym, Polakom,
z wiarą – że zechcą przeczytać
i spróbują zrozumieć
poświęcam*

On ze spokojem odszedł

W 51-szym przenosiliśmy się do Trzmiela. Tato wziął mnie za któryms razem ze sobą. Jedziemy z Parchocina na wielkiej furze siana. Zapada wieczór. Leżę, uczepony do pawęza, z oczami zwróconymi ku niebu i spoglądam jak po nim płynie okrągły, pełny księżyca. Kłębiaste, ponure chmury zawisły nad uciekającym lasem, a on płynie nad nimi, wędruje razem z nami, jakby uciekał od zachodu, gdzie odeszło słońce. Nie mogę dojrzeć wyraźnie jego oczu i ust, a przecież wiem że je ma. Bo księżyc to nic innego jak głowa Świętego Jana. Bóg ją wyniósł na niebo za zbrodnię Irodiady. Piękna Sołomija, córka Irodiady tańczyła przed carem Irodem i zachwyciła go swoim tańcem. I on obiecał Sołomii dać to, o co tylko poprosi. I Sołomija, za podszeptem niedobrej matki, poprosiła głowy Świętego Jana. I car spełnił jej życzenie, i ona przyniosła mu na talerzu świętą głowę. Joj, jak to strasznie musiało wyglądać... A księżyc taki piękny, srebrzysty, wcale nie krwawy. Tylko gdzie ma te oczy, te usta? Znów przesłoniła go ciemna, kłębiasta chmura. A las ucieka, wciąż ucieka, gdzieś tam, ku zachodowi, gdzie uciekło słońce.

- Tato, a na Hławosiky, kiedy usieczono głowę Świętemu Janowi, nie można jeść z talerza?
- Nie można.
- Tylko z horniatka?

– Tylko z horniatka!

Tato nie był chyba wtedy rozmowny, bo nie pamiętam żeby mi o czymś wesoło opowiadał. A słyszę przecież do dziś jak turlają się po asfalcie żelazne obręcze, słyszę jak klapkają podkowy Kuby, i - choć noc - widzę jak tam w dole kołysze się jego wielki, czarny łeb. Droga daleka. Jedziemy naokoło, przez Kaczanów, bo leśną drogą nie pojedziesz z taką enormousną furą siana, która uciągnąć może tylko nasz Kuba. Tedy, koło dębu Napoleona byłoby dużo bliżej...

O, widzicie, muszę wam opowiedzieć o tym dębie, bo nie pamiętam od kiedy go pamiętam. Więc opowiem wam teraz, choć nie jedziemy po tej drodze. Ale wiele razy jeździliśmy, zatrzymywaliśmy się koło niego.

Niegdyś, dawno, dawno temu, zatrzymał się pod tym dębem na odpoczynek cesarz Napoleon. I później, na pamiątkę, ludzie co żyli tu przed nami, pielęgnowali go, znaczy - ten dąb. Kiedy przepróchniał od wielkiej starości, wypełniali te umarłe miejsca jakąś zaprawą z cegłami. I dąb stał, ja go widziałem, przeogromny taki, że równał się grubością wozu długości. Był grubszy ze trzy razy od Słojkowego dębu, o którym wam jeszcze opowiem i ze dwa razy od dębu Chrobrego koło Piotrowic, który widziałem kiedy byłem w siódmej klasie i jeździłem rowerem czterdzieści kilometrów do swojej wielkiej miłości Marysi. Na tym dębie Chrobrego pisało, że ma siedemset lat i wtedy byłem pewny, że ten, co ta tablicę wywiesił, był głupi jak but z lewej nogi. Bo nawet but z prawej nogi wiedziałby, że dąb, jeśli on jest Chrobrego, musi mieć co najmniej tysiąc lat. Ale wróćmy do dębu Napoleona, bo on był o wiele grubszy, i o niego nam teraz chodzi. Właściwie, to już i nie ma o co chodzić, bo dąb ten nie stoi już ze czterdzieści lat. Tak, miałem właśnie może z dziesięć lat, kiedy ludzie, głupie jak wszystkie ich buty z wszystkich ich nóg, zamiast leczyć, opasali Dąb Napoleona linami i powalili gąsienicznikami. Sam podmurowany pień, wysoki może na trzy metry, stał dalej. Czy jeszcze stoi? Tego wam nie powiem, bo nie byłem tam od ćwierćwieku. Ale jak byście byli w tamtych stronach i chcieli sprawdzić, to

idźcie z Trzmiela na północ, drogą do Parchocina, za rozwidleniem dróg do Sobina, może ze dwieście metrów od mostka, po lewej stronie. Tam stoi. Jeśli stoi.

Oprócz tego księżyca, co płynął nad chmurami, zapamiętałem jeszcze białe łóżko, bo kto to widział białe łóżko. Widziałem później białe łóżka w szpitalu, żelazne. Ale drewniane - białe!? Stało w spiżarni, u samych drzwi. Mama przekonywała mnie ze sto razy, później i jeszcze później, że coś mi się chyba pokińkało, bo białe łóżko, które potem było ich - mamy i taty łóżkiem, stało na swoim miejscu, w małym pokoju, od kiedyśmy go w Trzmielu zastali. Ale ja się będę spierał, choć nie mam już z kim. Bo ono było pierwszym i jedynym (i tak naprawdę nawet nie oprócz tego księżyca, bo księżyc był na niebie, a łóżko w spiżarni), było pierwszym zapamiętanym tego wieczora w nowym domu. Owszem, potem tak - stało w małym pokoju, przy południowej ścianie.

A na ścianie od kuchni, stało nasze łóżko, moje i Jarosia. I nad naszym łóżkiem wisiał wielki, piękny, rzeźbiony zegar. Tato, kiedy szedł spać, to go nakręcał, bo jak by go był nie nakręcił, to by tak pięknie nie dzwonił. Już wam nie powtórzę - bo nie mam takich liter - jak pięknie, ale ja sam dla siebie wiem, pamiętam. Jak nie pamiętać, kiedy spałem tam z Jarosiem całe lata, a później - jak on poszedł z domu - już sam, aż i ja nie poszedłem w świat. I przez wszystkie te lata było przecież tyle dni, a każdego z tych dni zegar dzwonił, i to nie raz, a na każdą godzinę. Prawda, przesiliśmy się co jakiś czas do wielkiego pokoju, od podwórka, ale zegar przecież zawsze braliśmy ze sobą. Tak żeśmy razem wędrowali, tam i z powrotem, bo raz się tatowi zdawało, że w wielkim pokoju ściany są mniej mokre, że mniej płaczą - jak mówiła mama, to znów przekonywał się, że mały pokój jest suchszy. A mnie się tak widzi, że one obydwa były jednakie, tylko że jak były zimne, to tak nie płakały, a jak ogrzaliśmy je, pieca i swoim ciepłem, wtedy ciekły po nich strużki, cienkie jak kropla deszczu, albo jak łyza, długie od powały aż po samą podłogę.

Najbardziej cierpiały na tym święte obrazy, bo my - to my, po nas tak widać nie było. A im się aż twarze pozmieniały, i piękne

szaty im się poplamiły. Jeden tylko mały obrazek mama na dłużej uratowała, ten, tóry chyba najbardziej kochała, choć nie był kolorowy, tylko czarno-biały. Właściwie to nie był nawet obrazek, tylko jakby fotografia odbita na papierze, ale mama go miała za obrazek, bo go całowała. I ja też. Twarz na nim była jakby bardziej ludzka, choć niezwykła w swej zwykłosci, spokojna, pogodna, niby nie uśmiechnięta, a taka miła, ciepła. A te oczy! Wydawało się, że nie patrzą na ciebie, że biegną gdzieś bardzo daleko, a czułeś w sobie to spojrzenie. Mądre, ale nie surowe, i takie bliskie, rodzone, jak matczyne spojrzenie. Bujne, czarne włosy, z przedziałkiem na środku głowy i takąż czarna broda również nie nadawały twarzy świętej surowości, a jakby istniały tylko po to, żeby ją otulić. Choć - czy potrzebne to było? Sama w sobie, była ta twarz opiekuńczą. I zdecydowaną jednocześnie. Gdyby naraz przemówiły usta - tak się odczuwało - nie można ich było nie usłuchać, stać się uległym tej Mądrości, tej Miłości i temu, ledwo dostrzegalnemu Smutkowi. Smutkowi? Czy był też? A może go tylko szukałem, i znajdywałem - kiedy już mama opowiedziała mi o życiu i pożegnaniu z życiem Męczennika Maksyma, bo o Nim przecież mówię.

Że też nie powiedziałem Wam tego na samym początku! Ale miałem to za oczywiste - że wiecie iż nie może to być nikt inny niż Męczennik Maksym, bo nikt inny nie kochał taką miłością mojego narodu, nikt inny z takim spokojem nie oddał życia za ród mój i jego wiarę, za mamę i tatę, Jarosia i za mnie.

Chciałem być Jemu podobnym i w myślach czekałem na wojnę, wierzyłem, że kiedyś przyjdzie nowy rotmistrz Ditrich, wyprowadzi mnie na więzienne podwórze i rozkaże żołnierzom strzelić w pierś, w serce, a kiedy się osunę na więzienny mur, oczy moje jeszcze będą widziały, zobaczą tatę i brata, i wszystkich Rusnaków z przerażenia znieruchomiałych w więziennych oknach. Szkoda, że mamy nie będzie, bo ona najbardziej Go kocha, ale jak nie może być, bo nie było, to trudno. I żony, z małym Maksymkiem w brzuszku, też nie będzie, chociaż była i patrzyła na to wszystko zemdlonymi oczyma. Nie będzie, bo jeszcze jestem

za mały, a tak długo nie mogę czekać na ten dzień... Kiedy zoba-czę przed sobą nowego rotmistrza Ditricha, jak - już sam - unosi pistolet, i celuje w moją głowę... i już za chwilę będę wiedział, że nic nie będę wiedział, ani widział... Nic, a nic! Nawet ciemności!.. Jakże to tak? Jak to możliwe żeby już nijak nie być, nawet ciemnością nie być?! To straszne!

— Mamusiu, - to straszne!

— A On ze spokojem odszedł, syneczku, - za ciebie, za mnie, za Jarosia i tatę, za ujka Władymira, za wszystkich Rusnaków... I On nie jest ciemnością, syneczku, On spogląda na nas z jasnej wysokości Nieba, spogląda - tak jak z obrazka i cieszy się bardzo. Że my żyjemy.

Obrazek Męczennika Maksyma ucałowałem też przed tym, kiedy po raz pierwszy mama odprowadzała mnie do szkoły. Isus Chrystos i Matka Boża były przybite wyżej na ścianie i nie było Ich jak zdejmować, zatem - ani jak całować. Zresztą Męczennik Maksym, tak naprawdę, był blisko Nich i napewno przekazywał nasze prośby. Jemu było poręczniej o wszystkich małych rzeczach pamiętać, bo Bóg musi myśleć o całym przeogromnym Świecie, a Męczennik Maksym ma tylko nas, Rusnaków.

Pamiętam tamtą pierwszą drogę do szkoły, jakżebym mógł nie pamiętać. Kiedyśmy już byli przed Szklarskim mostem, tato pomachał nam z Łąki, tam pasł krowy. Tak sobie to pomachanie w pamięci trzymam, i zawsze myślę, przemyślam - co tato wtedy myślał? Bo myśleć coś musiał. Bo kochał mnie bardzo i napewno wierzył, że będę się dobrze uczył, i że z tego uczenia coś będę w życiu miał, więcej jak on.

To dziwne, że pamiętam tamto pomachanie, a nie pamiętam pierwszego dnia w szkole. Nic a nic! Noszę do dziś piosenkę *Ćwierkają wróbelki od samego rana: // Ćwir, ćwir, dokąd idziesz, Marysiu kochana? // A Marysia na to śmieje się wesoło: // Szkolny rok się*

zaczął, więc idę do szkoły, ale piosenka była później, uczyliśmy się jej na kolejnych lekcjach.

Gdzieś tak wnet, może po miesiącu, może po dwóch, pani Łakomska zostawiła nas, mnie i Tadka Fiuka po lekcjach. Pewnie coś przeskrobiłyśmy. Staliśmy przed tablicą, a pani prowadziła lekcje ze starszą klasą. Zachciało mi się siusiać, ale bałem się prosić o wyjście do wychodka. Trzymałem, biedny, aż mi łzy do oczu nadchodziły, ale ile można wytrzymać? I stało się. Posiusiałem się przed tablicą. Klasa oczywiście zareagowała śmiechem, cichym śmiechem, bo który odważyłby śmiać się w głos przy pani Łakomskiej? Nie była wprawdzie tak ostra jak pan Łakomski, ale sama jej postura, tęga - jakby dwie inne panie do kupy złożyły - budziła respekt. Kiedy odsunęła mnie od tablicy, bo chciała coś zapisać na niej, kiedy stąpnęła całą swoją wagą w moją wysianą kałużę, Milko Hrozowski nie wytrzymał. Buchnął takim śmiechem, aż zaryczał. Pani Łakomska wyczuła grunt pod nogami, odstąpiła krok, bo inaczej przy swej okrągłości nic by pod sobą widzieć nie mogła, a zobaczywszy powiedziała:

- O, ty, paskudnikuuu! Wyoś się, natychmiast!
- A ja mam też iść? - wybąkał Tadek Fiuk.
- Precz mi z oczu!

Wypełniłyśmy z największym zachwytem ten rozkaz. Gdzieś w drodze, Tadek całkiem poważnie powiedział:

– Ty wiesz, Pietrek... dobrze zrobiłeś że się posiusiałeś, bo stalibyśmy przed tą tablicą może i całą następną lekcję.

Olga Łakomska nie była pamiętna. Pierwsze litery stawałem wprawdzie - według jej oceny - tak: *strilaj, brat, wo wsi storony*, ale czytałem pięknie, więc lubiła mnie za to. Czytać nauczył mnie tato, ho, ho - sam nie wiem kiedy. Lubiłem to zajęcie.

W ogóle lubiłem chodzić do szkoły. Byłem niepocieszony, kiedy rodzice na Rożdestwo kazali mi zostać w domu. Oczywiście, sam to rozumiałem, że iść do szkoły w takie wielkie święto, to grzech. Tadek i Józek Bania nie wstąpili tego dnia po mnie, widocznie nawet dla nich było to oczywiste. Wstąpili natomiast

kiedy wracali ze szkoły. Józek pogrzebał w torbie, wyciągnął niewielką książkę i powiedział:

— Masz, to pani Łakomska ci dała na święta.

— Ooo...! Wiktor Hugo, „Kozeta” – przeczytałem, jak było napisane.

Już nie patrzyłem na nich, już z nimi nie rozmawiałem. Mama napewno dała im jakieś ciastko, bo gdzie by nie poczęstowała w takie święto, i poszli.

A ja jałem się czytania. Cieszyłem się tak, że ani nie potrafię tego wypowiedzieć. Poza elementarzem, który dawno znałem na pamięć i poza książkami z biblioteki, to była naprawdę pierwsza prawdziwa moja książka. Moja. Tak było napisane piękną kaligrafią pani Łakomskiej, nazwisko i imię. I jeszcze - za co. *Piotrusiowi* - tak pięknie, po pańsku. Nie jakiemuś Pietrekowi, czy Pietrkowi, nie jakiemuś *rusińskiemu szczenięciu* - jak mi w swoim czasie Poracz powie - a *Piotrusiowi*!

Nie była pamiętna pani Olga Łakomska. To – że zostawiła Wancią Demczaka na drugi rok w pierwszej klasie, to nie była chyba jej wina, bo Tarasiuczka w drugiej klasie też go zostawiła. Nie była jej wina, że takim sposobem dopędziłem Wancią już w drugiej klasie, choć on zaczął dwa lata wcześniej. Mówię o tej winie, a raczej o niewinności, żeby ktoś źle nie pomyślał, żeby nie szukał tam gdzie nie trzeba przyczyny czemu i ja w drugiej klasie zacząłem uczyć się pod psem. A zaczęło się tak:

Wancio, a raczej Wanio (bo mówiliśmy sobie po dorosłemu, on mi – Petro, a ja jemu – Wanio) przyszedł po mnie w dniu rozpoczęcia (mojej) drugiej klasy, przyszedł skoro świt.

— No, Petre, treba ity do szkoły! - powiedział mądrze, jak wypadało na starszego.

Piszę po naszemu, tak jak powiedział. On zawsze mówił do mnie po naszemu. Choć zaczynał już czwarty rok szkolny, choć po szkolnemu mówić już umiał, korzystał z tego tylko wtedy kiedy musiał. Mówię też o tym, bo nie wszyscy mówili po szkolnemu tylko wtedy kiedy musieli. Bywało nieraz, że kiedy zabesidowałem, odezwałem się do jednego, czy drugiego z naszych, akurat

wtedy jedli kanapkę, inaczej – mieli wełnę w gębie. A Wanio, jeśli by go posądzić o tą wełnę, to tylko dlatego, że w ogóle miał słowa, mówił nosem, i do tego jak maszyngwer. Szybko, seriami, nie ważne – ze związkiem, czy bez związku.

- Petre, budeme sidyty wraz?
- Ta budeme.
- Petre, a tota Harasiuczka, taka śmisz, taka mać, a tak hawkat – jak wasz Burko.
- Yhy...?
- Petre, a ona litat popered tabłyciu, jak bycz za ogoniom.
- Yhy...?
- Petre, a bida sidyty w perszyj ławci, bo by ty Harasiuczka liskom oczy podziurawyła.
- Yhy...?
- Petre, budeme sidyty w ostatnij ławci.
- Waniu, – ty lipsze znasz, ty już tam był.

I siedziałem w ostatniej ławce przez cały szkolny rok swojej drugiej klasy. Nigdy przedtem i nigdy potem nie zaznałem na świadectwie szkoły podstawowej trójek.

Palidrab

Powszechnie wiadomym było, że sąsiad bronował Niemcami. Od samego początku czuł się tu bardzo pewnie. Widać to zresztą było po jego dobytku. Miał wszystkie, w tym czasie znane, maszyny. A to: wąskomłockę, sieczkarnię, kierat, śrutownik, grabiarkę, kosiarkę, nawet snopowiązałkę. Ta ostatnia na nic mu się przydawała, bo nie było do niej sznurka. Stała po dębem, poza obrębem podwórza i spokojnie rdzewiała. Miała pióra-skrzydła podobne do wiatraka w Parchocinie, tylko mniejsze. Kierat był zepsuty, więc bezużyteczne były i maszyny od niego zależne, bo do 1958-go (byłem w czwartej klasie) nie było światła, to znaczy prądu. Słupy do światła choć-gdzie jeszcze były i transformator nad Szprotawą, przy samej drodze, po prawej jej stronie był, ale

światła nie było. (Prawe strony w Trzmielu utrwaliły mi się dwie. Zrozumiałe, że musiały być i dwie lewe. Wychodziło się z podwórza i szło „dohory” albo „dołów”. Prawa strona oznaczała prawą, lewa - lewą. Powrót był nieistotny. Po jednej prawej stronie i po jednej lewej mieli tylko ci, którzy mieszkali w jednym, albo w drugim końcu wsi.) Tak więc, transformator po prawej stronie, pomiędzy sadybami Morczaczki i Jaśka Durbana, pozostał po Niemcach, ale prądu, to znaczy energii elektrycznej nie było.

Bania, od kiedy go zapamiętałem, nie był wcale zły, a już napewno jego Kaśka. Chodziłem do nich często, nie tylko dlatego że byli najbliższymi sąsiadami. Ich młodszy syn Józek był z mojego roku i razem zaczęliśmy chodzić do szkoły. Nie skończyliśmy razem, ale to nie przeszkadzało nam paść razem krowy; choć prawdę jest, że bardziej lubiłem to robić, o ile to robota, z jego starszym o dwa lata bratem Staszkiem. Mówię - Staszkiem, bo tak miał na imię, choć nikt tak go nie nazywał, nikt tak się do niego nie zwracał. On był Kosio - i już. Długo nie wiedziałem - dlaczego. Gdybym chodził z nim do jednej klasy, wiedziałbym wcześniej że to po prostu było jego nazwisko. Dowiedziałem się o tym później i wcale mnie to nie zaskoczyło. W sąsiedztwie mojego młodego życia było to niemal prawidłowością. Przecież i Władek Durbanów wcale nie nazywał się Durban, i Władek Morczaczyn też Morczak się nie nazywał. I moja najcudowniejsza koleżanka, starsza o rok ode mnie Marysia Słojkowa - też Słojko się nie nazywała. To wszystko ta wojna tak pokińkała, podobnie jak w przypadku babki Justyny tamta wojna. Wojna bierze ludzi, a powojnie lubi je rodzić. Obojętnie - czyje. Szkoda tylko, że nie jest obojętnym jaką drogę napisze im - nazwijmy to umownie - życie.

Kosiowi napisało życie - powtórzmy to, umownie - przekichany scenariusz. Często spał w budzie, razem z psem (zapomniałem jak się nazywał, pamiętam tylko że był czarny i przegrywał z naszym Burkiem). Szczególnie latem Kosio chyba sam wolał spać w budzie. Nie musiał się przejmować że się posiusia, czy nie posiusia. Oczywiście, jeśliby się szczęśliwie nie posiusiał, nie miałoby to znaczenia - czy nie stało się to w budzie, czy w łóż-

ku. Ale gdyby... Zresztą przestańmy obracać sprawę po żydowsku, na sześć stron świata... Staszek dostawał w skórę i to ładnie, Kaśka, jego mama wiele przeciwko temu nie miała. Ja wiem? Może go i kochała, przecie i suka skamle za swoim szczenięciem. Może go i kochała na jakiś sposób, ale Staszek chyba nie miał możliwości tego dostrzec, odczuć. Inaczej nie zawiązał by se cyki nitką.

Tę Kosiowe nieszczęście widzę jak dziś. Przyszedłem za czymś do ich podwórza i on zwołał mnie z płaczem za stodołę. I mi pokazał swoją cykę - nadętą jak balon. Nie mogłem pomóc jego bólowi. Pomógł mu aż lekarz.

I wtedy - pamiętam - ludzie zaczęli żuhrać i przypominać to bronowanie Niemcami. Niektórzy nawet łączyli powojenne grobiska w parku w Majątku z Bani osobą. Ale nie będę narażała swojego sumienia na takie posądzenie. Przecie nikt mu niczego nie udowodnił, to znaczy - nie udowadniał. I nie siedział Bania w никакim kreminale, tak jak Jaśko Durban za Palidraba, czy choćby tak jak stryko Mytro za pobicie świń na rąbanekę. Jeśli chodzi o Jasia Durbana, mógł on siedzieć już za teścia, którego grób w lesie przy drodze do Kaczanowa omijaliśmy z daleka. Mógł siedzieć za teścia, ale świadka - Palidraba brakło, więc siedział za Palidraba. To i tak było lepsze, bo bardziej moralnym jest siedzieć za obcego, do tego - Niemca, niż za swego, do tego - teścia.

Palidrab mieszkał za Morczaczką. Przedzielała ich Szprotawa. To była bodaj najładniejsza sadyba w Trzmielu. Nie ze względu na zabudowania, a na położenie. Tato by powiedział: co za różnica - tu równina i tu równina. Tak, ale sadyba Palidraba wraz z przynależną rolą była jak ranczo. Choć leżała wśród innych gospodarstw, w bliskim ich sąsiedztwie, nie potrzebowała żadnego płotu. Z jednej strony granicą dla niej była Szprotawa, z drugiej strony, łukowato, krańcami zbliżając się ku rzece, biegł rów melioracyjny, taki solidny, jak wszystkie niemieckie rowy. Mimo wszystko, nie stanowiłby wyraźnej granicy, gdyby nie rząd pięknych dębów rosnących na całej prawie jego długości. Całość przedstawiała się jak mocno spłaszczony oval o długości może

pół kilometra, w najszerzym miejscu dobrze przekraczający sto metrów, przedzielony główną wiejską drogą na dwie nierówne części. Na mniejszej stały zabudowania Palidraba. Stary dom i, położona do winkla, niewielka stodółka wraz ze stajnią.

Bardzo stary dom Palidraba był jedynym we wsi, niemal bliźniaczo podobnym do naszego. Może dlatego tak podobała mi się ta sadyba. A może dlatego, że Palidraba wszyscy lubili, szczególnie nasi. Palidrab ze swoją Palidrabką byli tacy pogodni, że nie lubić ich nie można było. Wprawdzie Jaśko Durban, sąsiad zza rzeki, wykrzykiwał nieraz na nich: „Niemce przeklęte”, wprawdzie jeden czy drugi durbak, jak mówił tato, czas od czasu wyrażali lżej swoje przekonanie - że to Niemce, ale to prawdę nie było.

Palidrab z Palidrabką byli tubylcami, jedynymi którzy pozostały w Trzmielu po Baniowych bronowaniach i innych pogromach. Uważali się za Polaków, choć ich mowa różniła się od wszystkich innych mów Polaków z naszej wsi. Ich mowa była najpodobniejsza do tej, której używały młode panie nauczycielki. Palidrabowie nie mówili tak trzask-prask: „Nie pośrutuji ci Tyodor, bo mi si, franca, kamiń wytrasnoł”, ani tak jak Kaśka sąsiadka do krowy: „Bodaj by cię była smoła wzięła”. Mowy Palidrabów słuchałem tak, jak gdybym czytał książkę. Może dlatego tak ich lubiłem. A może - który to wie, czy człowiek po tylu latach siebie odgadnie? - może udzielił mi się szacunek rodziców dla pogodnych sąsiadów z sadyby nad Szprotawą?

Skąd się wziął? Ten szacunek. Wydaje mi się - choć sam siebie odgadnąć nie mogę - że dziś, po tych latach, znam odpowiedź na to pytanie.

Palidrab miał SWÓJ DOM. Nikt inny w całym Trzmielu nie mógł i nie umiał tak pięknie powiedzieć o swoim domu: to mój dom. Nawet wszyscy Polacy, także ci z Kielecczyzny, z Lubelszczyzny, z Rzeszowszczyzny, z Centrali choćby i podobnie powiedzieli, brzmiało to tylko podobnie, z podkreśleniem samego „mój”, jak dziecko pośród małej draki powie: to moja piłka. Wszyscy oni, może za wyjątkiem tych pochodzących Zza Buga, jak Jaśko Durban i Kaśka Bodaj By Cię Była Smoła Wzięła, przy-

szli tu nad Szportawę po dobrej woli. Tak umownie – po dobrej woli. Jeden – bo z ojcowizny nie było już co dzielić, drugi – bo był nieudacznikiem, bradziagą, leworękim leniem, inny znów za nic miał ojcowiznę, kiej zwęszył szansę w świecie. (Tych drugich i innych poznać można było po sterczącej, nie wyczesanej sierści ich koni, po wystających żebach szkap.) Żadnego z nich nikt nigdy nie wyganiał z własnego domu. Jeśli już, to najwyżej pierwszego – bieda. Ale i tak nie pod lufą. Dlatego nie umieli tak pięknie powiedzieć – to mój dom.

Nasi znów... prawie nie używali tego krótkiego, pięknego słowa. Ich dom został TAM. Tu mieli tylko miejsce które zamieszkiwali. To nie był dom. To było „tu”. Do dziś dźwięczą mi słowa ojca, matki, słyszę je jak gdyby wypowiadali je przed chwilą: „doma było tak, a tak”, „doma sme moły w młynce”, „doma sme kysyły rydzyky”. Nigdy, przenigdy nie słyszałem od nich by powiedzieli: „w tamtym domu”, albo „w tym domu”. Bo na całym świecie nie ma tamtego domu i tego domu. Dom jest tylko jeden.

Szanowali ojcowie moi, nonaszkowie, ujkowie, strykowie, susidowie Palidraba za jego DOM, może mu go nawet zazdrościli. A może...

Wydaje mi się, jestem prawie przekonany, że istniał jeszcze jeden aspekt, powód owego stanu, który nazwę po imieniu za chwilę. Słyszałem kiedyś od ojca takie niedokończone zdanie: „A, tak sme sia dały wyhnaty...” Brzmiało to jak wyrzut w odniesieniu do samych siebie, do samego siebie. Tak się „to” jakoś zasiedziało we mnie, że – już trochę później, w czwartej, może w piątej klasie, kiedy poznałem co to jest geografia i zawzięcie, do późnych nocy malowałem akwarelami fizyczną mapę Łemkowyny, projektowałem układ ulic jej stolicy, centralne „międzynarodowe” lotnisko – trudno mi określić, czy przypisać tę młodzieńczą pasję samorodności, czy też pochodności owego: „A, tak sme sia dały wyhnaty...” A, tak... To znaczy - jak? Czemu nie dokończył? Może jak potulne owce, jak głupie barany? Bez oporu, bez wideł? Bez śmierci na własnym progu?

Może uporu w oporze zazdrościł ojciec Palidrabowi aż do szacunku? Ubeki nachodzili Palidraba dniem i nocą - żeby zjeżdżała za Nysę, za Odrę. Przecie jak miejscowy - to musi być Niemiec. Nawet nazwisko takie drabskie ma. Że co? Że to piękne słowiańskie, aż pachnące wiekami nazwisko? A skądże oni mogli o tym wiedzieć! Oni nie byli filologami, oni byli ubekami. Podobno nawet okładali Palidraba kolbami, ale się nie poddał. Został, tu na ojcowiźnie! A i Ojczyzna przyszła do niego. Dzień i noc błogosławił głupotę Hitlera. To ona przecie sprawiła że przyszła do niego Ojczyzna. Nie wyszło mu na zdrowie to błogosławieństwo. Wyweszły go czerwone szczury:

- Obywatelu Palidrab, błogosławiliście Hitlera, tak jak papież Pius.

- Nie wiem co błogosławił papież Pius, ja błogosławiałem mądrą głupotę Hitlera.

- Znów coś kręcicie, obywatelu Palidrab, jak głupota może być mądrą? Ale niech tam, powtórzcie - czyją głupotę błogosławiliście?

- Głupotę Hitlera.

- Więc była ona jego własnością, tak czy nie!?

- Tak, głupota Hitlera była błogosławioną własnością Hitlera.

- A więc błogosławiliście Hitlera, obywatelu Palidrab. Jeśli tak, to czemu siedzicie tu w Polsce?

- Siedzę na swojej ojcowiźnie, tu jest MÓJ DOM.

Nie miał Palidrab szczęścia w Polsce która do niego przyszła, choć i ubeków zwyciężył. Chociaż ja wiem - czy zwyciężył?..

Miał Palidrab pięknego bułanka, czarnego - nie czarnego, takiego jakiegoś w kolorze dojrzałej węgierki. Nie miał już dużo pola. Dzieci wygnali do prawdziwej Polski, żeby się gdzieś tam w wielkim ludzkim kłębowisku zachowali, żeby ich ubeki nie nachodzili, a większą część swojego rancza, tę za drogą, wydzierżawił Jaśkowi Durbanowi. Ale koń o tym nie wiedział, poszedł paść się po staremu, na swoje. Jaśka bardzo znerwowało to, że Palidrab nie powiedział swojemu koniowi gdzie się ma paść.

Przez kuchenne okno wszystko widział. Wyskoczył z widłami i choć zastał już Palidrabę prowadzącego konia ku obejściu, okładał go tak długo, aż ten upadł. Wprawdzie wstał jeszcze przy pomocy Palidrabki, doszkandybali razem do swojego domu, ale nie pożył. Już drugiego dnia, po głośnym płaczu Palidrabki wiadomym było że Palidrab umarł.

Poszedł chyr po wsi, chodzili ludzie oglądać Palidraba. Wzięła i mnie mama za rękę i poszliśmy do bliźniaczo podobnego domu Palidrabów. Palidrab leżał w wielkim pokoju, też takim samym jak nasz. Palidrabka pochlipując mówiła do mamy:

– Patrzcie, Aleksandro, jak go zbił, jak go skatował, jak go zniweczył.

I uniosła prześcieradło, i moim oczom ukazał się goły biało-sino-czarny Palidrab. Nie wiem którego koloru było najwięcej, najbardziej zapamiętały mi się czarne pregi, kiedy Palidrabka obróciła go na brzuch i ukazała plecy:

– Patrzcie, Aleksandro, jak go zbił, jak go skatował, jak...

Milicja przyszła po Jaśka jakoś wnet. Siedział dwa, może nawet trzy lata. Siedziałby chyba jeszcze dłużej, ale sądzono go przecie za pobicie. Faktycznie, Jaśko tylko ciężko pobił Palidraba, a umarł to on już sam.

Palidrabka pochowała męża w Górnym Pucharowie. Wtedy nie bardzo rozumiałem dlaczego tak daleko, aż siedem kilometrów od Trzmiela. Wiele lat później, kiedy wziąłem do rąk „Przewodnik po Ziemi Lubińskiej” i dowiedziałem się że kościół w Górnym Pucharowie był jednym z niewielu katolickich w tej okolicy, wiedziałem już dlaczego.

Najgut

Nawet najbardziej tępy germanista bez trudu zorientuje się, że Najgut nie może znaczyć nic innego jak - Niedobre. Ale ja, w krótkich gaćkach, wiedzieć tego nijak nie mogłem. Zresztą nawet tym w długich gaciach nigdy nie przyszło na myśl, by

przekładać Najgut na Niedobre. Najgut był dobry, rosła na nim cudowna, drobna i chyba smaczna trawa, bo krowy pasły ją tak łapczywie, że miło było patrzeć. Raz do roku tylko, gdzieś tak w lipcu, sierpniu, zalewała Najgut Leniwka. Nie cały, a tak - do dwudziestu kroków od brzegu. Most był wtedy do połowy łydek pod wodą, ale nie zdarzyło się nigdy ni krowie, ni cielęciu, ani nam, dwunożnym - ominąć go. Rzędy dębów i topoli obok drogi wyznaczały most niemal dokładnie. Rozlewisko utrzymywało się - jak który rok - czasem kilka dni, czasem i dwa, trzy tygodnie. Może przez te wylewy nazwali Najgut dawni gospodarze - jak nazwali. Ale dla nas - małych ludzi - nadziejście wielkiej wody było niemałą frajdą.

To było piękne miejsce, ten Najgut. Tak piękne, że gdy w piątej klasie Łakomska kazała napisać opowiadanie o wakacjach, opisałem Najgut, powiedziała że chyba będę pisarzem. Ale to było później, jak mówię - w piątej klasie. Najgut zaś polubiłem od samego początku.

Najpierw chodziłem tam paść z bratem. Wybacz mi, Boże, myśl, że Jarosław strugał dla mnie cudeńka tylko dlatego że chciał bym zawsze chodzić z nim paść, żeby mu się nie nudziło. On strugał po pierwsze dlatego że klapacz-cyzoryk miał, po drugie - że lubił strugać, po trzecie - że jednak mnie lubił, choć lubić wcale nie musiał, bodaj z tego powodu że tato lubił mnie ponad wszystko, a jego trochę mniej niż wszystko.

Już samo struganie było czymś, a w rękach Jarosława stawało się naprawdę czymś. Przyszedł czas, że odważył się zrobić prawdziwy wóz, taki - jakie w domu robił tato. Zamyślił go takim, że koło zmieściło się w dłoni. Ale założył sobie, że będzie miało prawdziwe bahra i szprychy. I cały wóz miał będzie takie jak tatów snycie, i sworę, i oberten, i kłanyci, i pidkulky, wszystko, wszystko będzie takie jak w tatowych wozach.

Robił brat mój prawdziwy wóz całe lato. Ja spostrzegałem za każdym jego strugnięciem klapacza i cieszyłem się jak... dziecko. Kiedy już był gotów, nie widziałem świata poza moim wozem. Podobał się nie tylko mnie. Jednego razu, pod wieczór, kiedy

wracaliśmy z pola, Tadek Sokolnicki gnał za nami aż za Warankę. On, to znaczy Tadek, był mały i napewno by mi tego wozu nie dał rady odebrać, a już skądże – bratu. Ale Tadka tatko stał na podwórzu, więc musieliszy uciekać.

I zrobił mi brat na Najgucie jeszcze taki tyrkacz. Dwa koła były połączone po obwodzie deseczkami, do osi zaś umocowana inna deseczka, taka giętka. I kiedy obracało się korbką, ta inna deseczka spadając z tamtej deseczki uderzała w następną deseczkę i powodowała tyrkotanie – jakby maszyngwer strzelał, jak mówił tato. Im szybciej obracało się korbką, tym tyrkotanie było gęstsze. Najfajniej było, kiedy dopaśliśmy do wieczora, do samego zmierzchu, gdy całkiem ucichł już dzień i gdy, dochodząc do pierwszych zabudowań, zatyrkotaliśmy – zaczynały szczekać psy u Słojska, Poracza, Zinciuka, a za nimi jazgotała za chwilę cała trzmielska psiarnia. Z czasem przywykła do mojego tyrkotania i nie reagowała bodaj jednym szczeknięciem. Z następnym czasem, kiedy nie budził już podziwu, znudził się tyrkacz i mnie. Przydał się zato bratu – do straszenia dzików.

Przyszły gdzieś takie lata, że dziki stały się okropnie paszudne. Ryły kartofle i trzeba było pilnować tych dzików. Tak mówili. Mi się to zawsze trochę dziwne widziało. Zdawało mi się, że trzeba pilnować kartofli, a nie dzików, ale mówili – że trzeba było pilnować dzików, więc i ja tak mówię. Więc z początku pilnował dzików sam Burek, ale te szybko do niego przywykły, jak on do mojego tyrkacza, zorientowały się wcześnie, że Burek tylko wrzask robi a krzywdy żadnej. Ryły zatem nawet niedaleko samego palika, do którego był uwięzany. A uwięzany być musiał, bo spuszczony w nosie by miał całe to pilnowanie. Zaczął więc tato wysyłać na noc razem z Burkiem – brata. Miał już czternaście lat i był prawie taki wielki jak tato i musiał z tą dorosłością coś zrobić. Widziałem po oczach brata, że był markotny, kiedy musiał iść na noc do pola. Ale nie odezwał się nigdy ani pisniaczym słowem. Gdzieś raz, taty chyba nie było całkiem w domu, poszedłem z bratem i Burkiem, bo mi go żal było, to znaczy – brata. Taka ciemna noc była – że choć oko wykol, że nie widzieliśmy jeden

drugiego, tylko na omacki, tylko po słowie wiedzieliśmy o sobie - gdzieśmy. Żał mi było brata, ale jemu chyba jeszcze bardziej żał było mnie. I odesłał mnie nazad - że mi się spać będzie chciało.

— A tobie nie będzie się chciało spać?

— Do szkoły nie idę - powiedział. To był jeszcze koniec wakacji.

— Ale krowy trzeba iść paść.

— To pójdziesz ze mną. Będziesz pasł, a ja będę spał.

I tak mnie prawie przekonał, ale nie całkiem, bo kiedy jeszcze trochę szliśmy, kiedy już byliśmy za Jamą, a tam z boku, o parędziesiąt kroków był cmentarz, choć go widać nie było, ale przez to nie przestał być, wtedy powiedziałem:

— A nie będziesz się bał? Taka ciemna noc.

— Mam tyrkacz...

Razem z moją pierwszą klasą rozpoczął brat szkołę muzyczną w Lignicy. Skończyły się cudowne drewniane czaczka. Gnałem krowy na Najgut sam.

Najwięcej kłopotów miałem z tą najmądrzejszą z krów, z tą durnowatą Styjaną. Wyczuwała nieubłaganie wszystkie moje szczenięce słabości i nie szła już na pastwisko tak prosto jak za brata czasów. Co trochę robiła skok w bok, to do Zinciukowej koniczyny, to do Słojkowej rzepy. Największą biedą było to, że Styjana zawsze chodziła w stadzie pierwsza i przy każdym skoku ciągnęła za sobą Krasulę i jałowkę, i byczki, i cieliczki. Nim zdążyłem wygnać z koniczyny ostatnie ogony, Styjana była już w rzepie. Najgorszy był ten nieszczęsny kawałek drogi. Dalej były już tylko spokładane ścierniska. A już z powrotem, z pastwiska było prawie dobrze, choć z dniami, kiedy po otawach przepaśliśmy Na Łąkach i dla odmiany wracaliśmy na Najgut, i tu trawy już żółkły. Wraz ze spasionymi trawami i boki Styjany były coraz bardziej wklęsłe. Wtedy kombinowała jak mogła. Raz przy Waranowych wierzbach skoczyła przez niewysokie, tylko ze samych żerdek ogrodzenie, do zielonej jeszcze saradeli. Oczywiście, wszystkie ogony za nią. Wygnać je stamtąd - nie było sposobu.

Teren po drugiej stronie ogrodzenia był niżej położony od drogi, a zatem i ogrodzenie od tamtej strony znacznie wyższe. Po długich zmaganiach przepędziłem Styjanę przez Palidrabczyn rów z dębami, zaś przez jej podwórze na drogę. Zaraz za mną do dworu przyszedł i Antek Waran:

- Teodor, róbcie co chcecie, bo ja przecie saladery dla waszych krów siał nie będę.
- Jak to, sąsiad?
- A, tak to! Pietrekowi wszystkie krowy przeskoczyły do mojej zagrody i zrobiły ruinę.
- Pietrek, jak to było?
- A co ja zrobię, tatu, z tą Styjaną? Jej nie upilnuje.
- Upilnuje, synu, upilnuje...

Tato ścisnął wargi. Już myślałem, choć nigdy mnie palcem nie tknął, że zloi mi skórę. Ale obeszło się, widocznie mój czas jeszcze nie nadszedł. Nadszedł zato czas na moje lekcje dla Styjany, pod ojca dyktando:

- Ja będę bił, a ty krzycz. Ile możesz, krzycz; „Styjan!”.
- Wziął tato bat z kąta stajni, zdjął szmygacz (batem pogania się tylko konie) i samym biczyskiem zaczął okładać Styjanę. Kiedy zaczęła już skakać na żłób, mój głos „Styjan, Styjan” stawał się coraz cichszy, coraz jękliwszy, aż odważyłem się powiedzieć, zupełnie cicho wykrztusić:

- Tatu, może jej już starczy?..
- Przyłożyć i tobie? Krzycz, głośno – ile możesz, krzycz: „Styjan”, „Styjan gu putiu!”.
- Styjan, gu putiu!...
- Głośniej!
- Styjan, gu putiu!!!...

Długo nie mogłem zasnąć. Było mi Styjany żal, jak nie wiem co... Ale lekcja okazała się skuteczna. Nazajutrz, kiedy gnałem krowy na Najgut, nie musiałem już nadrabiać serpentynami poza rowy. Wystarczyło moje dziecięce: „Styjan, gu putiu!” – i sprawa grała.

Ale Styjany długo mi było żal... I mamy mi było żal, bo ona Styjanę tak zawsze głaskała, bo Łysawy już dawno nie było, i ona jedna, jej Styjana z tamtej łączki na Wojennym ostała... Żal mi było Styjany, bo za wyjątkiem tego, że - głupia - bała się mojego „gu putiu”, była przecież taka mądra, najmądrzejsza z wszystkich krów jakie znałem.

Kiedyś, bodaj drugiego roku – lato było suche, a trawy żółkły w oczach – pognałem krowy w las. W cieniu sosen, na prościutkich alejach leśnych zieleniła się trawa. W czerwcu Styjana by jej nie tknęła, bo gdzie jej tam do trawy z Najgutu, ale teraz? Wyskubywała więc żywina co zieleńsze, po skrajach, popod malinnicze, a ja postępywałem z kroku na krok przed nią, rozczytując się w jakiejś książce. Leśny chłód pod spiekotą nieba był przyjemny szczególnie dla bosych stóp. Że co? Że byłem boso? A jaki bortak chodziłby latem obuty? Zimą buty nosi się przy najmniej ze szkarpetkami, więc są wygodne. A latem to tylko boleśnie ocierają skórę! Perun z butami! Nie – wtedy napewno nie przekląłem, nie myślałem przecież o żadnych butach, czytałem książkę. Napewno nie przekląłem, a żmija wzięła się na leśnej alejce tylko stąd, że akuratnie po jednej stronie zaczął się już młodnik i odsłoniło się spieczone niebo, a żmija takie lubi. Za uważyłem ją w momencie kiedy podnosiłem nogę do następnego kroku, by postawić ją właśnie tam, gdzie wielkie żmiisko wygrzewało się na słońcu. Widziałem jeszcze jak uniosła jeden koniec ciała, ten z głową. Jakimś nadludzkim odruchem okazałem się szybszy od niej. Wydawało mi się, że przebiegłem kawał lasu w jednej sekundzie. Oprzytomniałem aż na otwartym terenie, aż na Najgucie, pośrodku między lasem a rzeką. Za którą też był las. Tak, tu było najbezpieczniej - równiutko pośrodku, między jednym lasem a drugim. Nie wiedziałem co robić. Bydlęta zostały w lesie, a ja – przeokropnie przestraszony – nie odważyłem się już do niego wstąpić.

Przypomniało mi się, napewno się przypomniało, jak ze dwa lata przed tym żmija gnała za nami dobre sto metrów. To było koło Waranowego mostu. Właściwie to były tylko resztki mostu,

same, przegniłe już belki i kilka desek w poprzek. Pociężą nikt już z niego nie korzystał, jedynie przejść z trudem można było na drugi brzeg Szportawy. Obok mostu, po naszej stronie rzeki usypany był długi kopiec, tak jakby kawałek wału rzecznego. Ale to nie był wał rzeczny. Takich kopców było we wsi kilka. Jak nam przekazał Palidrab, dawni skrzetni gospodarze - Niemcy oczyszczając pola z perzu gromadzili go w takie właśnie kopce. W nich lubiły gnieździć się węże. W czas lęgu, a właściwie po nim, kiedy małe wężątko powychodziły już z jaj, biało było od skorup porozwlekanych przy takich kopcach. Palidrab mówił, że dawniej tak nie było, że gadzina nie gnieździła się w tych kopcach. Aż w tych latach powojennych, w tym chaosie, zaniedbaniu, ruinie, kiedy cała natura zmieniła się, zdziczała, powróciła do pierwotności, i węże odmieniły sobie siedziby.

Rzeczonego dnia znaleźliśmy się koło Waranowego mostu - ja, z Ładkiem i Dozkiem Morczakami. Uzbrojeni w długie kije postanowiliśmy zbadać kopiec-wężowisko. Wpychaliśmy je to tu, to tam, aż... zafalował gwałtownie długi czarny grzbiet i zaczął szybko pełzać w naszą stronę. Wzięliśmy nogi za pas, ale nie wiem jak by się skończyła nasza przygoda gdyby Dozek nie był starszy ode mnie o dwa, a od swego brata o trzy lata. Złapał nas za ręce i przy jego mocniejszych nogach zdołaliśmy utrzymywać kilkumetrową przewagę nad rozwściezioną matką żmijątek. Wrzeszczeliśmy przy tym jak nieboskie stworzenia. Strachu dodawało jeszcze to, że Morczakowa brama była przymknięta, rozumieliśmy, że nie będzie czasu na jej otwieranie. Skręcił więc Dozek, zawijając nami jak w karuzeli, obok płotu. To okazało się zbawienne. Na dość dużej trawie żmija nie była już tak zwinna jak na ubitej dróżce. Byliśmy uratowani...

I tamten dzień mi się przypomniał, napewno się przypomniał, ale nie powiem - żeby dodał mi otuchy. Siedziałem na trawie po turecku i spoglądałem na moje bose, powtóre uratowane stopy. Myślałem może o tym, że dobrze mówili tato: „Ubieraj buty. Kiedyś ludzie chodzili boso, bo butów nie mieli, ale ty masz, więc ubieraj”. Myślałem może o tym, że co by było, gdyby mnie tak

siekła czarna, żółtucha? Czy zdążyłbym dojść do domu? A może o tym myślałem - co będzie kiedy pojawię się w obejściu bez bydląt? Zacząłem przywoływać: „Na, Styjan, na, na, ciziu, na... Na, Styjan, naaa...” Ale Styjany widać nie było. Wiedziałem o tym dobrze, że ona o tym dobrze wie gdzie są Nowodworskie konicyny. Wiedziałem, że nie mając mojej opieki, napewno nie przegapi takiej okazji. I, co będzie, jeśli Nowodworaki zajmą krowy i przyjdą się tatowi opowiadać?!.. Gdyby mnie siekła żółtucha - miałbym przynajmniej wytłumaczenie. Ale nie siekła, nie zdążyła - więc o tłumaczeniu się mowy nie ma... Spoglądałem, napewno spoglądałem na Słojków dąb, od którego siedziałem, to leżałem, to znów siedziałem kilkadziesiąt metrów. Pod tym dębem - gdzie tam dębem, dębiskiem, bo żeby go obstać trzeba nas było pięcioro z wyciągniętymi rękoma, - pod tym przeogromnym dębem też był kopiec. Ale żmij w nim nie było, napewno nie było. Ten kopiec wyglądał zupełnie inaczej, właściwie nawet kopcem nazwać go trudno. Miał ze dwadzieścia kroków długości, z dziesięć szerokości i na mój wzrost wysokości, górą płaski, a więc nie był wcale kopcowaty, jedynie brzegi miał takie kopcowato pochyłe. Kto, kiedy i po co go usypał - nie wiedział nikt. Może Palidrab i wiedział, ale on z nami krów nie pasł, nie miał na Najgucie swego kawałka, nie było więc okazji by go o to zapytać. Powiedziałem, zapytałem - kto, kiedy i po co usypał kopiec. Właściwie na jedno z tych pytań można chyba odpowiedzieć, to znaczy - odpowiedzieć dzisiaj. Usypano go bodaj wtedy, kiedy posadzono dębu, bo kopiec z dębem, czy też - dąb z kopcem wydawały się być nierozerwalne. Dąb puszczał swoje korzenie na skraju pochyłości kopca, dokładnie na środku w stosunku do jego długości, a swoimi potężnymi konarami w całości go pokrywał. Jego korona była niemal tak szeroka, jak był wysoki. Aż dziw brał kiedy się na niego patrzyło. Jak mógł tak równomiernie rozłożyć konary, a co dziwniejsze - równomiernie na trzy strony, ponad kopcem. Czwartą stronę, od lasu, miał wyraźnie węższą. Może właśnie las nie dał mu w tamtą stronę rosnąć, choć... no właśnie dąb był starszy od sąsiadniego lasu co najmniej ze cztery razy.

Mówię i mówię o dębie, a wtedy napewno o nim nie myślałem. Główę zajmowało raczej to - czy w Słojkowym Kopcu są żmije, choć przecież dobrze wiedziałem że żmij tam nie ma. Ale wtedy? Wtedy mogły być, bo wokół mnie, na całym Najgucie, kiedy tylko przymknąłem oczy, było pełno żmij. Otworzyłem oczy - nie ma, przymknąłem - są, pełno ich. Słyszałem nawet jak syczą. Strach mnie zmęczył, zmorzył tak - że usnąłem. Spałem dobrych kilka godzin, bo kiedy się obudziłem, słońce było już za mostem, a cień Słojkowego dębu przechylił się na wschodnią stronę. A obudziło mnie równomierne, tępce: tup-tup-tup, tup-tup-tup. Kiedy otworzyłem oczy, zobaczyłem na drodze całe moje stado. Na przedzie - oczywiście Styjana, za nią Krasula i tak dalej, jedno za drugim, do najmniejszego cielęcia, zgodnie z hierarchią. Styjana szła dostojuśnie, wyokrąglona, jakby cielna, ani chybi - za przyczyną Nowodworskiej koniczyny. Szła prosto, nie oglądając się, zdążała, wiodła stado do obejścia. Mądra, najmądrzejsza z całego krowiego rodu - Styjana.

Ojejku, jak mama płakali, kiedy tato odprowadzili Styjanę na spód. Ale to było dużo, dużo później, o wiele lat później. I nie ma co się wyrywać, bo jeszcze mi się przypomniało jedno pasienie na Najgucie. Ale całkiem inne, bo w niedzielę.

W niedziele zawsze paśli tato, jak wszyscy gospodarze, bo taki już był zwyczaj. Dawali nam odpocząć od krów, a sobie od roboty. A tamtej niedzieli tato jakoś gdzieś pojechali, może do ciotki Sandry, może na Pogorzeliska, już mi z pamięci wyszło, bo to już lata. I ja pognałem na Najgut krowy. I wygnali tam jeszcze sąsiad Bania i Waran, i Poracz, i Słojko. I Zinciuk był. Tak, pamiętam te jego ogromne czarne brwi, których się zawsze bałem. Ale wtedy akuratnie zaczęły mi być miłe, bo on nic nie mówił, tak zresztą jak zawsze. To znaczy, mówić umiał, tylko nie mówił. Zato oni, ci reszta, oprócz jeszcze Słojki, strasznie się wtedy rozpaplali. Zaczęli se ze mnie wyszkyrki stroić, nie wiem po co i za co. A to, żem taki kurdupel, że mnie Cygany zgubiły, żem nawet nie Rusin, że mnie tato z Białej, do której kaczki srały, wyłowił. I ta Biała najbardziej mnie znerwowała. A wiedział o niej Bania, bo on był

od Tarnowa, że ona od Rusinów do Dunajca płynęła. A ja ją kochałem, bo mi ją tato nawet narysował, taką mapę zrobił. Żeby mu lepiej było opowiadać. I ja bardzo kochałem tą mapę i cały na niej świat. Do Białej nasza Biłcarka pod Florynką wpływała. A tam dalej, nad Białą Brunaria leżała, a dalej Śninycia, a z boku Polany i Berest, a jeszcze bardziej z boku, za wysoką Czerszłą, na południe od naszej Biłcarewej – Kamiana. A na zachód Bogusza i Ruska Krilowa. Tą mapę długo miałem, aż się ołówek zatarł, aż się papier starł. Ale pamiętam. I wtedy, tamtej niedzieli wszystko na niej widziałem, choć jej nie miałem przy sobie. I wszystko na niej kochałem, góry, doliny, rzeki i potoki, cały mój świat. I nie musieli mi do niego tak brzydko włazić. Wybaczył bym im i kurdupla i Cyganów, ale to mnie zabolało. I gdy mi jeszcze nie dawali spokoju, powiedziałem:

– A, mówcie mi, co chcecie, tylko mi Lachu nie powiedzcie.

Ucichło. Ucichło tak, zdało mi się, że słyszę jak Leniwka płynie, choć jakie tam jej płynięcie.

Pierwszy wstał Poracz. Rozkraczył nadę mną długie, chude nogi (dzisiaj mi Don Kichota przypomina) i wycedził:

– Jak ci psypierdole, ty rusińskie szczenię...

Wierzcie, bardzo się wtedy bałem. Skuliłem się doprawdy jak szczenię, wtuliłem głowę w ramiona i czekałem.

Ale nie psypierdolił. Na moje i swoje szczęście. Bo choć był chudy jak Don Kichot, takiego kurdupla, takie szczenię, szorstką chłopską ręką byłby zabił.

To prawda, że słońce wysoko już było i że czas już był zganiać statek do drogi. Dość – że wstali wszyscy. Jeszcze Antek Waran – pamiętam że on, bo to mnie strasznie przestraszyło – dopowiedział:

– Dowie się pan Łakomski, jak cię ojciec wychowuje.

Czy można było znaleźć straszniesze zastraszenie niż panem Łakomskim? Kto z uczniów nie znał jego bambusa? Powiedziałem – kto z uczniów. I źle powiedziałem, znaczy się – niedokładnie. Wszyscy znali bambus Łakomskiego, ale nie wszyscy na swoim tyłku doświadczyli. Do tego bambusa najbardziej nadawał się

tyłek Otusia, albo, jak to recytował na codziennym przedlekcyjnym apelu sam pan Łakomski – Otto Grubla. W dalszej kolejności były tyłki wszystkich Łemków, niezależnie od tego – jakie głowy nad sobą nosiły. Ale o tym szeroko dopowiem później, bo dopiero od piątej klasy mnie uczył i doświadczał pan Łakomski. Teraz tylko zato zarwałem temat, żebyście wiedzieli że Waranowa rekomendacja, akuratnie dla pana Łakomskiego, nie była dla mnie obojętna. Czekałem dnia po niedzieli – jak sądnego dnia. Ale na razie była jeszcze niedziela. A wieczorem tej niedzieli przyszła do nas nonaszka Maryna Orestowa, znaczy się – nonaszkowa Orestowa żona, a moja nonaszka. I tylko próg przestąpiła, powiedziała, jakoś tak:

– Ałes im, Petruś powił, tak jes im powił, any by staryj toho ne wymyszlił.

A potem, jakoś zaraz za nonaszką Maryną, przyszedł ujko Władymir (dowiedzieli się o zdarzeniu napewno od Słojki albo Zinciuka). Nie pamiętam co mówił, ale to dobrze pamiętam – że pogłaskał mnie po głowie. A pogłaskanie ujka Władymira to nie było byle co. Bo ujko Władymir – to był ujko Władymir. Nikt takiego miru w Trzmielu nie miał. Tam, gdzie mówił ujko Władymir – tam było cicho.

Wizyty nonaszki Maryny i ujka Władymira sprawiły, że uniknąłem burzy ze strony taty. Bo on mnie wcale tak nie szpuntował przeciwko bliźniemu narodowi, jak to się zdawało Waranowi. I choćby w duchu był dumny ze mnie, bo zawsze był, choćby śmiał się w kułak, napewno powiedziałby mi coś do słuchu. Coś tam powiedział, że niby oni, było – nie było, gospodarze, a ja błazen (znaczy dziecię, pędzak taki) jeszcze, ale to nie było do słuchu. Ta rzadka pobłaźliwość taty wcale nie upewniła mnie co do mojej jutrzejszej, może pojutrzejszej pozycji u pana Łakomskiego. Tylko o niej myślałem, cały czas stał mi przed oczyma przyszły poranny apel. Rozważyłem, nie byłem pewny, czy zostanę wywołany przed, czy za Otto Grublem, – bo on miał stałą, utwierdzoną pozycję u pana Łakomskiego (znów zarwałem temat, ale jego, ho-ho, postarczyłoby na długo). Pan Łakomski wprost

zachwycał się Otusiowym podwójnym „t” w dorosłym brzmieniu. Było mi zawsze trochę żal Otusia. Co do innych, jeśli im czas od czasu przyszło błogosławienie odczuwać jak lepi się do tyłka Łakomskiego bambus, najczęściej było się komu za nimi ująć, wyklucić. Za Otusem nie ujął się nikt, nigdy. Nie wiem dokładnie, bo Otuś był w starszej klasie i mieszkał gdzieś tam pod Szkłarami Górnymi, nie po drodze, - jaki on miał dom. Jakiś miał, ale tylko w sensie dachu nad głową. Opiekowała się nim babcia, ale – zdaje się – nie była jego rodzoną babcią. On się niby jakoś gdzieś zgubił, czy brakło mu rodziców – przebłyskują mi opowieści, ale to już lata – dość, że nie było się komu za nim ująć. Więc jał się go pan Łakomski. Prawda, Otuś to był drań. Łakomski go łoił, a ten mu zajedno coś wystrugał, jak by mu nie chciał pozostać dłużny. To mu jesiennych liści nasypał do warsztatu, pomiędzy narzędzia, pomiędzy gwoździe, to nasrał w pięknym wychodku na deskę, zamiast tam – gdzie srać należy. Pamiętam, jak mu raz Łakomski za to sranie naciągnął gacie i bił bez opamiętania, a Otuś wrzeszczał:

– Nie trafiłem, panie kierowniku, nie trafiłem.

Czekałem na apel w poniedziałek, ale nie wywołano mnie przed idealnie ustawiony dwuszereg, z bucikami co do centymetra na każdej linii. Rozeszliśmy się do swoich klas. Nie wiem już, bo to już lata, czy była to pierwsza lekcja, dość że to był polski. I pani Łakomska, zamiast rysować kolorowymi kredkami krasnoludki na tablicy, zaczęła opowiadać piękną legendę o Lechu, Czechu i Rusie. Mówiła długo, przedługo, aż przyszła ku temu – że Lach, choć tak nazywano Polaków na wschodzie, tam gdzie jest teraz bratni Związek Radziecki, to nie jest nic obraźliwego (to znaczy słowo Lach, nie Związek Radziecki). Nie patrzyła na mnie, ale czułem że patrzyła. I wiedziałem, że Antek Waran był jednak wczoraj u Łakomskich.

Остатня година

Драма в єдному акті

(Порожня лемківська ху́жа. Посередині, при креслі клячат МАТИ і молит ся пілголосно. На дворі чути гармідер.)

Мати: Отче наш, іже єси на небесіх, да святится імя Твоє, да приідет царствіє Твоє, да буде воля Твоя, яко на небеси і на земли. Хліб наш насущний даждь нам днес і остави нам долги наша, якоже і мы оставляєм должником нашым, і не введи нас во іскрушеніє, но ізбави нас от лукаваго.

(Втерат запаском очи і молит ся дальше)

Богородице Діво...

(До ху́жи влітує МІЛЬКА)

Мілька: Бабо, ходте уж!

Мати: ...обрадуванная Мариє...

Мілька: Бабо, чуєте?

Мати: (не підносячи головы) Не видиш, же ся молю?

Мілька: Виджу, бабо, але уж ціле село готове до дороги. Лем на вас ждуть.

Мати: Най ждуть. Повідкаж ім, же ищи не скінчилам ся молити. Як скінчу, то сама приду. А тепер лиш мене саму.

Мілька: Коли...

Мати: (вдаряючи руком о сідження кресла) Не чула єс што єм бесідувала?

Мілька: Чулам, чулам... (Виходить)

Мати: Што за гіла дівка... Богородице Діво, радуся, обрадованная Мариє, Господ з Тобою, благословенна Ты

в женах і благословен Плод чрева Твоєго, яко ро-
дила єси Христа Спаса, Ізбавителя душам нашым.

(зас втерат запаском очы)

Ангеле Божий...

(До хылжы влітуе МІЛЬКА)

Мілька: Пробачте, бабо, уж сте скінчыли?

Мати... ...хоронителю мій...

Мілька: Бабо... Лем на вас вшыткы ждут...

Мати: Глуха єс?

Мілька: коли воякы уж сут злы. Хотят іхати.

Мати: Можут ишы кус ждати. А ты міст мене поганяти,
ліпше сама быс ся помолила, бо ани не знаме де нас
вывозят.

Мілька: Я уж ся помолила. А по друге то і так нич не помо-
же. Хоцбы сте ся молили до заране.

Мати: Не буд така мудра, добрі? Ліпше клякай ту зараз і
моль ся разом зо мном.

Мілька: Буду на тото мала час в дорозі.

Мати: Та хоц мі тепер не заваджай, добрі?

Мілька: (ідуучы в сторону двери) Добрі, добрі... (Виходит)

Мати: I повідж тым, што тя ту прислали, же ся уж никде
не съпішыт. За стара єм на тото! (по хвили) На чым
то я скінчыла? Ага!... Хоронителю мій, Ты все при
мі стій. Рано, в ден і в ночы буд мі все до помочы.
Слава Отцу і Сыну і Святому Духу і ныні і присно, і
во вікы віков. Амін.

(Мати помаленькы стає. Аж тепер видно, же єст боса)

I де ту ся спішыти? Недост, же выганяют человека
з рідного села, то ишы діганяют як пса. I за што? За
якы гріхы? Што за часы пришли... пережыл человек
єдну війну, другу і уж ся здавало, же буде спокій і
буде ся жыло по божому - пришло таке нещестя.
Але жебы так без ничего люди выганяти? Преця

навет в сорок пятым і шестым році так барз не примишали, жебы іхати до Росії, а в сорок семым уж вшыткы мають выїзджати. І жебы хоць чловек знал за што? Люде повідають, за то, же в перуны, на Бойківщині, украінськы партизанты забили якогось польского генерала. І лем заті выганяют ціле село? Аж ся вірити не хоче. Чыста дурниця. А што мене, просту Лемкыню, обходит єден ци тіж другій. А най ся бывают, бортакы. Лем чого мы зато маме трепіти? І ани не повідят на як долго нас выганяют. „*Macie pieć godzin na spakowanie całego dobytku i o dziesiątej wszyscy opuścić wieś*”. Бесідую планно по польски, часами то навет калічу, але тых слів навчылам ся на памят і не забуду іх до кінця жыття. Пят годин на позберања ся в дорогу. Што през тот час мож за брати? Найліпше тым, што нич не имеют, але газдо ве? Худобу і тото што в хыжы можно якоси помістити. А што з хыжом, польом, луком, лісом? Преця іх не забере ся на фуру. Не помістят ся. Іх треба ли шыгти. Так як серце. Як то добрі, же мій Лешко не дожыл тых часів. Він бы того не пережыл. А я мушу... Мушу? Нич не мушу! Не зробила ём никому ничего злого, жебы тепер терпіти. А як ём винна, то най мене тепер судят, а не выганяют з гір. Не было суду, неє провини. І зато не думам ся одталь ступити. Ани на крок. (сідат на креслі і імат ся міцно руками ла спід) Най мя выносят. Хоцьбы на руках. Сама ся не ступлю.

(Входить заплакана АННА. Єст уж готова до дороги)

- Анна: Ходте уж, мамо, бо зараз нас вывозят.
Мати: Мене не вывезут. Хыбалъ же силом. Я остаю дома.
Анна: Бале, мамо, што вы бесідуєте?! Преця то мус. Вывозят ціле село. Вшыткых. Не лишают ани єдного чловека.

- Мати: То єдного мудут мусіти лишыти. Мене.
- Анна: Хцете спротивляти ся властям? Сами єдны? Запрут вас до криміналу, будут судити...
- Мати: О, тото-то... Акуратні, о суд мі ся розходит. Най мя судят. Хоц буду знала за што мя выганяют з Лемковини.
- Анна: Бесідуют, же за якисого польського генерала, Сьверчынського ці Сьверчевскога... Якоси так... Забили го українськи партизанты.
- Мати: То най іх імают, а не выселяють ціле село. Преця в нас неє партизантів.
- Анна: Коли они выселяют тіж інчы села...
- Мати: Хыбалъ уж цілком зглупіли.
- Анна: Коли то правда.
- Мати: А може ты мене циганиш і хочеш, жебым іхала з вами, што? Ани мі тово не в голові. Не поіхалам до Росії, то не хырую іхати деси в перуны на другій конец Польщы.
- Анна: Вывезут вас силом, мамо. Під гверами.
- Мати: Най роблят што хотят. Я ся не бою. І вы, як бы сте ся поставили, то напевно бы нас одталь не рушыли. Навет силом.
- Анна: Вы, мамо, пробачте, думате як дітина. Кому хочете ся противити? Вояком? Шолтыс бесідувал, же ліпше робити што кажут, бо інакше може быти біда. Для цілого села.
- Мати: Бале, шолтыс все ся шыткого боял. Глупо мі о tym бесідувати, бо то мій кум і нонашко Петра, але што правда то правда.
- Анна: Лиште уж кума, мамо, і зберайте ся в дорогу, бо як воякы будут вас до того примушати, то може дійти, не дай Боже, до даякого нещестя. Чула ём, же они літают по хыжах як встеклы і гверами выганяют тых, котры не хотят іхати.

- Мати: Та най і мене гверами выженут. Інакше ся одталь не ступлю. Ани на палец.
- Анна: Ой, мамо, не глядайре ишы векшой біды, як тота, котра на нас пришла. Сідайте на віз, покля не єст за пізно. Митро зрыхтувал вам выгодне сіджыння. Яко-си доідете до стаціі в Горлицях.
- Мати: Бесідувала ём ти уж, же я остаю дома.
- Анна: Мамо, я ишы рал вас прошу, не операйте ся. То і так нич не поможе. Выженут вас силом і по што вам тово.
- Мати: А тепер то як выганяют? Може по доброті? Ани до Росії так не выганяли, як на тото перунській захід.
- Анна: То правда, же в сорок пятым і шестым до Росії іхал лем тот хто хтіл, а тепер мусят вшыткы.
- Мати: І до Росії примушали, але не так. По якого чорта ім нашы газдівкы? Хто на них буде газдувал? Полякы? Преця они не стримают в горах ани рока.
- Анна: Стримают, стримают. Власти напевно ім в тым помогут. Не так як нам. Мам лем тиху надію, же колиси будеме могли вернути ся в горы.
- Мати: По мойому, як ся не вийде, то ся не буде мусіло вертати.
- Анна: А вы зас свое, мамо. Вы направду хотите не послухати власти і остати в горах?
- Мати: Ні, для съміху. Повіlam ти раз, же не поіду, то не поіду. І веце не буду того повтряла. А тепер принес мі дашто пити, бо мі засхло в горлі.
- Анна: Кус буде з тым біда, бы вшыткы горці сут уж на возі...
- Мати: То воз горня і принес мі воды. Лем студеной. Найліпше з потічка.
- Анна: А може вы сами підете ся напити воды з потічка. При нагоді будете видіти што ся діє на сьвіті...
- Мати: Казалам ти принести выды! Хыбаль можу тя о тото просити на стары рокы?!

Анна: Ой, мамо, преці добрі знате, же так. Як можете ишы ся зъвідувати?

Мати: Но то чого ишы стойш?

Анна: Иду, уж иду...

(Іде в сторону двері)

Мати: Ждий-ле!

Анна: (затримуючи ся) Е...

Мати: Повідж Митрови, жебы принюс назад мої річы, передовшыткым перину і заголовок, а тіж тот малий стіл, што має єдну коротшу ногу. Ты зас лиш мі да-якій горнець, жебы мала в чым варити собі істи.

Анна: Бале, мамо...

Мати: Не чула ес што єм бесідувала?!

Анна: Чулам, мамо, чулам...

Мати: То зроб вшытко, о што єм тя просила.

(Анна з недовіряньем крутить головом і виходить)

Мати: Так то уж єст з дітми. Як малы, то не хотят слухати, а як уж ся зостаріют, то сут ишы гірши. А преця чловек ціле жыття ся старат, жебы были порядными людми. А гнеска, смотте – ани неє кому принести горнятко воды. Мій Боже, жебы жыл Петро, та на певно бы мі услугувал. То был добрий сын. Слухня-чий. А так, тепер лежыт деси під Прагом, де го Німці забили той війны. Тяжко мене жыття досвід-чыло, ой тяжко. В час першой війны пропал в Талергофі мій муж Лешко а на другій сын Петро. А што нас жде далъше? Бог ёден знає...

(До хыжы входит МИТРО, муж Анны)

Митро: Ци то правда, мамо, же не хотите выїзджати з гір?

Мати: Правда, Митре, правда. Але чого ес ту пришол з по-рожніма руками? Де моя перина і заголовок? Ци Анна не бесідувала ти, же маш іх принести?

- Митро: Бесідувала, лем не хтіл єм ій вірити, воліл єм ся сам вас зъвідати, ци то правда.
- Мати: Уж єм ти пред хвильом бесідувала, же то правда! Чого ищы стоіш? Зараз мі принес токо, о што єм просила. Лем скоро, бо ищы, не дай Боже, выженут вас з цілым майном, а я остану без перини і заголовка. А знаш добрі, же мі в ночы студено, хоц сплю на пецу. Но, Митрусь, идій по перину.
- Митро: Коли, мамо, так не вільно. За годину выбераме ся в дорогу. Преця знате, што зарядили польськы власти.
- Мати: Но то што, же урядили. Я не забила ниякого генерала, лем штонайвыжше даяку куру, і не думам выїзджати з гір.
- Митро: Преця нихто з нас того не зробил...
- Мати: То чого даєте ся выганяти? Уж бесідувалам Анні, же як бы ціле село, але так направду ціле: православны і грекокатолики, вшытки повіли – ні!, то напевно бы нас не выгнали. Хыбалъ же силом, але втowды то уж буде што інчого. А так – якысій офіцер прочтал приказ власти і вшытки покірно, як уці, по зберали ся в дорогу.
- Митро: А што мали сме зробити? Ставати до битки з вояками? Чым? Голыми руками? Приказ, то приказ і треба го решпектувати, бо інакше може быти з нами планно.
- Мати: То значыт, же хочеш мене лишыти саму? А я думала, же мам доброго зятя. Але ідте, вшытки ідте, але як будете хотіти ся вернути, то я вас до хжы не прийму. Двері запру на скобель і не пущу. Як бы жыл Петро, та він бы напевно мене не лишыл.
- Митро: Послухал бы власти так само, як мы. А може ищы барже, бо преця він был в іх партизантці... Мамо, не операйте ся уж веце, прошу вас.

- Мати: Роб што хочеш. Я остаю гев и перше гмру, як дам ся одталь выгнати.
- Митро: Але што за думка вас нашла, жебы підняти таку постанову. Ціле село готове до дороги, ціле майно уж на возах, худоба на мотузах, вшытки люде уж ся погодили з переселінцем, лем вы єдна повідате, же не поїдете. Запрут вас за того в криміналі, якнич.
- Мати: Не так скоро, мій затю. Помаленькы. Найперше мусят мене забрати з того місця, а то не буде таке легкы. призрий ся, як ся міцно тримам кресла. (стискат руками спід кресла) О, посмот!
- Митро: Як будуть хтіти, то винесут вас разом з тым креслом, а як буде треба, то занесут вас аж до гарешту.
- Мати: Якій злий дух в вас вступил, же хочете одталь виїзджати. Чом нихто не повіст: Ни, я остану!
- Митро: Коли мы направду не хочеме виїзджати з гір. Але што мame робити, коли нас до того примушають?
- Мати: Не іхати! А вы што? Як кажут, так робите. Навет мій брат Асафат, котрий уж двараз был в Росії: в сороковим і сорок п'ятим році, і двараз з ней втікал, бо, як сам повідал, його місце єст ту – на Лемковині, тепер позберал ціле своє майно до єдного пачісного міха, бо веце ся през пятдесят пят років жытя не доробил, і тіж дає ся выгнати.
- Митро: Бо тіж мусит. Так як мы, як ціле наше село, як ціла Лемковина.
- Мати: Не вірю, жебы вшыткых наших люди мали выгнати з Карпат.
- Митро: Коли то правда, мамо. Шолтис так бесідувал, а вы сами знате, же він все был близко урядів.
- Мати: І нанич му ся того здало, бо його тіж выганяют.
(Входить АННА з горнятком, а за ньом АСАФАТ – молодший брат Матери.)
- Анна: Принеслам вам воды, мамо. (Дає Матери воду)

- Мати: В кінци. (П'є воду)
- Анна: Пробачте, же так долго мусіли сте ждати, але не моглам найти горняте.
- Мати: (кладучы горня на підлозі) А де горнец?
- Анна: Но... на фурі.
- Мати: На фурі... А просилам тя, жебыс мі го принесла!
- Чого не слухаш матери?
- Асафат: Бо я ій не казал, Марино. Пробач.
- Мати: Ты? А што ты маш до бесіды?
- Асафат: Я твій брат і не хочу, жебы ти ся стала даяка кривда. Барз жлі робиш, же спротивляш ся тій власти. Не буде з того нич доброго. Будеш виділа.
- Мати: Послухай, Асафат! Хоц ты мій брат, то ты мене мусиш слухати, бо я од тебе старша.
- Асафат: Лем пят років.
- Мати: Але старша. І барз ти дякую, же так ся п мене трапиши, але я добрі знам, што роблю. І ани ты, ани Анна, ани Митро не мате права примушати мене до вýїзду.
- Асафат: Коли нихто тя до нього не примушат. Очывидні, окрем власти, але они вшыткых примушают. По мойому неє што ся чеперити, Марино, лем робити што кажут. То сут большевікы, а они не жартуют. Я іх знам, Марино. Они не даруют никому, хто буде ся ім противил. Найліпше буде, як вшыткы выйдеме з хыжы, станеме на дорозі і будеме ждати, аж нам кажут іхати. А спротив нич ту не поможе, мало, годен ишы погрішыти наше жытя на чужыні.
- Анна: Мамо, послухайте уйка. Він лем хоче, жебы не стало ся вам нич злого.
- Митро: Ліпше ся не спротивляти і робити што нам кажут. Преця не лишаме горы на все. За рік, найдальше за два, напевно позволят нам ся вернути.
- Мати: Позволят, або і ні. Я не думам того практикувати. Не дам ся вывезти і конец!

(Входить МІЛЬКА)

Мілька: Двох польських вояків і шолтис іде до нашої ху-
жы!

Асафат: Но, Марин, час на нас і на тебе. Тепер уж не мож
весь ся операти. Збераме ся в далеку дорогу.

Мати: Кілко раз буди ти бесідували, же я нікде не виїз-
джам! А вояків ся не бою. Уж єм до них привыкла.
За моїй памяти в нашим селі били Руски, Ав-
стрийці, Мадяре, Німці, Поляки, ріжни пертизан-
ти, з яких єден, Поляк, неякій Тадеуш перезиму-
вал ціліцьку зиму, бо був ранений в груди, коли
разом з нашим Петром били ся з Німцями в рускій
партизантці.

Асафат: Трималас в ху́жы партзанта? І певно ішы комуні-
сту?

Мати: Ні, человека.

(До ху́жы входить польський ВОЯК в ранзі капраля, з гве-
ром на рамени.)

Вояк: A wy co jeszcze czekacie? W tej chwili wynocha z tej
rudery na drogę i czekać na sygnał do wyjazdu.

Асафат: Е, пане, уж выходиме.

(Іде в сторону двері, за ним Митро, Мілька і Анна.)

Вояк: (до Матері) A wy babciu, co tak siedzicie jak kwoka
na jajkach? A może nie możecie chodzić? Jeśli tak, to
zaraz was wyniesiemy. (до Асафата і Митра) Zanieście
ją do wozu.

Мати: Не треба, пане вояку. Я, дякувати Богу, ходжу на
своїх ногах.

Вояк: No to na co jeszcze czekacie? Wychodźcie na dwór.

Мати: Не вийду...

Вояк: Nie? A to dlaczego?

Мати: Бо ани не ху́рую дагде іхати! Ани гнєска, ани за-
ран, ани позарани. Никда!

- Вояк: Co takiego? Жарты собі ze mnie stroicie czy co? W tej chwili wyłazić z chałupy, bo jak nie, to gorzko tego pożalujecie.
- Мати: Не страште мя, пане вояк, бо раз – же на пасує, бо-м дуже старша од вас, а по друге – я ся не бою.
- Вояк: (до Шолтиса) Sołtysie, co to ma znaczyć & przed chwilą mówiliście, że na dziesiątą cała wieś będzie gotowa do drogi.
- Шолтис: Каждий знал годину выїзду. Сам єм вчера вечером ходил по хыжах і казал єм ся зберати на гнеска рано в дорогу.
- Вояк: I co z tego, że chodziliście, skoro mają miejsce takie sytuacje. Teraz wasza glowa, jak zmusić tę babę do wyjazdu, bo jak my jej w tym pomozemy, to może już nie być w stanie wyjechać stąd o własnych siłach.
- Анна: Мамо, не спротивляйте ся уж дужше, прошу вас.
- Мати: я уж свое повіла і не думам зміняти моїй волі!
- Вояк: (до Шолтиса) Na co jeszcze czekacie? Zróbcie coś z tą babą. Macie na to pięć minut!
- Шолтис: Пробачте, пане вояк, але я вам не годен помочы. I не зато, же не хочу, лем зато, же не дам рады. Як кума Марина повідят, же „ні”, то дармо єй нагваряти, жебы потім повіна „є”. Знам я о tym сам добре, бо уж двадцет років єй прошу, жебы мі одступила tot кавалец землі, што коло мого ся находит, а она все бесідує ні і ні. Така завзята. А преця він і ї нанич, бо раз, же далеко од єй ґрунтів, а по друге...
- Вояк: (перерыват му) A co wy mi tu pieprzycie o jakichś kawałkach ziemi, sołtysie. Lepiej namówcie tę babę do wyjazdu, bo jak się zdenerwuję, to nie ręczę za siebie.
- Шолтис: Бесідувал єм уж, же не дам рады.
- Вояк: Co to znaczy „nie dam rady”? Buntujecie się? Dobrze, wobec tego porozmawiamy inaczej!
- (Знимат з рамена гвер, цофат ся пару кроків і мірят ним в переселенців)

- Вояк: Рęce na kark i wychodzić!
(Вшыткы окрем Матери ідуть в сторону двері.)
- Вояк: (до Матери) A wy na co jeszcze czekacie?
(Стрілять коло Матери. Тота не рушат ся з місця.)
- Мати: Ого, не трафили сте...
- Вояк: Bo nie chciałem, ale nie wyprowadzaj mnie babo z równowagi, bo następny strzał będzie już celny.
- Анна: (плачуучы) Мамо, не операйте ся, прошу вас!
- Вояк: (до Асафата) Wynieście ją razem z tym cholernym krzesłem! Ale już!
- Мати: Най вас Пан Біг стереже, жебы сте го послухали.
Най мя застрілит, кед такій мудрий.
- Вояк: Sama tego chciałaś.
- Анна: (клячаучы перед Вояком) Hi, пане! Лем не стріляйте. Наши мама сами выйдут з хыжы.
- Мати: А власні, же не выйду. I не клячай перед ним, бо того не вартат.
(Обернат ся плечами до Вояка. До хыжы входит ОФІЦЕР в ранзі капітана.)
- Офіцер: Co się tu dzieje? Co to za strzelanina, kapralu?
- Вояк: (стаюучи на бачніст) Obywatelu kapitanie, meldują, że to ja strzelałem.
- Офіцер: Wy? A to dlaczego?
- Вояк: Bo ta baba, to znaczy obywatelka, nie chce dać się wysiedlić.
- Офіцер: I dlaczego strzelaliście?
- Вояк: Tak jest, obywatelu poruczniku. Ale w bok, żeby ją nastraszyć.
- Офіцер: Czy wyście zgłupieli, kapralu?! Jeszcze dzisiaj staniecie za to do raportu. A na razie odmaszerować i czekać przed chatą.
- Вояк: Tak jest, obywatelu poruczniku

(Выходит)

- Офіцер: (до Матери) Dzień dobry, pani Mario.
- Мати: Дзенъ... Добрий ден... Одкаль вы пане знате мое мено?
- Офіцер: (підходячы до матери) Pani mnie nie poznaje?
- Мати: Hi, пане офіцере.
- Офіцер: (знимаючы шапку) A teraz?
- Мати: О пречиста Діво, преця то пан Тадеуш. Што вы ту пане робите?
- Офіцер: Jestem tu służbowo. A ponieważ kwateruję niedaleko, więc skorzystałem z okazji żeby panią odwiedzić i jeszcze raz podziękować za opiekę w czasie wojny. Gdyby nie pani i Piotr nie wiem czy dzisiaj byłbym tutaj.
- Мати: Ой, як то добрі пане, же сте до нас зашли, то нам поможете, бо нам ся кривда діє!
- Офіцер: Tak? A сóž się stało?
- Мати: Власти хотят нас выселити. Ціле село! О десятій годині мame зберати ся в дорогу.
- Офіцер: No cóż, to przykre...
- Мати: Але вы нам поможете, пане Тадеушу, правда?
- Офіцер: Niestety, pani Mario, ale nie mogę. To jest decyzja Warszawy, a ja nie jestem władny jej zmienić.
- Мати: То значыт же мame лишыти горы?
- Офіцер: Tak. I jedno wam radzę: nie stawiajcie oporu bo możecie mieć kłopoty.
- Мати: I то вы пане, бесідуєте? Вы, котры сте мали оказию жыти в нас тілько часу?
- Офіцер: Pani Mario, ja do końca życia będę pani wdzięczny, za okazaną mi w czasie wojny opiekę, ale fakt ten nie ma najmniejszego znaczenia. Proszę zrozumieć, że jest to decyzja najwyższych władz tego kraju i tylko one mogą ją zmienić. Na dzień dzisiejszy brzmi ona jasno i jednoznacznie: w celu odcięcia zaplecza dla UPA, należy z południowo-wschodniej Polski wysiedlić całą

ludność pochodzenia ukraińskiego, w tym także Łemków. Wyjątek stanowią małżeństwa mieszane, aktywiści PPR i pracownicy milicji. A ponieważ zarówno pani, jak i nikt z tu obecnych, nie spełnia żadnego z tych wyjątków, więc musicie opuścić Karpaty. A teraz radzę udać się na miejsce zbiórki i czekać na znak do wyjazdu. (позерат на зыгарок) Za czterdzieści pięć minut ruszacie.

(Вшыткы окрем матери выходят)

Офіцер: А пані, пані Mario?

Мати: Я остаю дома.

Офіцер: Пані Mario, ja rozumiem, że jest pani trudno pogodzić się z tym, co was spotkało, ale proszę przyjąć do wiadomości, że jest taka potrzeba. W walce z partyzantką władze każdego kraju często są zmuszone, do podejmowania tak bolesnych decyzji. Pani doskonale pamięta, jak zachowywali się Niemcy w czasie ostatniej wojny.

Мати: То був ворог.

Офіцер: Tak, ale metody walki z partyzantką są wszędzie takie same.

Мати: А де ви ту, пане, мате партизантку? Оstatnim partizantom, kotrого єм виділа, булисте ви, пане. I то ищи за Німца.

Офіцер: Coś mi się zdaje, że pani kłamie. Przecież w czasie rajdu na Łemkownię w czterdziestym piątym UPA zawitało także do waszej wioski. Urząd Bezpieczeństwa ustalił, którzy gospodarze zaopatrywali ją w jedzenie i paszę dla koni. Mogę pani ich wymienić.

Мати: Не треба. Давал хто хотіл або кому казали. Я не давала, бо не малам што. А С্঵ерчевского тіж єм не забила!

- Офіцер: Świerczewskiego? A cóż ma on wspólnego z Łemkami? Ach tak, prawda. To przecież za jego śmierć was wysiedlają. (до себе) Powiedzmy.
- Мати: Што пане бесідуєте?
- Офіцер: Nic, nic. Takie drobne przejęzczenie. Ale wróćmy do pani. Przyznam, że jestem zaskoczony pani postawą. Przecież to jawna prowokacja wobec władz. Przyjechałem specjalnie, żeby się z panią zobaczyć, porozmawiać, pomóc przy wyjeździe, a tu taka niespodzianka.
- Мати: Кус сте пізно приїхали, жебы помагати.
- Офіцер: Bynajmniej. W samochodzie czeka trzech żołnierzy. Jak trzeba to pomoga.
- Мати: Неє такої потрібності.
- Офіцер: (роззерадчы ся по хыжы) No tak, rzeczywiście. Wszystko zostało już zabrane. Oprócz krzesła. Wygląda na bardzo solidne.
- Мати: То моі діди небіжчык го робили. Памятам того добре, хоць хтovды былам маленьком дівочком.
- Офіцер: (обзерат кресло) I ciężkie. Pozwoli pani, że wyniosę je osobiście.
- Мати: А по што?
- Офіцер: Przecież za godzinę niecałą rusza wasz transport. Chyba nie chce pani zostawić rodzinnej pamiątki.
- Мати: Певно же ні. Кресло остане разом зо мном. Уж сте забыли, же я не дам ся выселити. Хыбаль же силом, але втowды то буде стыд на цілу Польщу, же стару бабу воякы силом выганяли з гір. А хто знає, ци не дійде тово аж до Гамерики.
- Офіцер: Zapewniam panią, pani Mario, że nie dojdzie. Po prostu nie będzie miało co dojść. Jestem przekonany, że pani podporządkuje się decyzji władz i opuści tę wioskę dobrowolnie, bez przymusu, wraz z jej mieszkańcami. Doprawdy, byłoby mi niezmiernie przykro, gdyby na moich oczach właśnie panią wynoszono siłą

z tej chaty, a potem pod lufami karabinów transportowano na Ziemie Odzyskane. Ja wiem, że zarówno dla pani, jak i wszystkich Łemków decyzja o przesiedleniu może wydać się krzywdząca i niesprawiedliwa, ale czasami trzeba kogoś poświęcić, żeby w kraju zapewniał spokój.

- Мати: I то акurat нас мусіли сте посвятити?
- Офіцер: Nie tylko was. Także Ukraińców, Niemców oraz naszą opozycję. Nie można budować w Polsce nowego ustroju, jeśli ma się przeciwko sobie nieprzyjazne siły.
- Мати: Ми ся до політики не мішаме, то чого она мішат ся до нас? Цілий час комуси заваджаме. Ци не можна лишыти нас в покоі і позволити жыти як другым людям?
- Офіцер: Chciałbym pani pomóc. Pani i pani rodzinie, ale niestety nie mogę.
- Мати: То хоц ся вставте за нами в тых, што нас выселяют, побесідуйте з командіром, повіджте, же мы ничому не винуваты.
- Офіцер: Przykro mi, ale naprawdę nie mogę.
- Мати: Не можете? Чом?
- Офіцер: Proszę mnie o to nie pytać.
- Мати: Боите ся! А, глупа, думала єм, же то вы нам поможете.
- Офіцер: Chciałbym, ale powiedziałem już, że nie mogę. Na prawdę.
- Мати: Ale певно знаєте того что нас выселяют. Де гоглядати?
- Офіцер: Wysiedla was pluton Ludowego Wojska Polskiego.
- Мати: Ale мі іде о командіря. Знаєте го пане Тадеушу?
- Офіцер: Czy go znam? Myszę, że tak. Przynajmniej tak mi się wydaje.
- Мати: Ой, вы штоси крутите?
- Офіцер: Nie, ale odpowiedź na to pytanie nie jest taka prosta.

- Мати: А по мойому є! Тот чловек нас ся боїт. Вислал шолтыса, жебы нас повідомил о выселінію, а преця міг зобрати ціле село, а як не ціле, то хоц лем газдів і повісти ім в очы чого і де нас выселяют.
- Офіцер: A może nie miał nic do powiedzenia? Może się bał, że ludzie nie będą go słuchać, nie uwierzą mu. A może uznał, że lepiej będzie jak zrobi to ktoś z waszych. Mam nadzieję, że sołtys powiadomił was o wszystkim
- Мати: А бесідувал, певно, же бесідувал, лем шолтыс то свій, вшыткы го знают, а ту треба было державного урядника. З течком і папірями. Такого, як ищы за небіжчыка цисаря Франца Йосифа ходили.
- Офіцер: Sądzi pani, że to by zmieniło waszą sytuację?
- Мати: Думам, же нич, але хоцьбым знала хто нас выселяят і кого мам проклинати до кінця жыття.
- Офіцер: A dlaczego miałaby go pani przeklinać? Przecież on także wykonuje rozkazy. I zapewniam panią, że nie robi tego dla przyjemności.
- Мати: Ага. Мусіла бым вас не знати. Мы все вам, Полякам, заваджали. Знам такого, што бесідувал, же „Rusinie to świnie”. Но і тепер трафлят ся оказия, жебы выгнati нас з гір. Вы, пане, мудрий чловек, знаме ся кус, то повідже мі, простій бабі зо села, чого нас выселяте.
- Офіцер: Pani Mario, i na to pytanie odpowiedź nie jest taka prosta...
- Мати: Лем не колотте, пене, добрі? Як мате циганити, то уж ліпше нич не бесідуйте.
- Офіцер: Ma pani rację. Zapewne nie powiedziałbym nic ponadto, co wie pani i co wiedzą mieszkańcy innych wysiedlanych wiosek.
- Мати: То значыт, же то неправда, же выселяют нас зато, бо украінськы партизанты застрілили якысого генера-ла Сьверчевскаго?
- Офіцер: Nie wiem, pani Mario. Ja jestem od innych spraw.

- Мати: А од яких? Та повіджте чого сте приїхали до нашого села. Лем не циганте.
- Офіцер: Dobrze, będę wobec pani szczerzy. Zresztą nie mogę dalej ukrywać. To nie miałoby sensu. I tak by się pani wkrótce dowiedziała. Krótko mówiąc: to właśnie ja dowodzę akcją wysiedlania na tych terenach.
- Мати: Ви, пане Тадеушу?! Не вірю.
- Офіцер: Przykro mi, ale to prawda.
- Мати: Ale чого вы?
- Офіцер: Bo jestem żołnierzem i muszę wykonywać rozkazy. A poza tym tak się dobrze składa, że w czasie wojny poznałem trochę te tereny, mieszkańców...
- Мати: І не съд вам было прити до хыжы, в котрій вас през піл рока стережено пред Німцями, лічено і кормлено? Не стыд вам выганяти з ней totu стару Лемкіню, котра разом зо сыном, вашым приятельом тово робила. Направду не стыд вам?!
- Офіцер: Wstyd nie ma tu nic do rzeczy, pani Mario. Ja mam rozkaz wysiedlić wszystkich mieszkańców tej wioski i zrobię również sumiennie, jak to robiłem wcześniej z innymi.
- Мати: Выносте мі ся з хыжы! I то зараз!
- Офіцер: Wyjdę, ale tylko z panią. I proszę mnie nie zmuszać, żebyм użył siły. Akurat wobec pani nie chciałbym tego robić. Byłoby mi bardzo przykro. Proszę mi wierzyć.
- Мати: Даруйте собі, пане, тоты гарды слова, бо і так нич вас уж не розгрішыт в моих очах.
- Офіцер: Przyszedłem się z panią pożegnać, a nie szukać rozgrzeszenia. Ale skoro okazało się, że właśnie pani, jako jedyna w tej wiosce, odmawia jej opuszczenia, więc będę musiał panią do tego naklonić.
- Мати: То знайте, же я тым барже не уступлю ся з той хыжы по доброму. I на вашым місци, уж тепер казала бым воякам вынести мене з ней силом. Інакше напевно не выженете мене одталь до десятой години.

Офіцер: Pani Mario, dlaczego stawia mnie pani w tak niezręcznej dla mnie sytuacji? A może się pani łudzi, że przez wdzięczność, jaką dla pani żywię, zrobię wyjątek i pozostawię panią w spokoju. To błędne rozumowanie. Ja mam wobec pani dług do końca życia, ale w przypadku wysiedlenia pozostanę nieugięty. Pani opuści ten dom do dziesiątej godziny. Dobrowolnie.

(Мати зачынат тяжко oddыхати)

Офіцер: Pani Mario, co pani jest?

Мати: Од вчера чую ся планні. Дусит мя в грудях.

(Хоче піднести з підлоги горнятко, але Офіцер підносить го скорше.)

Мати: (беручы горнятко) Ой, дякую вам, пане. Штораз тяжше мі ся згынати. (пьє воду). Часами то ани повітря не можу зімати. А гнеска рано то уж ём думала, же пришол на мене конець.

Офіцер: Niewiele znam się na medycynie, ale podejrzewam że to serce. Powinien panią zbadać lekarz.

Мати: А де вы ту найдете лікаря?

Офіцер: Jest w Gorlicach. Na punkcie przesiedleńczym. To dobry, wojskowy fachowiec. Mogę go pani śmiało, ponieważ ja też od czasu do czasu korzystam z jego usług. Jak tylko przyjedziemy do Gorlic, to zaraz go do pani wezwę.

Мати: А не міг бы ту приїхати?

Офіцер: Wykluczone. Jest bardzo zajęty. A poza tym nie ma takiej potrzeby, ponieważ za godzinę będziemy u niego.

Мати: За годину? Преця до Горлиц иде ся одталь найменше пят гардин, а часами ищы долше.

Офіцер: Pani pojedzie ze mną. Samochodem. I proszę się zbiegać, bo zaraz wyjeżdżamy.

- Мати: Помаленькы, пане Тадеушу, помаленькы. Вы можете іхати навет зараз. Я ту остаю.
- Офіцер: Ale przecież jest pani poważnie chora.
- Мати: Уж ні. Уж мі лекше. А вы пане, за перепрошыньом не думайте, же я така глупа, як вы мудры. Я добре знам о што вам иде.
- Офіцер: Tak? A o co?
- Мати: Нибы хотете завезти мене до дохторя, але так на правду то мате думку мене одталь выгнати.
- Офіцер: Pani Mario, jest pani wobec mnie niesprawiedliwa. Nawet nie pomyślałem, żeby wykorzystać pani chorobę i w ten sposób wywieźć panią z rodzinnych stron. Nie jestem takim podlącym człowiekiem, za jakiego być może pani mnie uważa. Postawiłem sobie za punkt honoru, że naklonię panią do dobrowolnego wyjazdu na Ziemie Odzyskane i zrobię wszystko, że mi się to udało.
- Мати: А чого не зробите того силом?
- Офіцер: Bo nie jestem prymitywnym, przewdwojennym, granatowym policjantem, tylko oficerem Ludowego Wojska Polskiego.
- Мати: Та яке оно „людове”, коли занимається виганяњом бідних Лемків з іх рідного гнізда?!
- Офіцер: To wyjątkowa sytuacja. Mogę tylko wyrazić żal, że to właśnie Łemkowie stali się jej ofiarą. Ale czasami, zwłaszcza gdy chodzi o racje państwa, i tak bywa. Dlatego bardzo proszę, żeby pani nie utrudniała nam pracy. Opór nie ma sensu. Tym bardziej, że jest jednostkowy. Nawet gdyby stawała go cała wieś, więcej, wszyscy Łemkowie, to i tak zostały szybko złamani i przyniosły tylko niepotrzebne ofiary. Na szczęście Łemkowie to spokojni i rozważni ludziei dlatego do tej pory akcja „Wisła” na Łemkownie przebiega zgodnie z planem. Pani Mario, nie chciałbym, żeby to pani była wyjątkiem i dlatego raz jeszcze panią proszę, żeby pani

podporządkowała się decyzji władz. To co, wychodząmy?

Мати: А выходте, як хотите. Я вас ту не тримам. А дохто́ря, красні дякую, але на разі мі го не треба.

Офіцер: Czy mam przez to rozumieć, że pani nie zmieniła decyzji?

Мати: Думайте што хотите. А я ся повтаряти веце не буду.

Офіцер: Widzę, że na razie moje namowy nie przyniosły pożądanego skutku. Trudno, ale ja nie zamierzam rezygnować z celu, który sobie postawiłem.

Мати: Я тіж.

Офіцер: To widzę. A swoją drogą to odnoszę wrażenie, że pani sprawia przyjemność przekomarzanie się ze mną. Wykorzystuje pani naszą znajomość, żeby mi udowodnić, że cały mój trud i tak pójdzie na marne. Zapewniam panią, że nie pójdzie. Moja cierpliwość też ma swoje granice. Niektórzy przesiedleńcy przekonali się o tym. Zwłaszcza ci, którzy teraz siedzą w Jaworznie.

Мати: В Явожні? А де то єст?

Офіцер: Między Krakowem a Katowicami. Osadzamy tam wszystkich krnabrynych Łemków i Ukraińców, podejrzewanych o współpracę z UPA, a także tych którzy sprawiają kłopoty w czasie wysiedlenia. Zawsze w transporcie kilku takich się znajdzie, a czasem i kilkunastu.

Мати: I што з нима робите?

Офіцер: Rozmawiamy i czekamy aż zmądrzeją. Ale tym zajmuje się Urząd Bezpieczeństwa. Wojsko jest od wysiedlania.

Мати: А зо мном што зробите, як не дам ся выселити? Тіж запрете в Явожні?!

Офіцер: Jeżeli to będzie konieczne, to niestety tak. Ale ja w dalszym ciągu mam nadzieję, że pani, pani Mario, wyjedzie dobrowolnie.

- Мати: Ви пане, пробачте, то як маленька дітина. І їй тіж ся бесідує, же ні, а она і так знає своє. Котру мате пане годину?
- Офіцер: (смотрячи на зигарок) Za kwadrans dziesiąta.
- Мати: Ой, та мусите ся пильнувати, жебы сте ся не спізнили на транспорт. Я вас не виганям, але ваши воїкы напевно ся траплят, што ся з вами стало.
- Офіцер: Proszę się o to nie martwić. Beze mnie nikt nie wyjedzie z tej wioski. Bez pani także.
- Мати: Йой, та чого кажете сояти людям на дорозі і ищи на такій спекоті. Най ся зараз вертают домів, бо сіно треба грабати.
- Офіцер: Widzę, że dobry humor panią nie opuszcza. Tylko, że ja zaczynam tracić cierpliwość i ochotę do żartów. Przypominam, że zostało pani niecałe piętnaście minut. Proszę się nie łudzić, że pozwolę tu pani zostać. I tak ma pani szczęście, że to właśnie ja dowodzę akcją wysiedlania tej wioski. Ktoś inny na moim miejscu na pewno tak długo by z panią nie dyskutował. Ja też nie mam takiego zwyczaju. Ale pani jest wyjątkiem. Normalnie, kiedy ktoś się ociąga z wyjazdem albo próbuje dyskutować, to każe żołnierzom dać mu parę kijów a gdy i one nie skutkują, przekazuje takiego delikwenta chłopakom z UB. A ci nie mają zwyczaju żartować. Tydzień temu miałem taki przypadek. Tyle tylko, że chłop nie sprzeciwiał się wyjazdowi, ale uparł się że zabierze ze sobą kierat. A takich rzeczy zabierać nie wolno, bo przecież ci co tu po was przyjdą też muszą na czymś mielić zboże. No i ten chłop mi twardo mówi, że on bez żaren nie pojedzie. Ale jak dostał od chłopaków parę razy kolbą po żebrech, to od razu zmienił zdanie. Mało tego, zostawił prawie cały sprzęt rolniczy. Zabrał tylko wóz. Co prawda na razie i on nie będzie mu potrzebny, bo swoje i tak odsiedzi w Jaworznie, ale zawsze dobrze jest mieć na początek coś

swojego. Mam oczywiście na myśli narzędzia rolnicze, bo zarówno budynki, które dostaniecie na Ziemiach Odzyskanych, jak i pola, które będącie tam uprawiać, są o niebo lepsze, niż te które teraz zostawiacie. Gorzej jest z narzędziami, bo te albo zabrali Niemcy albo stały się własnością osadników zza Buga.

Мати: А што то сут тоты Землі Одзыскны?

Офіцер: То са старе піастowskie земie, ктore по парowiekowej niewoli niemieckiej powróciły do Polski.

Мати: А мы мame тепер жыти з Німцями?

Офіцер: Ależ skąd. Niemców ju tam nie ma.

Мати: Hee? А што ся нима стало?

Офіцер: Zostali wysiedleni.

Мати: Докаль?

Офіцер: Do Niemiec.

Мати: З Німеччыны до Німеччыны? Oй, штоси вы зас кo-
лотите, пане Тадеушу.

Офіцер: Ależ nie, pani Mario. Być może, że to co przed chwilą powiedziałem rzeczywiście zabrzmięło niedorzecznie, ale taka jest prawda. W Polsce, od dwóch lat trwa wielka migracja ludzi. Na wskutek przesunięcia granic ze wschodu na zachód, najpierw wysiedlono Niemców za Nysę i Odrę, by na ich miejscu osiedlić Polaków zza Buga, Wileńszczyzny i zachodniej Ukrainy, zaś na ich miejsce przesiedlić ludność ukraińską, w tym także Łemków. Było to w latach 1945-46. o ile wiem to z waszej wioski też wyjechało kilkanaście rodzin.

Мати: Правда, лем декотры уж ся вернули.

Офіцер: Tak? A to ciekawe. Nawet o tym nie wiedziałem.

Мати: А што думали сте, же Лемко ёст такій темний, же не даст собі рады з бідом? Вірте mi, же даст, лем жебы чужы не ставали му на дорозі. I памятайте, же тоты, которых тепер выселяте, за якысий час зас ся ту вернут. Першe цi пiзнiйше, але ся вернут. I будуть мусіти направляти вшытко што вы попсуєте.

- Офіцер: Pani Mario, nie powinienem tego pani mówić przed wysiedleniem, ale władze nie przewidują powrotu Łemków na tereny z których zostaną oni wysiedleni. Wasze miejsce zajmą polscy osadnicy, głównie z Podhala i tarnowskiego. Ale proszę się nie martwić, bo wy tylko skorzystaliście na wysiedleniu. Dostaniecie murowane budynki i urodzajną ziemię. Co prawda tereny, na które was wywożą są wybitnie nizinne i dla was, ludzi gór, mogą wydawać się zbyt monotonne, ale kiedy zbierzecie pierwsze plony, a na pewno będą one obfite, szybko zapomnacie o waszych kamienistych polatkach, które z takim trudem uprawialiście do tej pory.
- Мати: Я хочу істи хліб зо свого поля, хоцьбы була лем чорний. А по друге, на чужыні все він гірше смакує.
- Офіцер: Ja rozumiem pani gorycz, pani Mario, ale naprawdę nie mogę zmienić biegu wydarzeń. Mam taki rozkaz i muszę go wykonać, bez względu na sentymenty. Piotr, gdyby żył, na pewno by mnie zrozumiał. On wiedział, co znaczy rozkaz. Pod tym względem mógł być wzorem dla innych. A właśnie, na śmierć zapomniałem, przecież ja coś mam dla pani, pani Mario. (зачынат шпортати в рапортівці) Zaraz, gdzie ja je włożyłem... O, jest! Pani Mario, proszę zamknąć oczy i cofnąć się pamięcią do lutowego poranka sprzed dwóch lat.
- Мати: Йой, коли то было. Пробачте, але не памятам.
- Офіцер: Może jednak.
- Мати: Ден в лютым... Ни, не памятам.
- Офіцер: To był piękny lutowy dzień, dzień, w którym opuszczałem tę chatę. Towarzysz, który wtedy po mnie przyjechał, zrobił nam wspólne pamiątkowe zdjęcie. (вынимат знимку) Oto one, proszę.
- Мати: (беручы до руки знимку) О, Пречиста Діво! Тепер уж єм собі пригадала... Преця то мы... вшытки трое... Вы, пане, я і Петро. Мій дорогий Петрусю. Петрусю, дітино, якій то жаль, же неє тя ту нами. (плачে)

Офіцер: Преpraszam, щe dopiero po dwóch latach daję pani to zdjēcie.

Мати: Тонич, пане Тадеушу. Тонич. Добри, же сте в загалі мi є принесли. Дякую вам. Барз дякую. То для мене велика памятка. Лем тата знімка остала мi ся по моим Петрушю... Лем тата знімка, лем тата знімка...

Офіцер: Pani Mario, dochodzi dziesiąta...

Мати: Lem tota znimka...

Офіцер: Pani Mario, nie chciałbym bym być niegrzeczny, ale naprawdę trzeba się zbierać.

Мати: Lem tota znimka...

Офіцер: Pani Mario, nie hora teraz na sentymenty. Tam ludzie czekają. Czas kończyć tę zabawę w ciuciubabkę. Jeżeli w ciągu pięciu minut nie wyjdzie pani z tej chaty, to każę żołnierzom, żeby panią z niej wyrzucili. Ostrzegam, że moja cierpliwość też ma swoje granice. Nie pozwolę dłużej bawić się moją osobą, mimo że panią szanuję. Gdyby ktoś doniósł moim przełożonym, jakie urządzałam z panią pogawędkę, jak panią proszę, to jeszcze dzisiaj stanąłbym przed sądem wojskowym i smutnie by się to dla mnie skończyło. Sam się dziewczę, skąd u mnie tyle cierpliwości, łagodności? Nie jestem bydlakiem, ale też nie pozwolę się wodzić za nos, robić z siebie wariata. Naiwny liczyłem, że pani mnie posłucha i dobrowolnie opuści tę chatę i wioskę, ale niestety omyliłem się. Mówię „niestety”, bo jest mi przykro, że to właśnie wobec pani muszę użyć siły, ale nie będę robić żadnych wyjątków. Absolutnie żadnych. Zostanie pani potraktowana tak, jak pani na to zasługuje. (в сторону двери) Kapralu, pozwólcie tutaj!

(входить капраль)

Офіцер: Macie natychmiast wyrzucić tę kobietę!

Капраль: Wyrzucić...?

Офіцер: Tak, wyrzucić! To rozkaz!

Капраль: (стріляючи обчасами) Tak jest, obywatelu majorze!
(Підходить до матери, бере єй за рамена, Мати опущат руки)

Капраль: Obywatelu majorze, kiedy ona się nie rusza...
Офіцер: Co takiego? (підлітує до Матери) Pani Mario, proszę przestać udawać! Pani Mario! (бере єй за руку) Co pani jest?
Капраль: Chyba nie żyje...
Офіцер: Nie żyje? To niemożliwe! (підносить з підлоги горня, єст пожне) Cholera, puste. Przynieście wody, ale piorunem. I zwołajcie rodzinę.

(Капраль виходить. Офіцер винимат з торбы зеркало і приставлят го матери до гамби.)

Офіцер: A mówiłem, że powinien panią zbadać lekarz. Mówiłem
(До хыжы входит Анна, а за ньом Митро з Асафатом.)

Анна: Мамо? Што вам єст?
Офіцер: Przykro mi, ale pani matka nie żyje.
Анна: (плачуучы) Мамо! (до Офіцера) Забили сте єй!

(Летит з пястми на Офіцера. Тот імат єй за руки і одпыхат)

Офіцер: Nie! Sama umarła. Na serce. Pochowajcie ją zgodnie z waszym obrządkiem. Macie na to czas do jutra. Zaraz po pogrzebie zameldujecie się w Gorlicach. Pojedziecie następnym transportem.
(Входит Капраль горнятом.)

Офіцер: Już nie jest potrzebna, kapralu. Wracamy do naszych ludzi. Trzeba powiedzieć pisarzowi, żeby zjdał ze stanu jedną osobę. W papierach musi być porządek.
(Выходят.)

Конец

Премєра „Остатній години” одбила ся 2 мая 1993 р. в Креници на II Світовым Конгресі Русинів.

Окремы ролі грали:

Мати – Ольга Перегрим
Анна – Йоанна Косовска
Митро – Штефан Косовскій
Офіцер – Андрий Копча
Вояк – Петро Косовскій
Шолтыс – Іван Дзядик

Сонце сходить і заходить

(Інсценізація на 1500-ліття нашої історичної
бытности в Карпатах)

XV. 1947 РІК
(Освінцім)

(Двох Убеків преслухує Вязня, Вояки)

- I Убек: (до Вояків) Wprowadzić podejrzanego, tego, jak mu tam (вернутся до II Убека, тот смотрит до своих нотаток)...
II Убек: Szymon Dzidowicz. To stary chłop, ale świątly jak na chłopa, był wiejskim pisarzem, znaczy się, kancelistą. Tak mi się widzi, trzeba z nim umiejętnie rozmawiać, żeby nas w balona nie zrobił.
I Убек: Głupoty pleciecie, towarzyszu, ja nie z takimi kancelistami rozmawiałem.
II Убек: Tak jest, towarzyszu!
(Жолніре впроваджують вязня)
I Убек: Nazwisko!...
Вязень: Чыє, моє?
I Убек: No przecież nie moje.
Вязень: А шкода, бо тіж хтіл бы-м знати з ким мам присніст.
I Убек: Co pleciesz, chłopie? Kto tu jest podejrzany - ja czy ty?!
Вязень: Но, не знам, так дочиста, пане, але по мойому то вы підозрены, адже гварите мі на ты, хоц преці не були сме враз на нияким одомашу...
I Убек: Co ten sukinsyn wygaduje?!... (по короткій павзі).
Proszę odpowiadać konkretnie na pytania. I w u-

rzędowym języku, po polsku! Nie wezwano tu was na towarzyską pogaduszkę.

Вязень: О, то јуž лепи, пане, јуž лепи.

I Убек: Co on mówi, o co mu chodzi?

II Убек: To po tutejszemu, gwarowemu. Powiedział chyba, że „to już lepiej, już lepej”.

I Убек: Co - lepiej?

(Вязень молчыт)

І Убек: Odpowiadajcie, co stoicie jak słup soli?!

Вязень: А, то до мя пан гварили. Я мышліл, же до онога пана.

I Убек: Proszę odpowiadać po polsku!

Вязень: No, ta ja nie umie tak wadnie po polskiemu mówić.
A nie chciał by ja psuć wasz pienkny jendzyk.

I Ubek: Coś mi tu nie gra. Mam tu napisane, że byłeś... ście pisarzem gromadzkim, więc musisz... ście znać urzędowy język polski.

Вязень: Ой, пане, та я писаръом за Австриі был, а товды нам вільно было писма до Староства і по рускы подавати. Аж як настала ваша Польща, та-м мусіл по вашому, але-м не...

I Ubek: Jaka nasza Polska, jaka nasza Polska! Teraz jest nasza Polska, Polska Ludowa!

Вязень: Та, акуратні, виджу, яка людова...

I Ubek: Co, nie podoba ci się?!... Ani jedna, ani druga? Ciągotki masz do Austrii, do Germańców! A możesz współpracował z nimi?!... A zresztą, nie będę ja się z tobą ceregielił! Nazwisko!

Вязень: Чыє?

І Убек: Twoje, sukinskyu!

Вязень: Чесной матере і чесного вітця єм сын...

I Убек: Stul pysk! Imię i nazwisko!

Вязень: Та мам стулити пыск, ци гварити?

I Убек: Co za sukinstwo!... Odpowiadaj na pytanie! Imię i nazwisko! Twoje!

Вязень: Симеон Дідович.
II Убек: Kręci coś! Kamufluje. Tu mam zapisane: Szymon Dzidowicz.
Вязень: Та кēд мате записане, та чом зъвідуете!...
I Убек: (Вдарят Вязня в лице, тот падат) Warta! Wziąć sukinsky-na, nasmarować go kolbową maścią, może zacznie po ludzku gadać.
(Жолніре двигают Вязня і ведут за двері, о хвилю чути там одголосы битя і йойкы)
II Убек: A mówiłem towarzyszowi, że to nie pierwszy lepszy chłop...
I Убек: Dobra, dobra, gadaj zdrów!... Co tam konkretnie mamy na niego?
II Убек: Torpedował wyjazdy do Związku Sowieckiego... znaczy się, Radzieckiego. Namawiał ludzi do niewyjazdu. Kłócił się z agentami sowieckimi... znaczy się, radzieckimi...
I Убек: Coś konkretnego. Rok, miesiąc, dzień...
II Убек: No mam tu... Że 14 marca, 20 maja 45 roku i na russką Wigilię 46-go, były, czy nocowaly u niego jakieś bandy, napisane - że ukraińskie, ale...
I Убек: Co - ale?
II Убек: Mi się widzi, że ukraińskie bandy na teren powiatu nowosądeckiego jeszcze wtedy nie docierały, a w wioskach grybowskich nie było ich wcale.
I Убек: Widzi wam się, czy jesteście przekonani?!... Warta!
Wprowadzić więźnia!
(по хвили, кēд впроваджено вязня).
Imię i nazwisko! Twoje!
Вязень: Семан Дідович.
I Убек: Zdaje się, że przed chwilą inaczej mówiłeś... (до II Убeka) Jak tam towarzysz zapisał?
II Убек: Symeon Dzidowycz...
Вязень: Дідович, прошу пана...

- I Убек: Widzicie, towarzyszu? Widzicie, co za aencykryst?... No więc w końcu - jak się nazywacie?
- Вязень: В церковній метриці записане: Симеон, а по нашому, як мя нашы Руснакы звали - Семан. Семан Дідович...
- I Убек: W dupie mam waszych Rusnaków! I odpowiadaj po polsku!... Dzień, miesiąc, rok urodzenia. Twój!
- Вязень: Jedenastego żołtnia, tysiąc osiemset osiemdesiątowego drugiego roka.
- I Убек: Jużeś powinien dawno zdechnąć!...
- Вязень: Жалую, пане...
- I Убек: Co, teraz żałujesz? A przedtem nie żałowałeś, kiedy nocowałeś u siebie ukraińskie bandy?...
- Вязень: Жалую пане, жалую, же єм скоре не вмер, або навет не здох, або же мя товды не добили ваши банды, ваши, не українськы, ваши пребераны міліціянты... Жалую, же-м, oddał syna na войну - жебы гын пролял кров з кырви мойой, жебы гын oddał жыття за Wolność waszą i naszą! Жалую, же-м дочекал вашой Людовей Польскі...
- I Убек: Ten sku... kpi sobie z nas! Warta, do mnie! (Вояки берут Вязня; I Убек до II Убека) Zapisać: Jaworzno, pod nadzór specjalny!
- Хор: Сонце сходить і заходить,
Ніт нас, ніт нас, ніт.
Од вік-віка не виділо
Тільки жалю в сьвіті цілым -
Нигда, нигда, нигда - ніт.
- Нарратор: Wyją po nocach żelazne wilki pociągów. Nie leci manna z nieba, Łemkowie nie są narodem wybranym. A zresztą - kto wybierał, i po co, te kudłate łby, na zawsze już pijane. Так напишет по роках Єжи Гарасимович. И гей, правда, ходили Лемкы как опьянилые, роками

ходили з понуреном головом і водили очми за сонцем, што в чужыні сходит і заходить. Та не подали ся, не піддали ся. Кед лем пришол час, што мож ся було вернути до Гір, на своє, бодай на розвалини, попелиско свійого...

XVI. 1957 РІК

(Деси в Карпатах)

(Сцена преділена на половину стінком. По лівій страні при бюрку сідить Міліціянт, чытат газету, а потім дрімле. По правій, на лавочці під деревами, на тлі гірского краєвиду, сідят і бесідують Василь і Настя. Попри них валізка. Зза дерев закукуют безіменны особники)

- Настя: Послухай, Василю (бере його руку і кладе му на своі груди), як мі дуркат серце. І тішу ся так, і не-покою...
- Василь: А мі, мыслиш, не дуркат?
- Настя: (Кладе руку на його груди) Ой, заправды! Та не дуркало ти так ани в нашу першу нічку... (позірні соромливо спущат голову). Памяташ ю, Василю? Памяташ наше весіля?
- Василь: Гвариш! Та де-ж бым не памятал!... (Натігат і пекривлят голову, якбы наслухувал) О, чую, як грают нашы весільны гушлі, съпів свашок чую... Гын в твоїй, в нашій хыжи...
- Настя: Непокою ся, аж ся бою... Ци пустит нас зазрити до нашого обыстя, до нашей хыжи осадник. Ци не погуцкат нас псами...
- Василь: Та-ж, якысій закін, якысе право єст на тым съвіті! Та-ж зато мы ся ту, Настю, і выбрали - же оно уж по кус єст, тото право. І для нас - Руснаків.
- Настя: Оно на папері ачий все было, але... Непокою ся барз, Василю... Же аж ся бою... То такій біль, Василю, бояти ся вступити до власной хыжи,

переступити рідний поріг. Аж ся стыдам свого непокою...

Василь: Мы ся не мame чого стыдати, Настьо, най ся інчы стыдают. Подме уж!

Настя: Діждий, Василю, Васильку. Діждийме даяку хвильку іщы. Може ся серце дакус успокоіт...

(Василь і Настя бесідують тихо. Акція переносит ся на ліву страну сцени)

Особник: (Влітує од заду сцени) Panie posterunkowy, panie posterunkowy!

Міліціянт: (...) Co jest? Co się dzieje?

Особник: Kazał mi pan, ze jak by się ktoś niepozadany kręcił po wsi, to zebym zaraz meldował.

Міліціянт: No i co? Kręci się?

Особник: No, nie całkiem sie kręci... Siedzi dwoje, chlop i baba, tu, na ławeczce, niedaleko posterunku.

Міліціянт: No i co, że siedzi?

Особник: No, ja słuchał spoza osiki. To jakoś tak dziwnie gadajom, nie po nasemu. Mi się widzi, ze to mogom być te Rusiny, te Łemki, co ich stąd wygnali. Co by oni mogli tu jesce sukać?

Міліціянт: Dobra, to już moja sprawa. Masz tu na piwo.

Особник: Oj, nie tsa, panie komendancie...

Міліціянт: Trza, trza, przecież widzę jak ci grdyka skacze...

(Міліціянт, смотрит до дзеркала, причесує ся, вдіват шапку, што лежала на столі, пак виходить задньом страном)

Настя: Но, та підеме юж, Василю, што буде, та буде.

Василь: Та підеме. Буде добрі, так ся мі видит, Настьо. Буде добрі. Mi ся не здає, жебы іх ту дашто аж так барз тримало. Пізрий вшытко позарастало. Ніт никде газды. Коприва, кряча і бодача...

- Міліціянт: (входить з правої страни) Dzień dobry! Obywatele, widzę, nietutejsi. Do kogoś przyjechali, czy może do mnie sprawę jakąś mają?
- Василь: Dzień dobry, panie komendancie! Jak by to powiedzieć? Tak my tu niedzisiejszo tutejsi. Tuśmy się porodzili, tu przeszło nasze dzieciństwo, tuśmy dorastali, tuśmy się pobrali, tu nam się pierwsze dzieci urodziły... Tu jest nasz dom...
- Міліціянт: Nie bardzo rozumiem. Jestem tu już osiem lat...
- Настя: My ze Zachodu, panie komendancie.
- Міліціянт: Z Ameryki może?
- Настя: Nie, z tego polskiego Zachodu.
- Міліціянт: Aa... z Ziemi Odzyskanych?
- Василь: Tak je nazywaja, panie komendancie.
- Міліціянт: Rusini, Łemki, pewnie?
- Василь: Tak my się nazywali i nazywamy - Rusanaky, Łemky...
- Міліціянт: I przyszliście odwiedzić wasz dawny dom?
- Василь: My go nie sprzedali, panie komendancie... Twarzysz Pierwszy Sekretarz Władysław Gomułka powiedział, że już możemy wrócić do swojego domu.
- Міліціянт: Wiem! Ale tylko tam, gdzie nie ma osadnika, albo zgodzi się na jakichś warunkach odstąpić gospodarstwo.
- Настя: Spróbujemy, panie komendancie.
- Міліціянт: A, przepraszam, z którego domu jesteście, znaczy się, pochodzicie?
- Настя: My Dańczaki, a teraz, kto tam, to nie wiem. To naprawdę cerkwi, za rzeczką.
- Міліціянт: A, tam Bruślik siedzi... nie wiem czy się z nim domówcie... rozmówcie...
- Василь: Czemu?
- Міліціянт: A bo rzadko trzeźwym można go widzieć.
- Настя: O, to dobrze mu się wiedzie, kiedy ma za co...
- Міліціянт: A gdzie tam dobrze...

- Настя: To za co pije?
- Міліціянт: Idźcie, to zobaczycie... swojego pół domu. Jeśli jeszcze tyle zostało... Dawno tam nie zaglądałem.
- Настя: Под, Василю, под скори. Dziękujemy, panie komendancie... (Міліціянт одходить) Под, Василю, под скори... Видіти наше піл хыжы.
- Василь: Діждий! Аж сой сяду од той вісти... .А може то добрі, Наство, може то добрі... Бодай бы лем даякій кутик, бодай бы лем єдна лава... Циган лем для Циганки місця глядал...
- Настя: Ід, бортаку старий!..
- Василь: Іщи сме не стары, Наство, іщи ся доробиме. Добрі, же Бог допушчат на земли і пияків. З пияком ся іде добесідувати...
- Міліціянт: (уж на своім постерунку, телефонує) Haloo! Komenda powiatowa? Mówią sierżant Kapiński z Wysowy... Tak, tak... Co' mnie tak przypiliło?... Panie komendancie, tak się stało, jak pan mówił... Co?... No o tej dziwnej decyzji towarzysza Wiesława... Już zaczynają się tu zwlekać... Nie, wcale nie, nie w celu samych odwiedzin przyszli... No, tak, przed chwilą z nimi rozmawiałem. Takie pany całą gębą, a chce im się na te źbyry wracać... Jak, słucham?... No, mówiłem im, że tam ino pół chaty zostało, ale spłynęło po nich jak... Tak, tak... Odsyłać ich do Prezydium?... Tak, tak... Z tym pijakiem Bruślikiem pogadać?... Tak, oczywiście, konkretnie pogadam... Dziękuję za instrukcje! Do widzenia!
- Настя: Под, Василю! Онедолга придеме ту з дітми...
- Василь: А може, Наство, може заправды зазриме і під наш беріжок... Добрі бы было, жебы ся зас на земли рідній зачали родити Руснакы...

Хор: Сонце сходить і заходить...

Ту сме, ту сме, ту,
Од вік-віка, сонце сходить,
Сонце сходить і заходить,
Ту сме, ту сме, ту сме, ту сме, ту.

Нарратор: Яли Лемки вертати домів. Жменька такої можності була. Але де була, там ю похоснували. Десята, лем десята част народу, што го вирвала з коренями проклята Акція „Вісла“ вернула ся до прадідній землі, до рідної Лемковини. Ту в мозолі превеликим будували такої од основ своє житя, вили гнізда, ставили хыжы. Двигали з руїни церкви, возводили народне житя. Нибы колишні дротаре, складали до купочки розбиту судину. Не вшытко дало ся зложити. Мало судини на нашій поліци, мало такої, з котрої дало бы ся пити воду житя, але преці, начерпуючы лем жменьом, даст ся долго жити. А Надія – як повідають – Надія вмерат остатня.

ПЕТРО САБАТОВИЧ

Нігда не забуду

Нігда не забуду той смутной години –
Як мы выходили з нашої Лемковини.
Бо мы выходили не по своїй волі,
Зато мене, зато, так серденько болит.
Як мы выходили – сонечко сходило,
Але юж нам ясно оно не съвітило,
Бо нас неповинні зо сел выселили,
Велику помылку они учynили.
Де перше орали і зерно сіяли,
То тепер там крякы ріжны звырастали.
Горы нашы, горы і лісы зелены,
Чом вы так стоіте тепер засмучены?
Од того мы часу такы сасмучены,
Коли нашы люде были выселены.
Людий выселили, хыжы розобрали,
Юж нашы селечка порожні зостали.
Пришол я з Заходу село одвидіти,
Як оно выглядат – трудно повірити.
Там де были хыжы, там росне коприва,
Де перше орали, росне деревина.
Иду я през село – не виджу никого,
Плаче мое серце з жалю великого.
Нема тых стежечок – кадий мы ходили,
Нема тых студенок – де мы воду пили.
Ой, верше наш, верше, наш зелений верше,
Юж ту так не буде, як ту было перше.
Лемковино наша – я тя не забуду,
В кожду тя годину споминати буду.

Петро Сабатович, роджений в 1898 р. в Долгым. Верш передал Редакціі сын
– Димитрий Сабатович.

ЄВА МЛИНАРИК-ГЫРА

Верний же ся, Лемку

Летит ворон з чужых сторон,
Над горами краче:
Верний же ся, Лемку, в горы -
Лемковина плаче.

Юж не верну ту николи,
Бо юж ём за старий,
З мойой землі, з мойой рідной
Дявно ня выгнали.

Заграбили нам безправні
Нашы рідны горы,
Нашы хыжы, наши лісы,
Засіяны поля.

Не забуду свойой землі
Покля буду жыти
І за рідном Лемковином
Все буду тужыти.

Таке зіля, таке квітя
Не стрічу николи,
Яке для ня заквітало
Там на моім полі.

Крач вороне, крач голосно -
Най тя буде чути:
Же нам нашу Лемковину
Повинни вернути.

ЦИ ПО «КОПІ», ТО ПО ХЛОПІ?

Нелегко писати ювілейны статі што десят років. А преці... думам, же тепер не буду мала проблему, не буду мусіла ся повторювати. В повним розквіті творчого жыття протягом десятіох років мож так еволювати, так вельо довершыти, же нова ювілейна шанувальніст словна приходить як очывидний крок в будуваню творчого силуeta ювіляра.

Петро Трохановскій-Мурянка то безспоречно уж ікона сучасної Лемковини. Разом зо вшыткыма контролерсиями, полеміками, критыками, якы сут неодлучны при такій позиціі, Мурянка стал ся символом тырваня і творіня лемківскаго світа проти вшыткуму, што стае му впілперек. Є хыбаль найяснейшом егземпліфікацыем того, же вартат в жытю быти консеквентным, же напроти модам і тенденциям окрисленого часу сут універсалны правды человечой чести, достомености, автономії, котры все будят пошану і признаня. Знаме, же Мурянкова лемківскіст є все глубоко автэнтычна і щыра, же коломутной воды тот «сокіл» ся не напе і коломутного слова нам не передаст. Мурянка Лемковині потрібний є не менше як Лемковина Мурянці. 60 років його напруженнога творча, одданого ідеі, працовитого жыття створило нову якіст в лемківскій історіі. Збудувало міст медже минулым і будучым, не простиў в своій конструкціі, бо уж ся здавало, же «Вісла» размыла вшытко, рознесла і лем остае нам проегзистувати іщи кусцьок.... Мурянкове прагніня зарани, обудуване сильныма эмоциями, але не лем, бо окрем того тіж заєдно неперестанном працом на лемківскій культуроўскі толоці, не дозволило втопити ся в заливаючій нас ріці вельом, котры потрібуючы духовага посиління, потверджыгня вартости свойой окремности, находили іх в текстах і жытю Мурянкы.

Чом бесідую про Трохановского-Мурянку персональні, в єднотним чыслі, преці він істніл і істніє в шырокым контексті діянь і ініціятыв вельох люди, котры честно не замінили свое мене Лемка-Русина на ниякє інче (барже узnanе, корыстнійше, моднійше). Та тото є очывидне і бесідувати не треба. Хцу єднак підкрислити, же то не лем ювілейна нагода, але тіж мое пізріня на консеквенцию і силу Петрового триманя ся свого, каже мі го выріжнити гев персональні. Коли трафляло ся, же заслужены лемківски діяче тратили силу, піддавали ся чужым натискам і атакам, выщофували ся з діянь в приватне жыття, Петро все тырвал як непорушене сумліня, будувал етосовий модель бытia Лемком днес так, жебы Лемковина была і заран. Його сила, талант і міцна детермінация з рока на рік не слабнут, лем тужают і приносят надзвичайны творчы ефекты.

Пишучы статью *Жаждущe жытia* на ювілей 50-літia народжыня Петра Мурянкы вымінила ём шыроку гаму його талантаў і просторів культурово-громадской актыўности, в которых осігат він совершенны ефекты. Припомнім лем, як базу до вказания дальшой Петровой еволюциі, тото, што од долгых років він тягне і розвиват.

Адже, незаперечні Мурянка-поета створил окремний напрям в сучасній лемківскій поэзіі. Вколо него сформувало ся ціле поетыцкє поколіня лемківских творців. Остатнє десятълітia принесло не лем новы збіркы верши, але тіж головне русиньскe выріжніня за літературну творчіст - нагороду ім. Александра Духновича в 2002 році. В tym іщи році подарує нам Петро Мурянка свою ювілейну двоязычну збірку, в котрій напевно мож буде прослідити еволюцию Петрового поэзиования.

Мурянка - хоронитель і творец сучасного лемківского языка - през остатнє 10 років не лем дальше вчыл діти в школі і поза школом, але дарувал ім прекрасний *Буквар*. Мал свою немалу консультацыйну участ в *Граматыці Лемківскoго языка*. В своіх чысленных текстах надзвичай дбат про языкову якіст,

так про мудре заглублення сучасного языка в традицию, як і вынахідливе вводжыння го в новы культуровы контексты.

Як тлумач Петро Мурянка гідні розширил транляцыйний простір. Окрем кашубской, серболужыцкой – малых літератур, котры го все інтересували, штораз барже інтрагує го «велика» клясика – Міцкевіч (тлумачыня і парафразы), Словацкій, Норвід, Конопніцка, Франко (тлумачыня Мойсея опубликоване в оддільным выданю), Штур і інчы. Тлумачыт тіж научовы тексты на лемківскій языку і пропагує в «Бесіді» ци «Річнику». Выданя тлумачынь Мурянкы як оддільной позиції даст напевно полнійшу свідоміт значыня його тлумачынь головні для розвитя лемківскога языка і пошыріння його функціональных сфер.

Як редактор і пропагатор довюл Петро Трохановскій до того, же редагувана през него «Бесіда» ёст єдным з найбажанішых якістных меншыновых часописів так під мериторичным, концепційным, як і графічным взглядом. Окрем «Бесіды» «Лемківскій календар» еволюувал в «Лемківскій Річник», што принесло тіж нову концепційну формулу. Приготовил і выдал Трохановскій тіж творы мало знаного нам скоршне Нестора Репелы, пропагує творчіст інчых авторів.

Як композитор, талантливий выканавця, учытель і любитель музыки веде Петро Трохановскій неперестанно Креницкій церковний хор, компонує до поэтицкых, народных, релігійных текстів, своіх авторских і чужых. Заєдно захоплят слухаючых своім неповторным, тужливым голосом. Пише і реалізує словно-музычны спектаклі для діти і молодежи.... все актыўні, під нову оказию, нову потребу.

Як організатор і конферансер од долгых років, од початку реалізуваня всяких лемківских імпрез, тягне обовязкы газды, думкодавці, творця специфічной атмосфери. В Креници адже зорганізуваны были уж два Світовы Конгресы Русинів, гев двигат Петро організацыйний тягар «Беннале Лемківской/ Русиньской Культуры, часто Лемківской Творчой Осени, не бесідуючы про оказійны празднуваня нп. поставління памят-

ника Никифора. А і на Лемківську Ватру на Чужыні не одмовит Петро поїхати і свою «оранину» преорати і в Зыиндроновій го видно і в Бортным і всяди, де го попросят, де потрібний. А просят го часто (не лем нашы, але тіж братя зза Бескіда і Поляки), бо тяжко дакому інчому ввести так автентичного лемківського духа в імпрезу як Петрови.

В тых вшыткých припомненых, а і в інчых, не вymіненых гев просторах акtyvности, видно довершене протягом десяти років велике розвитя, інтensivnіst і ефектыvніst творчых діянь. Розвиват Петро остатньо тіж цілком новы формы творчости - потрібны, бракуючи Лемковині. Бо він вдыхат, автентычні чує потребы лемківкой сучасности, которы дозволят творити полноту, самовыстарчальніst символічного універсум Лемків, што не буде змушало молоде поколіня глядати достоменых потреб поза своім. Адже Петрове перо, фурт ліричне, выповідат ся в новых, днес будучых потребом часу формах літературы факту таких, як біографічний документ. Петрова *A Wisła dalej płynie...*, хоц то не перши того рода спомини в сучасній лемківской літературі, вносит до ней цілком нову якіст. То не лем документ, то високо довершена артыстычна форма, которая діє вельоплощыново на уяву, естетызм і емоциі чытателя - не лем Лемка, але тіж «сусіда», бо і він мае вельо зрозуміти і одчути з того, што дале шумит в Віслі.

Інчым, тіж не новым днес для Лемків документом, якій Петро з великим заантажуваньом опрацювывує, є істория рідного села Трохановских - Білцаревой. Знаючи Петрову історичну пасию, видячы, яку кореспонденцию з Білцаревянами в цілым світі він веде, мам певніст, же буде то надзвычай цінна монографія села, не лем документальна, але тіж жытъова, емоцийна.

Дознала я ся на свіжо і про інчий іщи великій писательскій проекѣ Мурянкы. Задумал він, а уж по части і выконал, написаня великого фабуллярного твору - повісти, якого так нашій літературі од часів Хыляка (пишучого в язычю), а по-

тім Бедзика (україномовного), бракує. Знам, же Петро довершыт того заміряня, же збогатит нашу літературу непомірно, даст ій бракуюче еволюційне огниво і буде то твір високої якості, того єм певна....

Ци «по копі, то по хлопі»? Бесідувала єм з Петром в ден його Ювілею. Братя зза меджы, з Орябины і Чирча, котры приіхали пару дни скоршe до Ювіляря з желаннями, перепутали штоси в словах і желали му з нагоды 80-ліття. Петро то принял як добрий омен. «Жебым дожыл – рече – так як мі желали, до вісемдесятки, то уж встигнул бым зробити того, што замірям». Ци чловек, котрий має фурт так вельо думок, концепций, ідеі, фурт понаглят, бо так вшытким і вшыткому є потрібний, встигне даcoli ся встаріти? То ся не стане николи. Петро і до вісемдесятки не здолят заперти своіх діянь, котрых буде фурт веце і веце...

Не здолят і не запре, його творчий потенціял росне поза ним і понад ним. Його думкы, заміряня довершают ся я і будут ся довершати в діянях вельох Лемків. Він потрібний Лемковині як і Лемковина йому – повторю. Прото ани по «копі» ани по вісемдесятці, ани по сотці.. не буде «по хлопі». Петро ся сміє – «та якій з мене хлоп, така лем Мурянка». Гей, Мурянка, котра стала ся символом, а символ є чымси, што будує, творит спільноту в ей самозрозумліню. Символы сут понад часом. Петрів Ювілей, не важне котрий, уж не мірят років його житя, бо оно уж побороло промияня часу, лем є нагодом до важной констатациі. Зме, жыєме, тырваме через свое символічне універсум. Не през материю, котра проминята, змінят ся, старіє, не през лісы, маєтки, котры мож забрати, лем през духа, котрий, як вказує примір Ювіляря, може быти незломний і вічний. Його чистота і щыріст будят пошану навет в ворогах.

Ювіляр боронил ся пред том статьом, же не гарді, жебы в редакуваным през него «Річнику» заміщати статю Йому посвячену, особливо коли неє ту (так ся зложыло) інчых ювілярів. А я тверджу, же така статя є барз потрібна як раз тепер,

коли люде женут за вшыткым, што має материяльну ціну, што служыт приємному і легкому способови проводжыня часу, што має вымір егоістычнаго консумуваня і забавы. «Жаждуще жыття», котре стало ся символом чогоси, што не єст легке і просте, є синегдохом Лемковины. Повісти, же творчий потенціял Петра Мурянкы не кінчыт ся скінчыньом шістдесяткы, а буде тырвал понадчасово, то інакше повісти, же сучасна, повысленча Лемковина, котра як раз тіж рахує уж шістдесятку, не стоіт перед перспектывом «по Лемковині». Ёй мурянчыній вид, хоц так непозірний на око, нияк не конкуренцийний до великих політычных амбіций окличных вітчызны сусідів, має в собі штоси, што будит пошану своім етосом тырваня при своім.

На свій ювілей Петро Мурянка отримал желаня од люди і інституций з цілого світа. Вказує то вагу і пошану для Його малой, але впертой, уцтвай і заедно жаждущай творити для будучого тырваня Особы. Розшырме тоту пошану на контекст, якій символізує собом Мурянка і звільнійме Ювіляря з почутя незручности при опубликованню той лявдациі. *На многая і благая літа...*

Зміст

Редактор – В 60. річницю (вступне слово)	3
Лука Сук – <i>Незатерты образы</i>	4
Marian Janiga – <i>Los człowieka – jednego z wielu</i>	27
Andrzej Żuraw – <i>Wspomnienia</i>	29
Ярослав Гудак – <i>Куба</i>	50
Petro Murianka – <i>A Wisła dalej płynie</i>	82
Андрій Копча – <i>Остання година</i>	107
Петро Мурянка – <i>Сонце сходить і заходить</i>	134
Петро Сабатович – <i>Нігда не забуду</i>	143
Єва Млинарик-Гыра – <i>Верний же ся, Лемку</i>	144
Олена Дуць-Файфер – <i>Ци по „копі”, то по хлоні?</i>	145

Мужчынам – газдам тіж трискали серця з безграницнога жалю і смутку, бо рано ішы стояли на власным порозі і мали вшытко што было ім потрібне до нормального жыття, а вечером не мают уж нич. Доробок цілых поколінь остал там – під Зелярком, Банисками, за Убічу, під Чершльом, Кізім Ребром, Кычером...

Там де-с пришол на тот чудовий наш съвіт, де-с першы крочки ставял, де-с навчыл ся трьома пальцями кстити, щыро в Святій Церковцы молити і Бога величати, де-с дозерал чередок гусят, теляток, овечок, де-с над річком поливал – выбілял пасы полотна, там де-с збыткувал, катулял ся горбка на долинку і де безкрае небо прікликувало тя до порядку, де-с збивал на каменях босы пальці, де-с робил шперы на ріці, купал ся в банюри, імал плюскаючы ся рыбы, котры змысні вымыкали ся ти з рук, де-с зберал пахнячы ягоды на смычкы, і малины, і черниці, і грибы в лісі, де-с розпознавал стежкы, доріжкы выдолптаны през твоіх дідів і прадідів, де-с знал річки, потічки, студенкы, но і сусідів загороды, поля, лісы, до котрых ес потім ходил пасти быцькы і ялівкы, де-с гукал, съпівал, гопкал і танцувал, де-с тужал і мудріл, там, де-с чул ся і был собом, а не слугом, де-с ся любил і працуval, де-с в зимі на нартах гулял з горба на горб, де-с способил свою душу на съпів птахів, на шум лісів, на красоту царин, лук, біліючых весном садів, де-с зберал осіню іх плоды, де-с жыл вільно і свободні, дыхал полном грудю черствым ранком при росі і на вечер – як змучыння мдзюрит очы...

Лука Сук, *Незатерты спомины*

ISBN 83-909730-9-X

